

Улсын бүртгэлийн
дугаар...

Нууцын зэрэглэл: Б

Аравтын бүрэн
гэрээний
ангиллын код

Төсөл гүйцэтгэх
дугаар: ШуИн-2018/3

ШИНЖЛЭХ УХААНЫ АКАДЕМИ
Хэл зохиолын хүрээлэн

ШИНЖЛЭХ УХААНЫ ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЬЁНЫ
ЦАХИМ ТАЙЛБАР ТОЛЬ
<http://dict.ac.mn/>

Инновацын төслийн тайлан
(2018-2021)

Төслийн удирдагч: Г.ЧУЛУУНБААТАР, ШУА-ийн дэд ерөнхийлөгч, академич

Санхүүжүүлэгч байгууллага: Шинжлэх ухаан, технологийн сан

Захиалагч байгууллага: Боловсрол, шинжлэх ухааны яам

Гүйцэтгэгч байгууллага: ШУА, Хэл зохиолын хүрээлэн, Улаанбаатар хот,
Баянзүрх дүүрэг, Жуковын өргөн чөлөө,
Офицеруудын ордон, ШУА-ийн хүрээлэнгүүдийн
нэгдсэн I байр.

УЛААНБААТАР
2021 ОН

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ	3-4
НЭГ. СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ, АРГАЧЛАЛ	5-12
ХОЁР. НЭР ТОМЬЁО БОЛОВСРУУЛАХ ОНОЛЫН ҮНДЭСЛЭЛ	
2.1. НЭР ТОМЬЁО СУДЛАЛ.....	13-19
2.2. ШИНЖЛЭХ УХААНЫ ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЬЁО БОЛОВСРУУЛАХ ШААРДЛАГА.....	19-20
ГУРАВ. ШИНЖЛЭХ УХААНЫ ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЬЁОНЫ БОЛОВСРУУЛАЛТ	
3.1. ШИНЖЛЭХ УХААНЫ САЛБАР БҮРИЙН ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЬЁОНЫ БОЛОВСРУУЛАЛТ.....	21-35
3.2. ШИНЖЛЭХ УХААНЫ ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЬЁОНЫ НЭГДСЭН БОЛОВСРУУЛАЛТ.....	36-37
ДӨРӨВ. ПРОГРАММ ХАНГАМЖИЙН БОЛОВСРУУЛАЛТ	
4.1. ӨГӨГДЛИЙН САН БОЛОВСРУУЛАЛТ.....	38-39
4.2. ПРОГРАММ ХАНГАМЖИЙН БОЛОВСРУУЛАЛТ.....	40-60
ДҮГНЭЛТ	60-66
ХАВСРАЛТ	67-156

УДИРТГАЛ

Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёоны цахим тайлбар толь

Гэрээний дугаар:	ШуИн-2018/3
Төсөл хэрэгжсэн хугацаа:	2019-2021 он
Төсөл захиалагч:	Боловсрол, шинжлэх ухааны яам
Төслийн санхүүжүүлэгч:	Шинжлэх ухаан, технологийн сан
Төслийн гүйцэтгэгч:	ШУА, Хэл зохиолын хүрээлэн
Төслийн зардал:	83.000.000 төгрөг
Төслийн багийн бүрэлдэхүүн:	
Төслийн удирдагч: ерөнхийлөгч,	Г.Чулуунбаатар, ШУА-ийн дэд академич
Төслийн ерөнхий редактор:	
➤ Байгалийн ухаан:	Т.Ган-Эрдэнэ, академич, профессор
➤ Анагаах, эрүүл мэндийн шинжлэх ухаан:	Ц.Лхагвасүрэн, академич, профессор
➤ Хөдөө аж ахуй:	Б.Бямба, академич, профессор
➤ Нийгмийн шинжлэх ухаан:	Г.Чулуунбаатар, академич, профессор
➤ Хүмүүнлэгийн шинжлэх ухаан:	Д.Төмөртоогоо, академич, профессор
Төслийн мэргэжлийн шинжээч:	
➤ Байгалийн ухаан:	Ж.Даваасамбуу, академич, профессор
➤ Анагаах, эрүүл мэндийн шинжлэх ухаан:	Ш.Болд, академич, профессор
➤ Хөдөө аж ахуй:	Ш.Дэмбэрэл, академич, профессор
➤ Нийгмийн шинжлэх ухаан:	Б.Жадамбаа, академич, профессор
➤ Хүмүүнлэгийн шинжлэх ухаан:	Ц.Өнөрбаян, доктор (Sc.D),

профессор

Төслийн багийн гишүүд:

- Г.Гэрэлмаа доктор (Ph.D), дэд профессор
- О.Шинэбаяр, доктор (Ph.D), дэд профессор
- Т.Пүрэвсүрэн, доктор (Ph.D)
- Ц.Батдорж, доктор (Ph.D)
- Д.Ууганбаатар, доктор (Ph.D)
- Н.Мөнхцэцэг, доктор (Ph.D)
- Б.Золжаргал, доктор (Ph.D)
- Б.Баяртуяа, доктор (Ph.D)
- Н.Амартүвшин, магистр
- Ц.Лхагвасүрэн, магистр

Туслан гүйцэтгэгчид: 113

НЭГ. СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ, АРГАЧЛАЛ

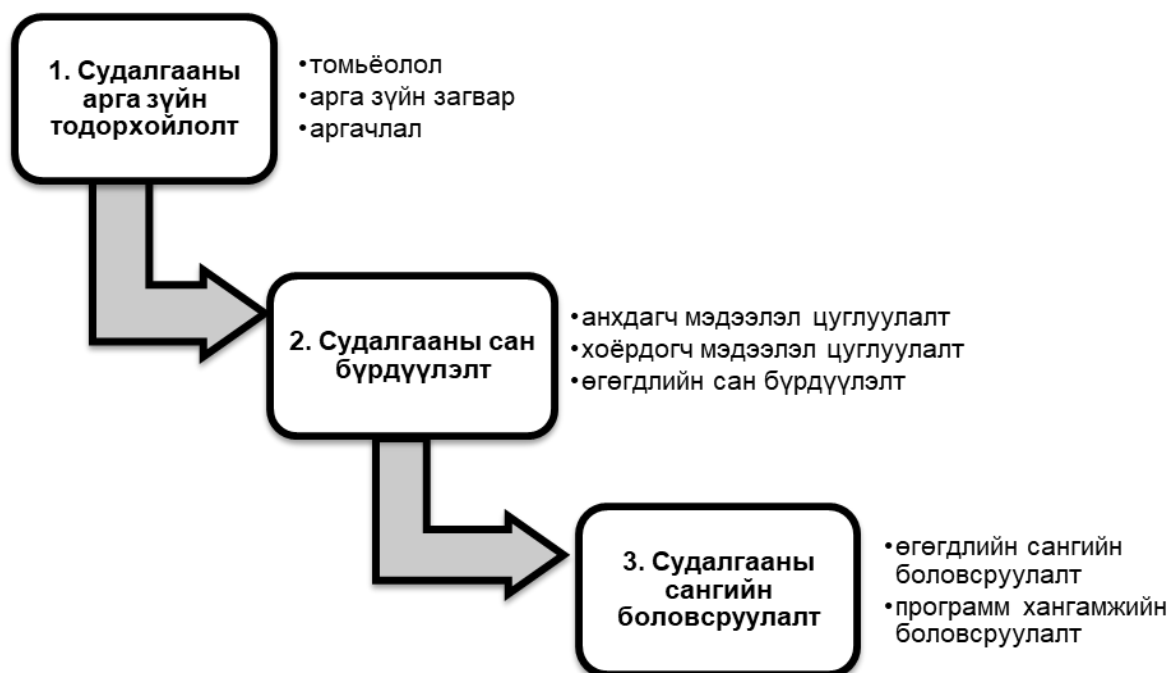
“Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёоны цахим тайлбар толь” инновацын төслийг хэрэгжүүлэхээр БСШУЯ болон ШУТС-тай 2018 оны 11-р сарын 25-ны өдөр байгуулсан ШуИн-2018/3 дугаарт гурван талт гэрээнд тусгагдсан “Төслийн үр дүнгийн даалгавар”, “Төслөөр гүйцэтгэх ажлын календарчилсан төлөвлөгөө” зэргийг үндэслэн төслийн төлөвлөгөө, судалгааны арга зүйг боловсруулж хэрэгжүүлсэн.

Тус төслийг “арга зүй-судалгаа-боловсруулалт” гэсэн гурван шатлалт судалгааны арга зүйн загварт тулгуурлан хийсэн.

Судалгааны аргыг:

1. Мэдээ баримт цуглуулах арга;

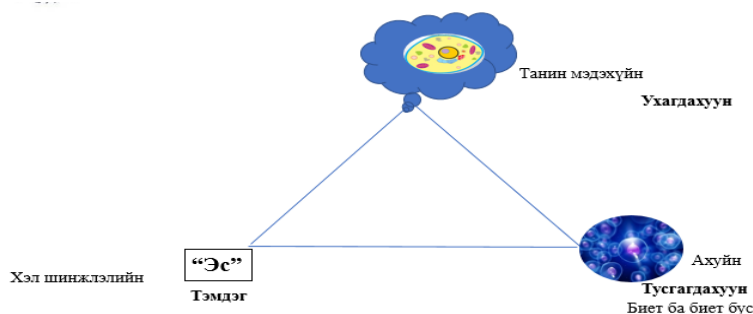
2. Мэдээ баримт боловсруулах арга хэмээх байдлаар сонгосон ба судалгааны аргаа сонгохдоо олон улсад дэвшилтэт технологи ашиглан нэр томъёо боловсруулж буй арга, аргачлалд тулгуурлахын зэрэгцээ монгол хэлний нэр томъёо боловсруулалтад нутагшуулахад хамгийн тохиромжтой аргыг сонгохыг чухалчилсан. Иймд судалгааны арга сонгох үндэслэлийг тухайн асуудлыг аль болох илрүүлж чадах хэд хэдэн аргыг хослуулан ашиглахдаа тухайн арга тус бүрийг ямар зорилгоор аль үе шатад хэрэглэж судалгаа, боловсруулалтын ажлаа гүйцэтгэхээ нарийн төлөвлөсөн. Төслийн хүрээнд ашиглах судалгааны арга зүйн суурь зарчмыг доорх байдлаар боловсруулав. Үүнд:

Зураг 1.1. Судалгааны арга зүйн загвар

Дээрх судалгааны арга зүйн загвартаа тулгуурлан төслийн хүрээнд хийх судалгаа, боловсруулалтын арга зүйгээ дараах байдлаар боловсруулав. Үүнд:

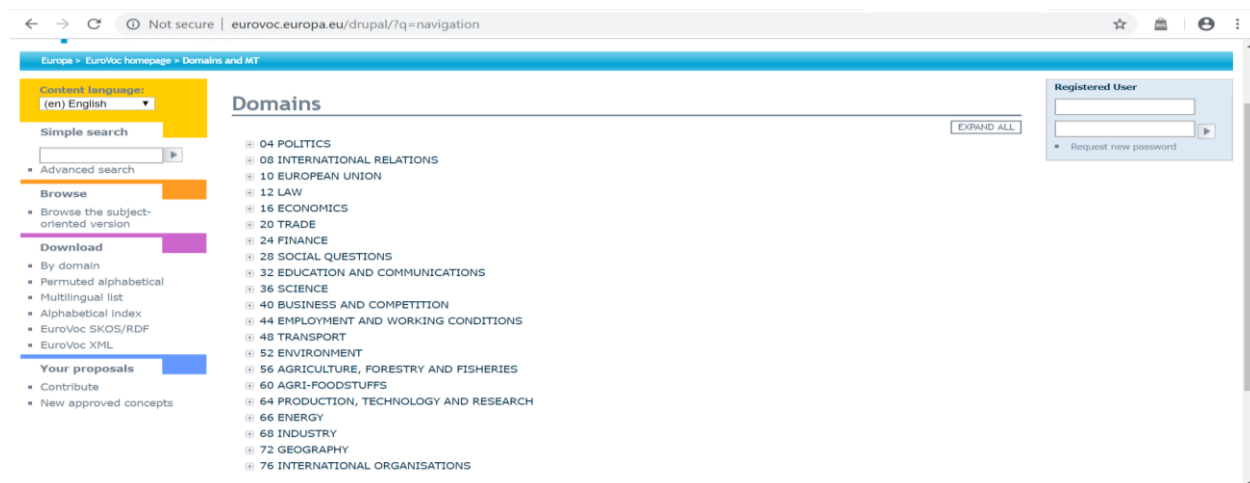
Нэр томьёо нь ахуйн тусгал болох биет болон биет бус тусгагдахууныг танин мэдэхүйн ухагдахуун болох мэдлэгийн нэгжээр илэрхийлэхдээ хэлний тэмдгийг ашигладаг. Үүнийг загварчилбал:

Зураг 1.2. Нэр томьёоны бүтэц

хэмээх загварчлал гарах бөгөөд нэр томьёоны сан бүрдүүлэхэд шинжлэх ухааны ангилал их чухал үүрэгтэй болно. Иймд бид анхдагч мэдээлэл бүрдүүлэхдээ олон улсын нэр томьёоны онлайн цахим сангийн загвар болон өгөгдлийн ай, болон айн ангилалд тулгуурлан гаргав. Нэр томьёоны өгөгдөл нь:

- ✓ Ухагдахуун төвт
- ✓ Салбарын ангилал
- ✓ Ухагдахуун буюу нэр томьёоны ангилал гэсэн загвартай байх ба шинжлэх ухааны салбарын ангилал нь олон улсад нэлээд хэдэн төрөл байна. Жишээ нь: Европод (eurovoc) баримталж буй ангилал:

Зураг 1.3. Шинжлэх ухааны салбарын ангилал

Манай улсад баримталж буй шинжлэх ухааны салбарын ангилал нь фраскатын ангилал болно. Фраскатын ангилал нь:

1. Байгалийн шинжлэх ухаан
2. Инженерийн ухаан, технологи
3. Анагаах ухаан, эрүүл мэндийн шинжлэх ухаан
4. Хөдөө аж ахуйн (ХАА) шинжлэх ухаан
5. Нийгмийн шинжлэх ухаан
6. Хүмүүнлэгийн ухаан гэсэн 6 салбарт хуваагдан дэд ангиллууд үүсгэж байна.

Бид ангиллын энэхүү зарчмыг баримтлан андагч мэдээллийн бүрдүүлэлтээ хийлээ.

Д/д	Шинжлэх ухааны салбар	Үндсэн салбар	Дэд салбар	Дэд хэсэг
1.	+	+	+	Сонголтоор /бөглөсөн ч болно, бөглөхгүй байсан ч болно/

Хүснэгт 1.1. Ангиллын загвар

Тус ангиллын дагуу бүрдүүлсэн нэр томъёоны өгөгдлийн ай нь:

НЭР ТОМЪЁНЫ ӨГӨГДЛИЙН АЙ	
● ХЭЛ	МОНГОЛ
● НЭР ТОМЪЁО	агаарын бохирдол
● ХОЛБОГДОХ НЭР ТОМЪЁО	агаарын бохирдлын төлбөр, агаарын бохирдлын эх үүсвэр гэх мэт
● ГАРАЛ	
● СТАТУС	стандарт
● САЛБАР	байгалийн ухаан
● ЭХ СУРВАЛЖ	https://www.legalinfo.mn/law/details/30?lawid=30
● ҮГСИЙН АЙМАГ	нэр үг
● ХЭЛ ЗҮЙН ХҮЙС	эр үг
● БҮТЭЦ	нийлэмж нэр томъёо
● ТОДОРХОЙЛОЛТ	хүрээлэн байгаа агаарт шууд хаягдсан, эсхүл физик, химийн урвалын дүнд шинээр үүсэж бий болсон бохирдуулах бодисын агууламж нь агаарын чанарын стандартаас хэтрэх (https://www.legalinfo.mn/law/details/30?lawid=30)
● ХАМ СЭДЭВ	

Зураг 1.4. Нэр томъёоны өгөгдлийн ай

Нэр томъёоны өгөгдлийн ай нь 3 түвшинд хуваагдана. Үүнд:

1. Ухагдахууны түвшинд
 - ✓ Салбар
 - ✓ Зураг
 - ✓ Тодорхойлолт
 - ✓ Тодорхойлолтын эх сурвалж

- ✓ Хам сэдэв
2. Нэр томъёоны түвшинд
 - ✓ Нэр томъёо
 - ✓ Статус
 - ✓ Холбогдох нэр томъёо
 - ✓ Үгсийн аймаг
 3. Хэлний түвшинд
 - ✓ Хэл
 - ✓ Үгийн гарал
 - ✓ Бүтэц
 - ✓ Хэл зүйн хүйс багтах ба анхдагч мэдээллийн сангийн бүрдүүлэлтийг дээрх 3 түвшинд хамаарах ойлголтуудаас бүрдүүлнэ.

Иймд дэвшилтэт технологид суурилсан цаашид нэмэн хөгжүүлэх бүрэн боломжтой нээлттэй ашиглах боломжтой нэр томъёоны өгөгдлийн сангийн анхдагч мэдээллийн бүрдүүлэлтэд дээр дурдсан 3 түвшний асуудлын хүрээнд юу юу орох бэ? гэдгийг дараах байдлаар тодорхойлж арга зүйгээ тодорхойллоо.

Өгөгдлийн сангийн загвар нь:

1. **Оноолт** (Монгол, англи хэлээр);
2. **Ангилал** (Шинжлэх ухааны салбар, үндсэн салбар, дэд салбар, хэсэг);
3. **Тодорхойлолт** (Монгол, англи (шаардлагатай бол англи)),
4. **Эх сурвалж**;
5. **Хам сэдэв**;
6. **Зураг**;
7. **Хувилбар** гэсэн бүтэцтэй байна.

Оноолт: Тухайн салбар ухааны тодорхой ойлголт ухагдахууныг илэрхийлж чадахуйц хамгийн тохиромжтой нэрлэлт юм. Тухайн нэр томъёоны оноолт нь англи, монгол хэлээр хамгийн оновчтой нэрлэлтээр хүснэгтэд бичигдэнэ. Ингэхдээ үгсийн аймгийн үүднээс нэр үгээс гадна үйл үг бүхий оноолт байж болно. Жишээлбэл: Навч, иш, олдвор, а. Нэр үгийн арын хэлзүйн хэлбэрийг авахгүйгээр навч гэж авна. Мөн Биологи гэх мэт тогтсон гадаад үг байж болно. б. Мөн үйл явцыг заасан үйл үг байна. Тухайлбал, ширээх, малтах, хуулах Тухайн үгийг үйл үгийн хэлбэрээр авахдаа –х хэлбэрээр авна. Ширээх гэх мэт. Бусад Ширээсний, ширээгээд гэх мэт хэлбэрийг авахгүй. в. Нөгөө талаар хоёр болон түүнээс дээш үгээр бүтсэн нийлмэл нэр томъёо, хоршоо үгийг толгой үгээр авна. Тухайлбал, ашигт малтмал, ойн хөвд, эртний шувуу биологийн төрөл г.м. Байгалийн ухааны салбарт латин нэршлийн дагуу төрөл болон зүйлийн нэрийг хэрхэн бичихээ шийдээд тодорхойлж болно. Гэхдээ төрөл зүйлийн нэршлийг энд оруулахгүй байх нь зүйтэй. Учир нь эдгээр нэршлүүд ухагдахуун илэрхийлэхгүй тул ухагдахуун илэрхийлэх нэр томъёог оноох нь чухал.

Ангилал: Энэ нь шинжлэх ухааны салбар, үндсэн салбар, дэд салбар гэсэн гурван хэсэгтэй.

Шинжлэх ухааны салбар гэсэн хүснэгтэд тухайн нэр томьёо, түүний тодорхойлолт нь шинжлэх ухааны аль салбарт хамрагдаж буйг бичнэ. Тухайлбал: Байгалийн ухаан, Нийгмийн ухаан, Хүмүүнлэгийн ухаан

Үндсэн салбарт: Тухайн шинжлэх ухаан доторх аль салбарт хамаарагдах; Жишээ нь: Физик, Математик, Хими

Дэд салбарт: Салбар доторх аль судалгааны хэсэгт хамаарагдах; Жишээ нь: Математик гэхэд Онолын математик, хэрэглээний математик; статистик, магадлалын онол гэх мэт.

Тодорхойлолт: Тодорхойлолт гэсэн хүснэгтэд тухайн нэр томьёоны ухагдахуун ойлголт юу болохыг монгол хэлээр бичнэ. Хэрэв англи хэлээс тодорхойлолт орчуулан авсан бол англи тодорхойлолтыг бичих шаардлагатай.

Тодорхойлолт бичихдээ дараах зүйлийг баримтална.

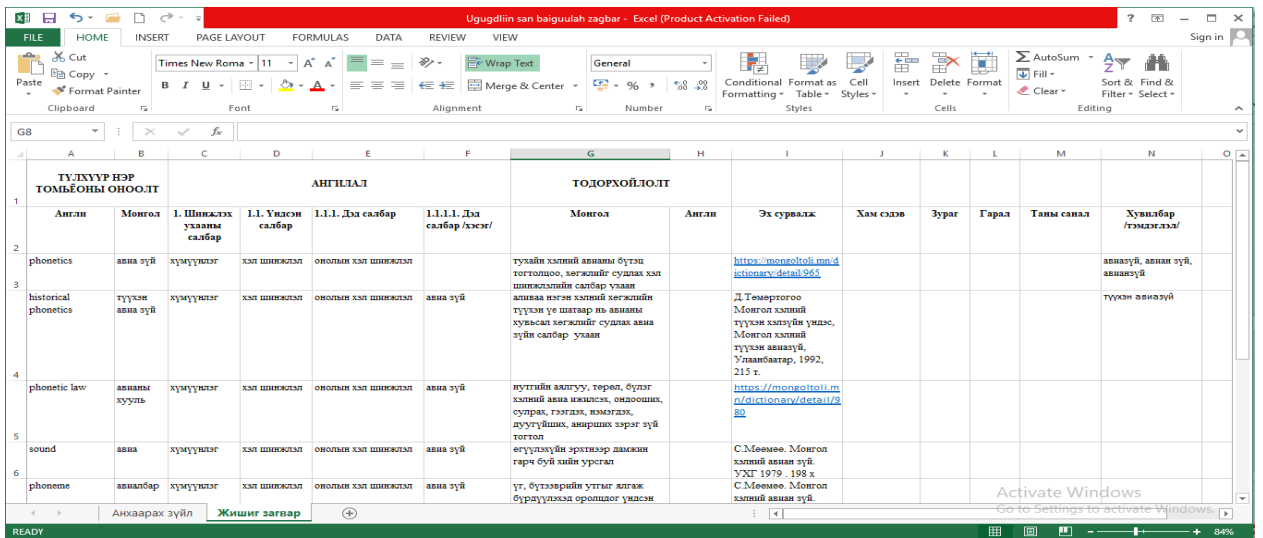
- ✓ Нэгээс хоёр өгүүлбэрт багтаж тайлбарлах.
- ✓ Үгийн тоо 20-оос хэтрэхгүй байх
- ✓ Нэршүүлэн тайлбарлаж, үйл үгээр төгсгөхгүй байх
- ✓ Учир зүйн зөв дэс дарааллаар тайлбарлах
- ✓ Үндсэн толгой үгэнд хамаарах үгийг оруулан тайлбарлахгүй байх
- ✓ Толгой үгийн ард өөр хэлний буюу англи хэлний орчуулга, монгол бичиг зэргийг оруулна.

Эх сурвалж: Энэ хүснэгтэд тухайн нэр томьёо, тодорхойлолтыг ямар ном, бүтээл, эх бичвэрээс авснаа бичнэ. Жишээ нь: Д.Төмөртоогоо Монгол хэлний түүхэн хэлзүйн үндэс, Монгол хэлний түүхэн авиазүй, Улаанбаатар, 1992, 215 х. гэх мэт. Эсвэл цахим сүлжээнээс авсан бол <https://mongoltoli.mn/dictionary/detail/980> гэх мэт.

Хам сэдэв: Тухайн нэр томьёоны талаар нэмэлт тайлбар буюу тодруулахуйц өгүүлбэрийг бичиж хаалтад тус өгүүлбэрийг сонгон авсан ном бүтээлийн нэр, зохиогч, он, хуудсыг бичиж болно.

Зураг: Энэ хэсэгт тухайн нэр томьёотой холбоотой ухагдахууныг ойлгоход хэрэг болохуйц зураг, дүрс, тэмдэг, тэмдэглэгээг оруулж болно.

Хувилбар: Нэр томьёог өөрөөр нэрлэх оноолтыг бичнэ. Жишээ нь: Физик, бодисын зүй г.м.

Зураг 1.5

Хүснэгт 1.2. Нэр томьёоны анхдагч мэдээллийн сангийн загвар

ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЬЁО		АНГИЛАЛ					ТОДОРХОЙЛОЛТ							
Англи	Монгол	1. Шинжлэх ухааны салбар	1.1. Үндсэн салбар	1.1.1. Дэд салбар	1.1.1.1. Дэд салбар /хэсэг/	Монгол	Англи	Эх сурвалж	Хам сэдэв	Зураг	Гарал	Тамга санал	Хувилбар /гэмдэгдэл/	

Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томьёоны анхдагч мэдээллийн сан үүсгэхдээ дараах зарчмыг баримтална. Үүнд:

- ✓ Үндсэн ангилал нь фраскатын ангиллын зарчмаар явах бөгөөд цаашаа шаталсан ба зүйлчилсэн тогтолцоогоор хэд хэдэн дэд салбарт хуваахаа та бүхэн өөрсдөө тогтоорой. Жишээ нь: 1. **Үндсэн салбар** бол ХАА гэдгээрээ энэ хүснэгтэд бүгд ижил байна. Харин дараагийн 1.1. Дэд салбар; 1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3 гэх мэтээр дэд салбар бүр гарах бүрд нэгэн шинэ багана нэмж мэдээллээ оруулна. Нэг баганад 2 ангиллыг зэрэг оруулж болохгүй, тус тусад нь баганад байрлуулна. Дэд салбарын нэр өөрөө түлхүүр нэр томьёо болно гэсэн үг. Жишээ нь бидний жишиг загварт бичсэн *ОНЫН ХЭЛ ШИНЖЛЭЛ, АВИА ЗҮЙ, ТҮҮХЭН АВИА ЗҮЙ* гэсэн дэд салбарын нэр түлхүүр нэр томьёо болно.

- ✓ Нэр томьёоны "Англи" баганад англи нэр томьёог, "Монгол" гэсэн баганад монголоор оноосон оноолтыг нь тавина. Монгол оноолтыг тавихдаа тухайн нэр томьёог олон хувилбараар бичиж тэмдэглэж буй бол тэр хувилбаруудыг эх сурвалжтай нь тавина. "Таны санал" хэсэгт эдгээр хувилбараас аль нь зөв хэмээн үзэж буй талаарх өөрийн саналаа бичнэ.
- ✓ Тодорхойлолт монголоор байна. Тодорхойлолт нь хэт дэлгэрэнгүй биш, товч тодорхой байна. Тухайн тодорхойлолт авсан эх сурвалжаа заавал тавина. Тодорхойлолтыг гадаад хэлнээс орчуулан буулгасан бол уг хэлээр буй эх сурвалжаа "эх сурвалж" гэсэн баганад тавих бөгөөд мөн уг хэлээрх тодорхойлолтыг **"Тодорхойлолт /англи/"** гэсэн баганад тавина. Тухайн нэр томьёоны тодорхойлолтыг заавал уг эхээр нь авч байгаа шалтгаан нь: уг тодорхойлолтын хэл найруулгыг засах, эксперт хийж буй хүн хянан шалгаж уг эхтэй нь харьцуулан засахад хэрэгтэй юм. Хэрэв тухайн нэр томьёоны оноолт, тодорхойлолтыг та өөрөө шинээр хийсэн бол "эх сурвалж" хэсэгт өөрийн гол бүтээл, өгүүллээ тавина. Хэвлэгдэж нийтлэгдсэн зүйл байхгүй бол энэ хэсэгт гол санаа авсан бүтээлээ тавина.
- ✓ Тухайн ухагдахуунд холбогдох зураг байвал нягтрал сайтай, шаардлага хангасан зургийг оруулж болно.
- ✓ "Хам сэдэв, гарал" баганыг та заавал бөглөх шаардлагагүй. Харин түлхүүр нэр томьёоны тодорхойлолтыг улам ойлгомжтой болгох үүднээс "хам сэдэвт" хэрхэн хэрэглэсэн нь шаардлагатай гэж үзэж байгаа бол оруулж болно. Тухайн ухагдахууны гарлын талаарх мэдээллийг та оруулах шаардлагатай гэж үзвэл оруулж болно.
- ✓ Шаардлагатай гэж үзвэл "Тэмдэглэл" хэсэгт бусад нэмэлт мэдээллийг оруулна.

Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томьёоны анхдагч мэдээллийн санд орох толгой үг болох нэр томьёог сонгохдоо дараах аргачлалын дагуу сонгоно. Тухайн салбарын түлхүүр нэр томьёог бүрдүүлэх нь хүрээ хязгаарыг тогтоох, үндсэн нэр томьёог ялгахад жагсаалт хийхэд нэн тустай. Толийн толгой үгийг бүрдүүлэх нэр томьёоны жагсаалт хийхдээ тухайн салбарын нэр томьёог голлох болон дагалдах нэр томьёо гэж ялгана. Үүний тулд тухайн шинжлэх ухааныг үндсэн салбар болон дэд салбарт хувааж түүнд хамаарах үгсээ түүснээр жагсаалт бүрэлдэнэ. Түлхүүр нэр томьёоны тухайд тухайн салбарт голлох, идэвхтэй, байнга хэрэглээтэй нэр томьёог оруулна.

Дэлхий дахинд өнөөдрийн байдлаар толийн жагсаалт гарган толгойлоход 2 чиг хандлагыг баримталж байна.

1. А-Я хүртэл толгойлдог европ толийн арга. Энэ арга нь үг олох, ашиглахад хялбар байдаг тул орчуулгын толь, олон хэлний толины жагсаалтад тохирно. Харин нэр томьёонд ашиглахад дараах үр дүнгүй тал ажиглагддаг.

- А. тухайн бүлэгт хамаарах ойлголтууд тарж үсгийн дарааллаар ордог;
- Б. Давхардал үүсдэг;
- В. Зарим нэр томьёо орхигддог;
- Г. Хамаа бус нэр томьёо ордог.

2. Бүлэглэж толгойлдог дорно дахины уламжлалт арга. Энэ аргаар “Хорин нэгтийн тайлбар толь”, “Хорин наймт тайлбар толь”, “Гучин

зургаат тайлбар толь” “Хааны зохиосон 5 хэлний толь” бичиг гэх зэрэгт “Шувууны зүйл”, “Хүндлэх бишрэхийн зүйл”, “Сав домбоны зүйл” гэх мэтээр бүлэглэн толилсон байдаг. Нэр томъёонд зүйл хуваасан толийн зарчмыг баримтлан салбар дотроо бүлэглэвэл,

А.Тухайн нэг ухагдахуун, түүний үндсэн ба дэд ойлголтууд жигд багтдаг;

Б.Нэр томъёо орхигдохгүй;

В. Давхардал үүсэхгүй;

Г. Хамаа бус нэр томъёо орохгүй;

Д. Нэр томъёоны корпус хийхэд ангилал хэвээр хадгалагдах зэрэг давуу талтай.

Дутагдалтай тал нь үг хайхад тухайн үгийг аль бүлэгт хамаарахыг мэдэхгүй бол олоход хэцүү. Иймээс ард нь индекс буюу товъёг хийвэл ашиглахад хялбар болох жишээтэй.

Энэ мэтээр зүйл хуваах буюу бүлэглэсний дараа бүлэг дотроо цагаан толгойн дэс дарааллаар дотор нь жагсааж үгийн жагсаалтаа бүрдүүлнэ.

Толгой үгэнд ямар нэр томъёо оруулах вэ?

Нэр томъёоны бүтцийг үгсийн аймгийн үүднээс авч үзвэл нэр үгээр олонх нь илэрдэг. Жишээлбэл: Навч, иш, олдвор гэх мэт. Иймд

а. Нэр үгийн арын хэл зүйн хэлбэрийг авахгүйгээр **навч** гэж авна. Мөн **биологи** гэх мэт тогтсон гадаад үг байж болно.

б. Үйл явц заасан үйл үг байж болно. Тухайлбал, **ширээх, малтах, хуулах** гэх мэт. Тухайн үгийг үйл үгийн хэлбэрээр авахдаа –х хэлбэрээр авна. Ширээх гэх мэт. Бусад хэлзүйн хувиллаар хувилсан буюу ширээсний, ширээгээд гэх мэт хэлбэрээр авахгүй.

в. Нөгөө талаар хоёр болон түүнээс дээш үгээр бүтсэн нийлмэл нэр томъёо, хоршоо үгийг толгой үгээр авна. Тухайлбал, ашигт малтмал, ойн хөвд, эртний шувуу, биологийн төрөл г.м. Байгалийн ухааны салбарт латин нэршлийн дагуу төрөл болон зүйлийн нэрийг хэрхэн бичихээ шийдээд тодорхойлж болно. Гэхдээ төрөл зүйлийн нэршлийг энд оруулахгүй байх нь зүйтэй. Учир нь эдгээр нэршлүүд ухагдахуун илэрхийлэхгүй тул ухагдахуун илэрхийлэх нэр томъёог оноох нь чухал.

г. Тухайн салбарт цөөнгүй байдаг зүйлийн хоёр буюу түүнээс дээш үгээс бүтсэн нийлмэл нэр томъёоны аль нэг бүрэлдүүлбэр нь гадаад нэр томъёо байх нь түгээмэл тохиолддог. Үүнийг анхдагч мэдээллийн санд оруулахдаа гадаад болон монгол хувилбараар нь зэрэгцүүлэн бичнэ. Жишээлбэл, бизнес, худалдаа гэх мэт.

Ийнхүү гурван шатлалт судалгааны арга зүйн хүрээнд төлөвлөгөөний дагуу төслийг хэрэгжүүллээ.

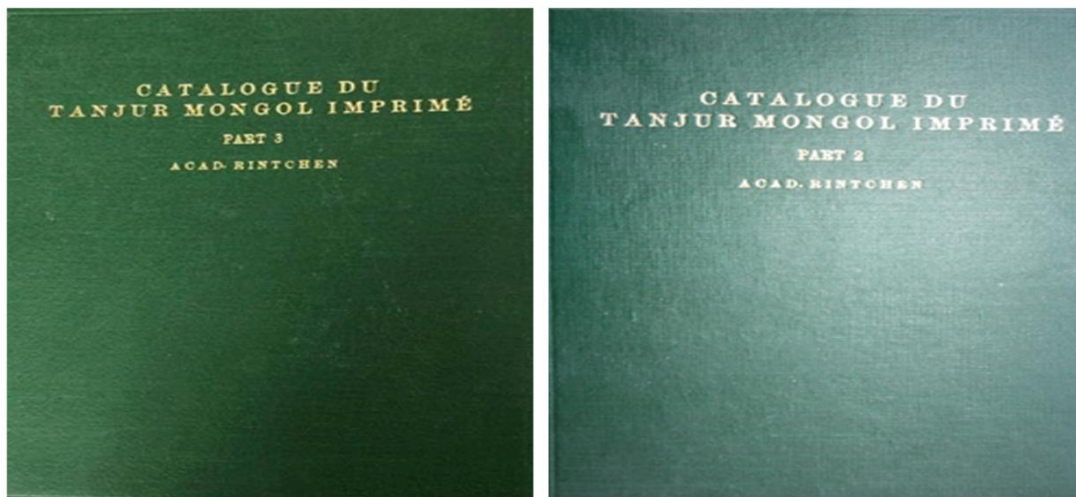
ХОЁР. ШИНЖЛЭХ УХААНЫ ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЬЁО БОЛОВСРУУЛАХ ОНОЛЫН ҮНДЭСЛЭЛ

2.1. Нэр томьёо судлал

Эртний мэргэдийн туурвисан сурвалж бичиг, ном судраас үзэхэд монголчуудын бичгийн соёлын чухал үг хэллэг түүнд холбогдох шинжлэн судлах ухааны нэр томьёоны чанартай зүйл бүр 4-5 дугаар зууны үеэс эхлэн ажиглагдаж байгааг судлаачид нэгэнт тэмдэглэсэн байдаг билээ. Табгач хэлэнд битигтэн (бичигтэн) гэсэн тушаалтай түшмэл байсан бөгөөд үүнээс уламжлан бит (бич) гэсэн үйл үгийн язгуур гарч байгаа нь үсэг бичгийг хэрэглэж байсны нэгэн баримт.

Хэлний шинжээч мэргэд Панины зохиолыг судалж, Саж бандита Гунгаажалцан зэрэг Жагар төвдийн дуун ухааны онолчдын зохиолуудыг судалж орчуулж, сургаал иш онолыг үндэслэн монгол хэлний өвөрмөц байдалд тохируулан хэрэглэж хэл шинжлэлийн зохиол бүтээл туурвиж оновчтой нэр томьёог хэрэглэж байсан нь үеэс үед уламжлагджээ. 13 - р зуунаас цэрэг улс төр, худалдаа, эдийн засгийн холбогдолтой, 16-р зуунаас Буддын шашны ахуйн харилцааны болон их бага таван ухааны нэр томьёо голлон монгол хэлний үгийн санд орж ирж байсан байна. 13-15 дугаар зууны үеийн дурсгалт бичгүүдэд арга билиг ариун орон, бодач сэтгэл, тахимдуу ёсон, буян хутаг, хэл тулга, шүдэн чөлөө, даршлага зэрэг зүйл зүйл ухааны нэр томьёо олонтоо тохиолдож байна.

Лигдэн хутагт хааны үед монгол хэлээр орчуулан бэлтгэсэн Ганжуурыг 1720 онд хэвлэж, 1741-42 онд жанжаа хутагт Ролбидоржийн удирдлагаар гүүш Шаравдорж, гүн Гомбожав, далай гүүш Агвандампил зэрэг монголын дөч гаруй шилдэг эрдэмтэн "Мэргэд гарахын орон" гэдэг төвөд-монгол нэр томьёоны толийг зохиожээ.

Зураг.2.1

“Мэргэд гарахын орон” нэрт журамласан толь бичигт тогтоосон санскрит, төвд нэр томьёо, оноосон нэрийг монгол мэргэд ардын нэрлэдэг уламжлалт нэрээр дахин оноож, улам боловсронгуй болгож ирсэн байна.

Ургамлын төвөд нэр	“Мэргэд гарахын орон”-д орчуулсан нь	Уламжлалт монгол нэр
1.Сролгарбо	Цагаан срол	Түмэн зангилаа
2.Сролмүг	Хүрэн срол	Хан төмөр
3.Иэмон гарбо	Цагаан яргуй	Чөдөр өвс
4.Доншин	Зул мод	Нарс
5.Бабиэг	Бабиэгийн үндэс	Зүрхэн цэцэг
6.Панми брайвү	Үхэр харсганын үр	Чонын элэг

Хүснэгт 2.1

1921 онд ардын хувьсгал ялснаар улс орны бүхий л салбарыг шинэчлэх, соёл боловсрол, шинжлэх ухааныг хөгжүүлэх зорилтыг хэрэгжүүлж нийгэм улс төр, үйлдвэрлэл, техник, хичээл сургалт, соёл, эрүүлийг хамгаалах салбарт шинжлэх ухааны цоо шинэ нэр томъёо тогтоох шаардлага нэн чухлаар тавигдаж байсан бөгөөд эндээс орчин үеийн нэр томъёо судлалын хөгжил эхэлсэн гэж болно. Орчин үеийн монгол нэр томъёоны хөгжлийг дараах 3 үе шатад хуваан үзэж болно. Үүнд:

Нэгдүгээр шат буюу 1924-1961 оны үе:

1924 оны 3 дугаар сарын 28-нд харьяат хүрээлэнгийн жинхэнэ ба сул гишүүдийг хуралдуулж, Судар бичгийн хүрээлэнгийн нэр томъёоны комисс байгуулах тухай хэлэлцээд, их комиссын дотор 10 салбар комисс байгуулахаар тогтож, комиссын дарга Цэвээнийг сонгож, 10 салбар комиссын дарга ба гишүүдийг хэлэлцэн тогтсон юм.

***Нэр томъёоны зүйл, I: Орос-латин-монгол гурван нийцэт утгын ургамлын аймгийн нэрс (туршлага).** - УБ., 1932,*

***Нэр томъёоны бичиг, тэргүүн дэвтэр.** Орос монгол хадмал тооны ухааны нэрс. УБ., 1935,*

***Нэр томъёоны бичиг. Хоёрдугаар дэвтэр.** Орос монгол хадмал газрын зүй ба цаг уурын нэрс., УБ., 1935,*

***Нэр томъёоны бичиг, гуравдугаар дэвтэр.** Орос монгол хадмал хувилахуй ухааны нэрс. - УБ., 1937,*

***Нэр томъёоны бичиг. Дөрөвдүгээр дэвтэр.** Орос монгол хадмал бодис зүйн нэр томъёоны нэрс. - УБ., 1937*

Nere-tomiJoonii zyil

I

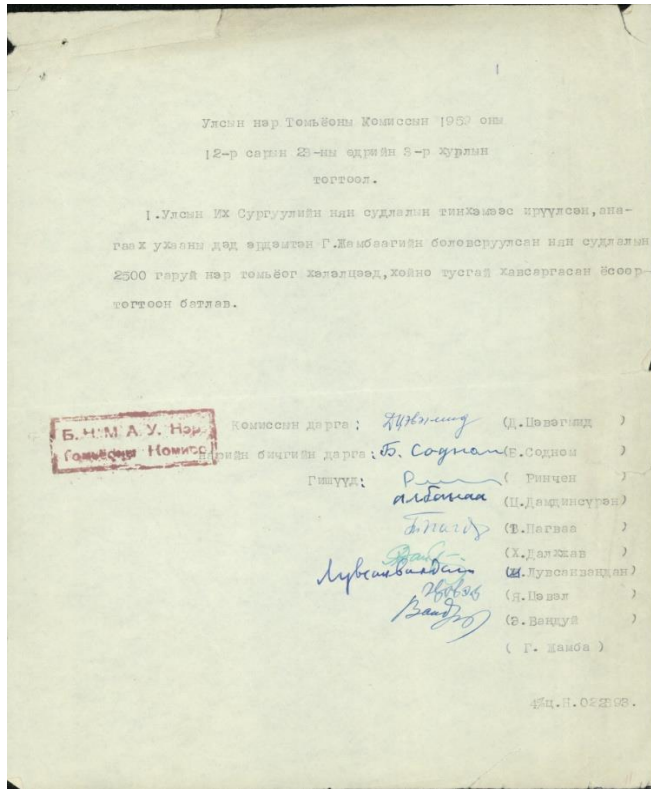
Oros-latiin-mongol gurban- niicete- udkiin
urgumaliin aimagiin neres

(Turşilga)

БНМАУ Шинžилеkyи Укаанли Kyrieelenгiн кеbleл
Улаанбаатар-кото
1932

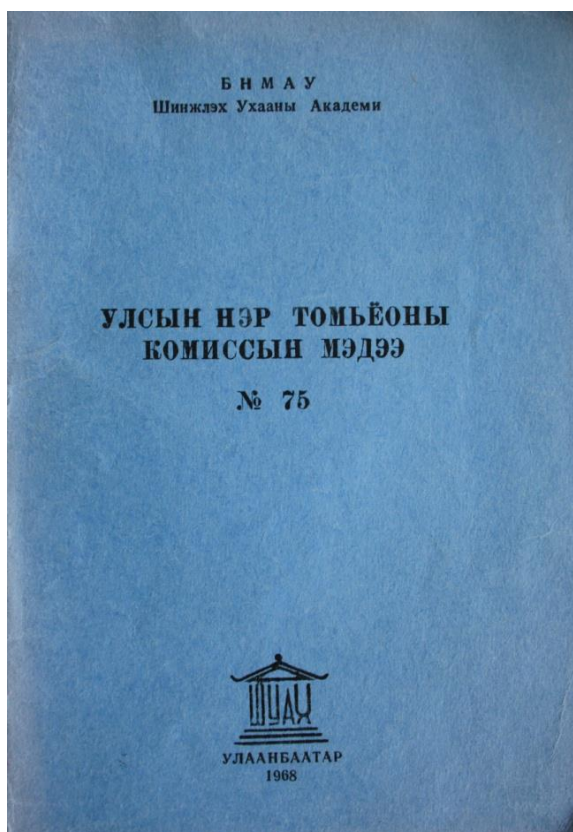
- 1932-1937 он хүртэл гарсан “Нэр томьёоны толь бичгүүд” нь монгол хүн өөрийн үндэсний бичгээр европ дахины шинжлэх ухааны хэлийг дүйцүүлэн оноосон туршлага юм. Энэ үеийн нэр томьёо тогтоох бодлого нь:
- НЭГДҮГЭЭРТ: Гадаад хэлнээс орчуулсан ном зохиолд орсон үг хэллэг, сурах бичгийн нэр томьёог жигдлэх ажлыг голлон хийж байжээ.
 - ХОЁРДУГААРТ: Ургамал, хувилахуй ухаан, бодисын зүй, тоо, газарзүй, цаг уурын нэр томьёог 1930 – аад оноос эхлэн боловсруулан хэвлүүлж байв.
 - ГУРАВДУГААРТ: Нэр томьёог орос монгол хэлээр хийхийн зэрэгцээ заримд нь латин, монгол нэрийн хэлхээг хавсарган хэвлүүлж байв.

1944 оны 12 дугаар сарын 30-ны өдрийн Ардын Сайд нарын Зөвлөлийн 111-р тогтоолоор 1942 оны 8 сарын 22-ны өдрийн 38-р тогтоолыг үндэслэн Улсын нэр томьёоны комиссыг Шинжлэх ухааны хүрээлэнгийн дэргэд хэл шинжлэлч, сэтгүүлч, эмч, цэрэг, радио, прокурор, урлаг, хэвлэл зэрэг олон мэргэжлийн 23 хүний бүрэлдэхүүнтэй байгуулж энэ үеэс Улсын нэр томьёоны комисс нь Сайд нарын Зөвлөлд харьяалагдах болсон бөгөөд гишүүд нь удаа дараа өөрчлөгдөж байсан нь уг эрх хэмжээ нь үндсэндээ 1990 он хүртэл хэвээр байлаа. Энэ үед нэр томьёоны ажлыг төлөвлөгөөтэйгөөр хийж комиссын гишүүдээр батлуулж байв. 1957-1958 онд УНТК-ийн даргаар Жагварал, гишүүдээр Ц.Дамдинсүрэн, Б.Ринчен, Б.Содном, Я.Цэвэл, Ш.Лувсанвандан нарын ажиллаж байсан бол 1959 оноос комисс нарийн бичгийн даргатай болж, УНТК-ын даргаар Д.Цэвэгмид, нарийн бичгийн даргаар Б.Содном, гишүүдээр Б.Ринчен, Ц.Дамдинсүрэн, Т.Пагва, Х.Далхжав, Ш.Лувсанвандан, Я.Цэвэл, Э.Вандуй нар ажиллаж байв.

Хоёрдугаар шат буюу 1961-1990 оны үе. 1961 оны 5 дугаар сарын 19-нд БНМАУ-ын (хуучин нэрээр) Шинжлэх ухааны Академи байгуулагдсанаар нэр томьёог өргөн цар хүрээтэй тогтоох ажил өрнөж, үүнийг улсаас ихэд анхаарч "...МАХН-ын төв хороо, Сайд нарын зөвлөлийн 1964 оны 5 дугаар сарын 8-ны 125/225-р тогтоолоор Улсын нэр томьёоны комисс /УНТК/-ийн дүрмийг баталж, энэ арга хэмжээний үрээр нэр томьёоны комисс нь албан ёсны улсын байгууллагын нэг болж..." зохион байгуулагдсан ажээ. 1960-аад оноос хойших УНТК-ын ажлыг шинжлэх ухааны олон салбарын нэр томьёо тогтооход чиглэсэн гээд 1960-аад оноос өмнөх үеийн ажлыг улс ардын аж ахуйн нэр томьёог тогтооход чиглэж байсан хэмээн тодорхойлсон байдаг. Улсын нэр томьёоны комиссоос тусгай төлөвлөгөөгөөр 1950-аад оноос эхлэн "Улсын нэр томьёоны комиссын мэдээ" хэмээх цувралыг улиралд нэг дугаараар, жилд дөрвөн дугаараар нийтэлж, 1989 он хүртэл 147 цувралыг хэвлэжээ.

- Улсын нэр томьёоны комиссын мэдээ
- Нэр томьёоны цуврал бичиг.
- Нэр томьёоны толь бичиг

Гуравдугаар шат буюу 1990 оноос өнөө хүртэл. Улсын нэр томьёоны комисс төлөвлөгөөтэйгөөр үйл ажиллагаа явуулж байгаад ажлын эрчим нь 1980-аад оны сүүл гэхэд буурч, 1990 оны эхэн үе гэхэд ажиллахгүй болсон билээ. Үүний шалтгаан 1990 оны нийгмийн өөрчлөлтөөс хамаарсан юм. Энэ байдал нь үргэлжилсээр 2015 онд батлагдсан Монгол хэлний тухай хуулийн 21.7.5. энэ хуулийн 22.1-д заасан эрх бүхий судалгааны байгууллагаас боловсруулсан гадаад нэр томьёоны орчуулга, монгол хэлний үгийн санд оруулах шинэ нэр томьёог хэлэлцэн батлах; 22.2.3.холбогдох мэргэжлийн байгууллагын туслалцаатайгаар гадаад нэр томьёог монгол хэлнээ орчуулах; хэмээн заасан болно.

Энэ л цаг үеүдэд олон улсад кибернетикийн шинжлэх ухаан хөгжиж, дэвшилтэт технологид суурилсан нээлттэй нэр томьёоны толь бичгүүд хөгжиж эхэлсэн байна. Тухайлбал:

<https://tieteentermipankki.fi/wiki/T%C3%A4htitiede:radiot%C3%A4htitiede>

← → ↻ 🔒 https://tieteentermipankki.fi/wiki/Tähtitiede:radiotähtitiede

🇬🇧 English Create account Log in

TIETEEN TERMIPANKKI

VETENSKAPSTERMBANKEN I FINLAND
THE HELSINKI TERM BANK FOR THE ARTS AND SCIENCES

Tähtitiede Discussion Read View form View history Search Tieteen termipankki

radiotähtitiede

radiotähtitiede

Definition tähtitieteen ala, joka on erikoistunut radioaallonpituuksilla saapuvan säteilyn havaitsemiseen ja tutkimiseen

Explanation
Ensimmäiset tähtitieteelliset radiohavainnot teki Karl Jansky vuonna 1932.
Radiohavaintoja käytetään erityisesti Linnunradan rakenteen, tähtienvälisen aineen ja kvasaarien tutkimuksessa.

Equivalents
radio astronomy englantia

Sources
Zubenelegenubi

References
Tähtitiede tähän aiheeseen

https://tieteentermipankki.fi/wiki/Tähtitiede:radiotähtitiede

www.rikstermbanken.se/simpleSearch.html

Alla termer på ett ställe About Rikstermbanken | Contact | svenska

Front page Simple search Advanced search Sources Latest news (Swedish) Q & A (Swedish) Help (Swedish)

Simple search

Search in Rikstermbanken

astronomy

only among terms also in definitions, notes, etc. Search

Result: 4 hits for "astronomy".

astronomi, astrofysik och kosmologi sv **astronomy, astrophysics and cosmology** en
SOURCE: Universitets- och högskolerådet: Svensk-engelsk ordbok | 2018 [View full entry](#)

radarastronomi sv **radar astronomy** en
DEFINITION: gren av radioastronomi som utnyttjar radiovågor vilka sänts ut från ...
OTHER LANGUAGES: de, fr, ru
SOURCE: Terminologacentrum TNC: Rymdordlista | 1973 [View full entry](#)

radioastronomi sv **radio astronomy** en
DEFINITION: studium av objekt i rymden med hjälp av radiovågor
OTHER LANGUAGES: de, fr, ru
SOURCE: Terminologacentrum TNC: Rymdordlista | 1973 [View full entry](#)

röntgenastronomi sv **x-ray astronomy** en
DEFINITION: studium av objekt i rymden med hjälp av de röntgenstrålar de utsänder
SOURCE: Terminologacentrum TNC: Rymdordlista | 1973 [View full entry](#)

Rikstermbanken is developed and managed by: [Latest updates: 12 december 2017](#)

← → ↻ 🔒 https://iate.europa.eu/search/standard/result/1548023017180/1

European Union terminology en Log on with EU Login

astronomy

Last Queries (+)

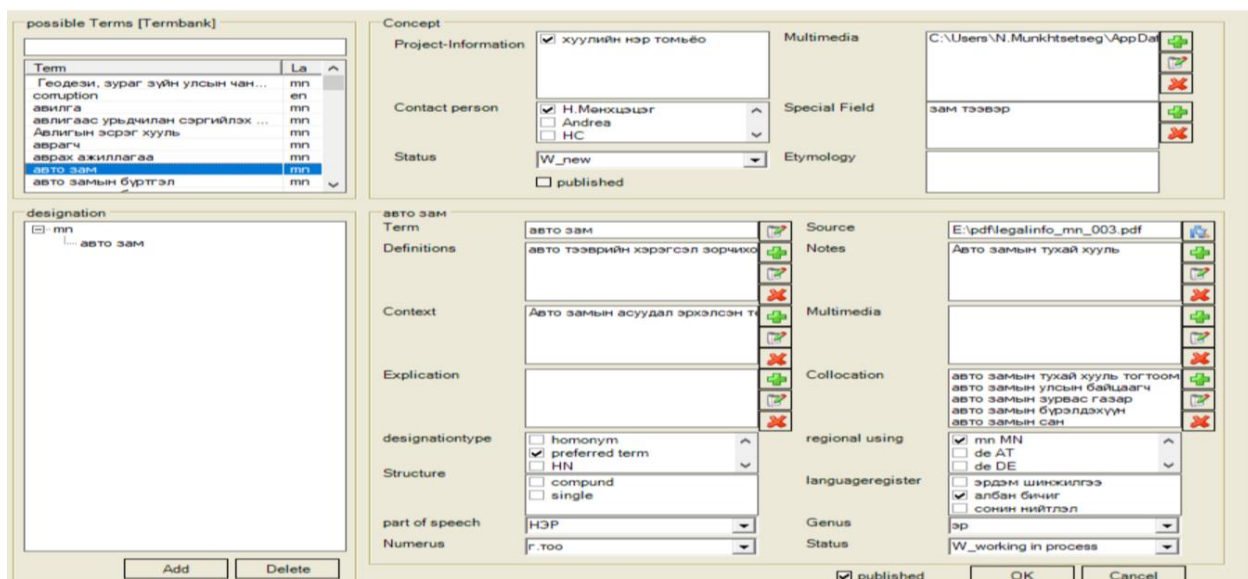
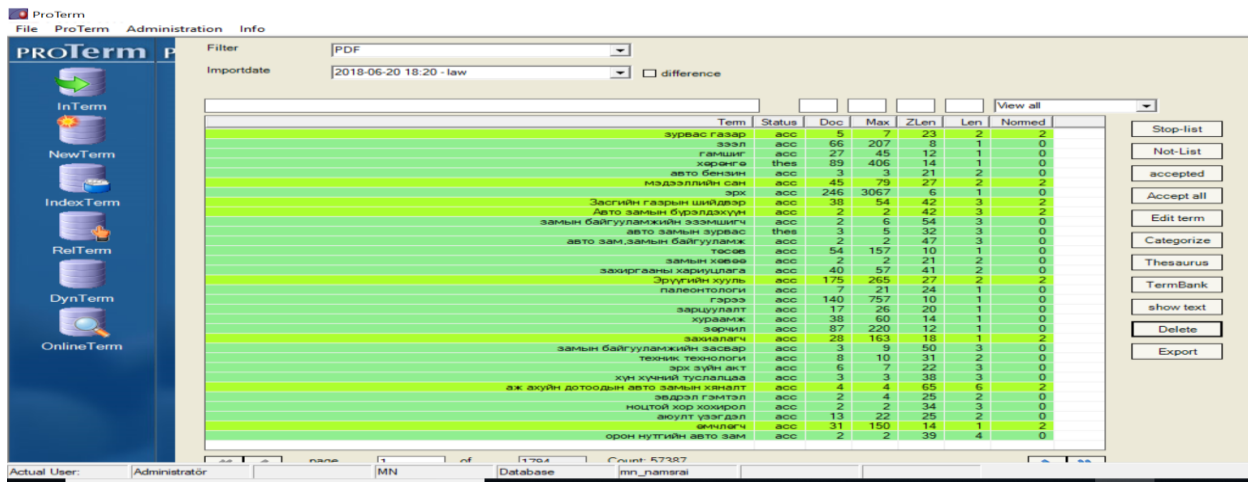
Source language Target language

Results 1-1 / 1 "astronomy" en -> en, ja, ml Search in fields (source): Term Matching: Exact match Search in term types (source): All term types

1159927	space science [SCIENCE > natural and applied sciences]	COM
en	astronomy Definition: natural science that studies celestial objects and phenomena Definition reference: 'Astronomy'. Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Astronomy [13.6.2017]	COM
la	astronomia	COM

Results per page 10

Австрийн Үндэсний Батлах Хамгаалах Академийн Зэвсэгт Хүчний Баримтжуулалтын төв (ZentDok at the Austrian National Defence Academy)-ийн боловсруулсан “Proterm” нэр томъёоны программ:

2.2. Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёо боловсруулах шаардлага

Монгол Улсын Үндэсний инновацийн тогтолцоог хөгжүүлэх хөтөлбөрийн “Өндөр технологи, мэдээллийн технологи нэвтрүүлэх” тэргүүлэх чиглэлийн хүрээнд мэдээлэл, программ хангамж, цахим үйлчилгээний технологийг нэвтрүүлэхэд мэдээллийн эх сурвалжийг хэрэглэгчтэй холбох явдал энэ тэрүүнд тавигдана. Иймээс идэвхтэй хэрэглээний мэргэжлийн үг хэллэг болон өнөөгийн шинжлэх ухааны олон салбарын түлхүүр нэр томъёо нь тухайн ойлголт, ухагдахууныхаа утгыг бүрэн илэрхийлж, уг зүйлийн талаарх үнэн зөв, бодит мэдлэгийг олгож буй эсэхийг судлан тогтоосны үндсэн дээр зөв баталгаат мэдээллийг хэрэглэгчид түгээх ёстой. Тогтолцоотой, зөв орчуулж оноосон нэр томъёо нь судлаачид болон олон нийтэд нэгдсэн ойлголт өгч, тухайн юмс үзэгдэл, ойлголт ухагдахууны талаар шинжлэх ухаанд суурилсан баталгаат мэдлэг

эзэмших үндэс суурь нь болдог учраас бидний хэрэглэж буй нэр томьёо нь олон улс болон үндэсний стандартад нийцэж буй эсэх нь эргэлзээтэй, зайлшгүй шийдвэрлэх ёстой тулгамдсан асуудлын нэг болсоор байгаа билээ. Учир нь манай улсын хувьд цахим орчинд шууд ашиглах боломжтой нэр томьёоны тайлбар толь өнөөдрийг хүртэл хараахан гараагүй учраас нийгмийн хөгжил, дэвшилтэт технологитой уялдан гарч ирж буй шинэ нэр томьёог бүртгэн, монгол хэлэнд хэрхэн оноох талаарх судалгаа хомс, энд тэнд, хэсэг бусаг байдлаар л хэдэн өгүүлэл, илтгэлийн хэмжээнд яригдаж, хэвлэгдсээр байсан орон зайг тус толь бичиг нь тодорхой хэмжээгээр нөхөж чадна. Мөн түүнчлэн нийгмийн өөрчлөлт, хөгжил дэвшлийн нөлөөгөөр үүссэн шинэ үзэгдэл, юмсын нэрийг цаг тухайд нь боловсруулан, тохирох нэр томьёог оноон тогтоож чадаагүйгээс гадаад үгийг шууд хуулбарлан авах, оновчгүй нэрлэх, олон хувилбар бүхий илэрхийлэл гарах болов. Ухагдахуунаа бүрэн илтгэж чадаагүй нэр томьёог хүмүүс олон янзаар ойлгон, харилцан адилгүй хүлээн авснаас болоод судалгааны үр дүнг хэрэглээнд учир дутагдалтай тусгах, сургалтын байдлаас харахад залгамж холбоо бүхий мэдлэгийг илэрхийлэх үг хэллэгийг бүрэн гүйцэд хүлээн авч эс чадах, шинжлэх ухааны судалгаа шинжилгээний нэгээхэн илэрхийлэл болсон нэр томьёо, мэргэжлийн үг хэллэг нь эрдэмтэн судлаачдынхаа хүрээнд ч орчуулга болон оноолтын хувьд зөрүүтэй хэрэглэгдэх байдал ажиглагдах болов. Энэ бүхнээс үүдэн тухайн нэр томьёо нь ухагдахуунаа бүрэн илтгэж буй эсэх нь эргэлзээтэй, тодорхойгүй байгаа зэрэг нь шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томьёоны тайлбар толийг салбар салбарын судлаачид хамтран боловсруулж, шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, стандартын дагуу боловсруулсан нэр томьёог нэгдсэн журмаар нийтэд түгээх *шаардлагатай*г харуулдаг.

Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томьёог шинжлэх ухааны үндэслэлтэй оноон тогтоох нь ерөнхий боловсролын дунд сургуулийн сургалтад нэр томьёог нэгдсэн ойлголтоор заах, энэ талын боловсрол эзэмшүүлэх, олон нийтийн хэрэглээний хүрээнд мэргэжлийн холбогдолтой үг хэллэгийг журамлан, стандартын дагуу хэрэглэж хэвшүүлэх, шинжлэх ухааны салбаруудын түвшинд үндсэн суурь нэр томьёог тогтолцоотой жигдлэн хэвшүүлэх, хөгжүүлэх, шинэ ойлголт ухагдахууны илэрхийллийг нэгдсэн ойлголттой, үнэн зөв хүлээн авахад чухал үүрэгтэй юм. Иймээс шинжлэх ухааны хэлний суурь үндэс болсон “*түлхүүр нэр томьёо*” (key term)-г нийгэм эдийн засаг, шинжлэх ухаан, техник технологийн салбар бүрээр нь боловсруулан гаргах *шаардлага* зайлшгүй үүсэж байна. Мэдээллийн эрин зуун хэмээгдэх бидний амьдран буй энэ цаг үед аль ч салбарын мэдээллийг богино хугацаанд, эдийн засгийн хэмнэлттэйгээр түгээх цахим орчныг бүрдүүлэх нь юу юунаас чухал юм. Цахим орчинд мэдээллийг шинжлэхдээ хамгийн түрүүнд түлхүүр үгээр хайлт хийдэг нь бүгдэд тодорхой бөгөөд шинжлэх ухааны салбарын мэдээллийг хайхад судлаачид болон иргэдэд тухайн салбарын түлхүүр үг, түүний утгыг мэдэж байх шаардлага зайлшгүй үүсдэг. Энэ шаардлагыг хангах “Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томьёоны тайлбар толь”-ийг боловсруулж, цахим орчинд нээлттэй байршуулснаар хүссэн хүн бүхэн дэлхийн хаанаас ч шинжлэх ухаан, техникийн түлхүүр нэр томьёоны үнэн зөв тодорхойлолттой танилцах боломжийг нээж, шинжлэх ухааны салбарын судалгааны үр дүнг нэгдсэн нэг ойлголт, ухагдахуунаар хүлээн авч, амьдрал ахуйдаа зөв хэрэглэх, зүй зохистой хэвшүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлсэн.

ГУРАВ. ШИНЖЛЭХ УХААНЫ ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЬЁНЫ БОЛОВСРУУЛАЛТ

3.1. Шинжлэх ухааны салбар бүрийн түлхүүр нэр томьёоны боловсруулалт

Нэр томьёо, тэр дундаа түлхүүр нэр томьёоны оноолт тодорхойлолт болон шаардлага хангасан “анхдагч мэдээллийн сан байгуулах” онол арга зүйн сургалтыг төсөлд оролцох байгууллагын судлаачдад 2019 оны 01 дүгээр сарын 22-23-ны өдрүүдэд зохион байгуулав. Үүнд:

2019 оны 1 дүгээр сарын 22 (Мягмар гараг)-нд:

- Түүх, археологийн хүрээлэнгийн ЭНБД, судлаач 3
- Олон улсын харилцааны хүрээлэнгийн ЭНБД, судлаач 3
- Хэл зохиолын хүрээлэнгийн ЭНБД, судлаач 3
- Философийн хүрээлэнгийн ЭНБД, судлаач 3
- Монголын Анагаах ухааны академи хариуцсан ЭНБД, судлаач 3
- ХАА-н шинжлэх ухааны академи хариуцсан ЭНБД, судлаач 3 тус бүр сургалт-хэлэлцүүлэгт оролцов.

2019 оны 1 дүгээр сарын 23 (Лхагва гараг)-нд:

- Одон орон геофизикийн хүрээлэнгийн ЭНБД, судлаач 3
- Хими, химийн технологийн хүрээлэнгийн ЭНБД, судлаач 3
- Ерөнхий болон сорилын биологийн хүрээлэнгийн ЭНБД, судлаач 3
- Газар зүй геоэкологийн хүрээлэнгийн ЭНБД, судлаач 3
- Палеонтологи, геоэкологийн хүрээлэнгийн ЭНБД, судлаач 3
- Физик технологийн хүрээлэнгийн ЭНБД, судлаач 3

Сургалтад нийт 53 судлаач оролцсон бөгөөд сургалт-хэлэлцүүлгийн үр дүнг тусгасан гэрээ боловсруулан, ШУА-ийн харьяа хүрээлэн, академиудтай тус бүр гэрээ байгууллаа. ШУА-ийн харьяа 10 хүрээлэн, бүтцийн 2 академийн удирдлагууд байгууллага бүр дээрээ ажлын хэсэг байгуулан, түлхүүр нэр томьёоны анхдагч мэдээллийн сан бүрдүүлэх ажлыг хийсэн.

Тус сургалтад боловсруулсан судалгааны арга, аргачлалаа танилцуулж, шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томьёоны цахим тайлбар тольд орох нэр томьёог хэрхэн боловсруулах талаар онолын мэдлэгийг олгосон. Тухайлбал,

1. Нэр томьёо гэж юу вэ?

Тусгай мэргэжлийн салбарын ерөнхий ухагдахууныг үгээр илэрхийлсэн тэмдэг (ISO1087-1: 2000).

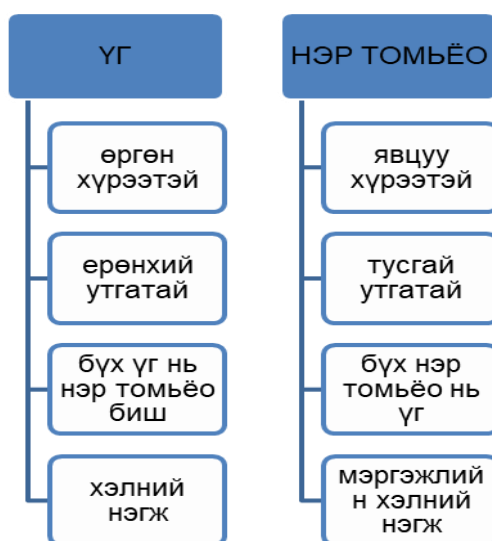
- ✓ Нэр томьёо нь дараах онцлогтой. Үүнд:
- ✓ Нэр томьёо нь тогтолцоот шинжтэй.
- ✓ Шинжлэх ухааны тодорхой салбарт үйлчилдэг
- ✓ Нэр томьёо нь ухагдахууныг илэрхийлдэг.
- ✓ Нэр томьёо бүр учирзүйн уялдаа холбоо бүхий шинжлэх ухаанч тодорхойлолттой
- ✓ Нэр томьёо нь нэг салбарт нэг утгатай. Өөрөөр хэлбэл, хос нэр томьёогүй.
- ✓ Сэтгэл хөдлөлийн өнгө аяс илэрхийлдэггүй.

2. Нэр томьёог жирийн үгээс хэрхэн ялгах вэ?

“Нэр томьёо нь хүний мэдлэгийн тодорхой салбарын ойлголтын тогтолцоон дахь аль нэг ухагдахуунтай холбоотой тийм үг, хэлний тэмдэг юм. Үг нэр томьёо болохдоо хэрэглэгдэх хүрээ нь багасаж гагцхүү тухайлсан сэдэвт тусгай нэгэн утгаар орох болдог” (Дашдаваа., Равдан, 1980). Жишээ нь: “хулгана” гэдэг үг “*Нэгэн өдөр арслан ойд унтаж байв. Гэтэл нэгэн хулгана гүйж яваад түүнийг санаандгүй мөргөчихжээ*” (Арслан, хулгана хоёрын үлгэр) гэсэн хам сэдэвт **жирийн үг**.

Харин “**Гэрийн хулгана (*Mus musculus*) хэмээх бяцхан мэрэгч нь *Mus* буюу хулганы төрлийн тооны хувьд хамгийн олон байдаг нэгэн зүйл юм” (https://mn.wikipedia.org/wiki/Гэрийн_хулгана) гэсэн хам сэдэвт **нэр томьёоны** үүргээр хэрэглэж байна.**

Нэр томьёо, жирийн үг хоёрын ялгааг хураангуйлан үзүүлбэл дараах шинжтэй.

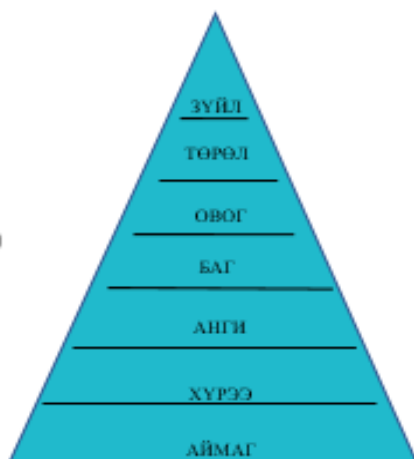
3. Түлхүүр нэр томьёо гэж юу бэ?

Шинжлэх ухааны тулгуур буюу үндсэн ойлголт, ухагдахуун (нэгж мэдлэг)-ийг нэрлэсэн нэр томьёог түлхүүр нэр томьёо гэнэ.

Тухайлбал, хэл шинжлэлд авиа, үг, өгүүлбэр зэрэг хэлний нэгж болон хэлний утга, хэрэглээг судалдаг салбар шинжлэх ухааны үндсэн ойлголт ухагдахууны нэр томьёо нь тухайн салбарын түлхүүр нэр томьёо болно. Жишээ нь, хэл шинжлэлд:

- **Хэл шинжлэл:** онолын хэл шинжлэл, ерөнхий хэл шинжлэл, тодорхойлох хэл шинжлэл, үүргийн хэл шинжлэл, түүхэн хэл шинжлэл, зэрэгцүүлсэн хэл шинжлэл, сэтгэц хэл шинжлэл, нийгэм хэл шинжлэл, хүн судлалын хэл шинжлэл, цахим хэл шинжлэл, танин мэдэхүйн хэл шинжлэл, математик хэл шинжлэл, мэдрэл хэл шинжлэл гэх мэт.
- **Онолын хэл шинжлэл:** авиа зүй, үг зүй, өгүүлбэр зүй, утга зүй
- **Авиа зүй:** эгшиг, гийгүүлэгч, өгүүлэхүйн эрхтэн, авианы хууль, авиа ижилсэх, авиа сэлгэх ёс, туршилт авиа зүй, түүхэн авиа зүй, авиалбар зүй гэх мэт.
- **Эгшиг:** эр эгшиг, эм эгшиг, хос эгшиг, урт эгшиг, богино эгшиг, өргөлттэй эгшиг, балархай эгшиг, эгшиг зохицох ёс гэх мэт.

Нэр, нэр томьёоны тогтолцоо ба тодорхой нэг шинжлэх ухааны салбарын нэр томьёог бүтээх зарчим, дүрмийг номенклатур (nomenclature) гэнэ.

Тухайлбал, биологийн шинжлэх ухаанд ухагдахууны ангилал (таксономи)-д үндэслэн нэр томьёог бүтээх тогтолцоот дүрэмтэй. Биологийн төрөл, зүйлийг нэрлэх линнейн хос нэрлэлтийн зарчим нь номенклатурын жишээ юм.

Хамгийн бага нэгж болох зүйлийг хоёр үгээс бүтсэн латин нэрээр нэрлэдэг. эхний үг нь төрлийн нэр бол хоёр дахь үг нь зүйлийн нэр байдаг. жишээ нь: *Mustela evermanni* (өмхий хүрэн), *Mustela nivalis* (хотны үен), *Mustela sibirica* (ойн солонго) гэх мэт.

4. Ухагдахуун гэж юу бэ?

Онцлог шинжийн нэгдэл бүхий мэдлэгийн нэгжийг ухагдахуун гэнэ (ISO 1087-1: 2000). Ухагдахуун бол нэр томьёоны цөм ойлголт бөгөөд тогтолцоот шинжтэй. Энгийн үгээр хэлбэл, тухайн салбар шинжлэх ухаанд ямар нэг юм, үзэгдлийн талаар хүний оюун санаанд буусан хийсвэр дүр зураг юм.

Ухагдахууны тогтолцоо нь:

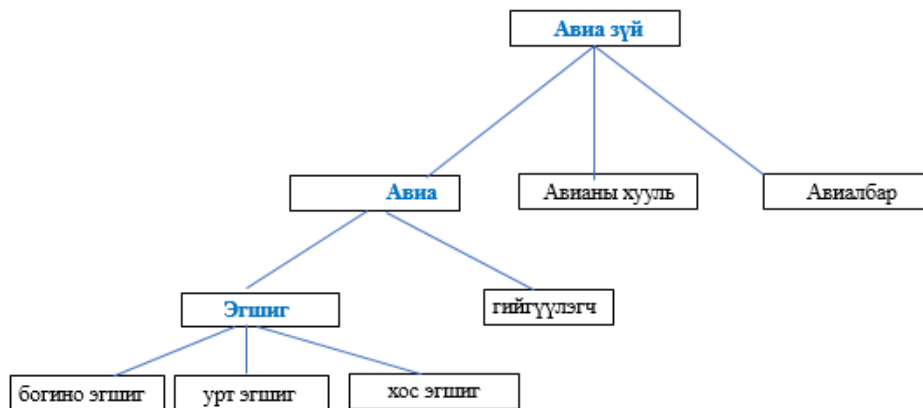
- ✓ Ухагдахуун нь уялдаат, тогтолцоот шинжтэй.
- ✓ Ухагдахуун тогтолцоо нь макро, микро түвшинтэй.
- ✓ Ухагдахууныг ангилахдаа тухайн салбарын онцлог хийгээд зорилтот

- хэрэглэгчдийн хэрэгцээ шаардлагыг харгалзан үзэх хэрэгтэй.
- ✓ Олон улсын стандартаар ухагдахууны тогтолцоо нь дараах загвартай байна (ISO704:2000(E)) . Үүнд:

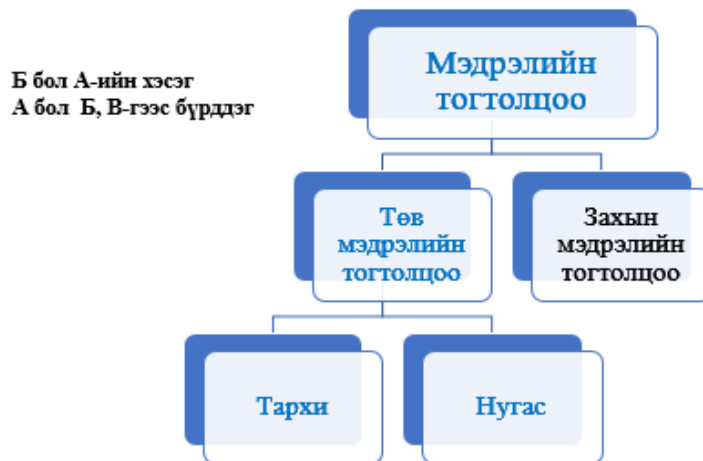
1. Шаталсан тогтолцоо:

- ерөнхий-тусгай
- бүхэл – хэсэг

ШАТАЛСАН ТОГТОЛЦОО: ерөнхий - тусгай

ШАТАЛСАН ТОГТОЛЦОО: бүхэл - хэсэг

2. Уялдаат буюу зүйлчилсэн тогтолцоо

- **Concepts**
- pencil case ↔ pencil
- writing ↔ pencil
- gametes zygot ↔ zygospor
- humidity corrosion
- baker bread
- time clock
- painter brush
- screw screwdriver
- Islam mosque

- **Associative relation**
- container – contained
- activity – tool
- steps of a cycle
- cause – effect
- producer – product
- duration – measuring device
- profession – typical tool
- object – associated tool
- organization – associated building

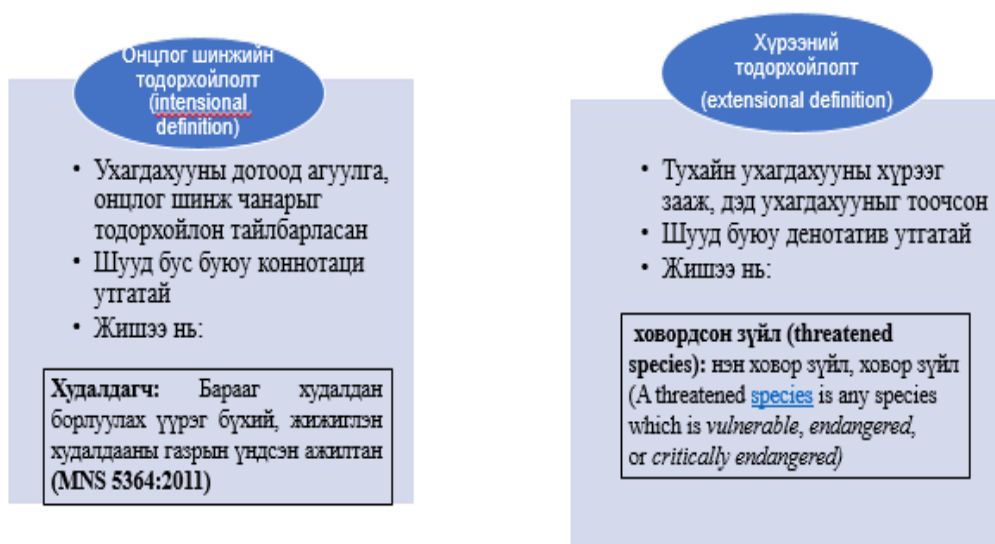
Дээрх 2 тогтолцооноос бид түлхүүр нэр томъёоны тольдоо шаталсан тогтолцоог баримталсан болно.

Тухайн ухагдахууныг бусад холбогдох ухагдахуунаас ялгахын тулд шинжээр нь тодорхойлон бичсэн өгүүлбэрийг **ТОДОРХОЙЛОЛТ** гэнэ (ISO 1087-1: 2000). Жишээ нь: *Үг зүй гэж хэлний үг бүтэх, хувилах зүй тогтол, үгийн сан, хэл зүйн бүлэглэл болох үгсийн аймгийг судалдаг хэлний салбар ухааныг хэлнэ* (<https://mongoltoli.mn/search.php?opt=1&word=үг+зүй>) ГЭХ МЭТ.

ТОДОРХОЙЛОЛТЫН АГУУЛГА

- Ангиллын мэдээлэл
- Төрөл, айн мэдээлэл
- Гарал, үүсэл
- Материалын шинж байдал
- Үүргийн мэдээлэл
- Хэмжигдэхүүн (хурд, жин, урт)

ТОДОРХОЙЛОЛТЫН ХЭЛБЭР

1. Онцлог шинжийн тодорхойлолт нь:

2. Хүрээний тодорхойлолт нь:

Нэр томьёоны тодорхойлолт бичихэд анхаарах зүйл нь:

✓	✗
зөвхөн нэг ухагдахууныг тодорхойлох	дэд ухагдахуун гэж мэт учир зүйн холбоотой бусад ухагдахууны шинжийг багтаах
тогтолцоотой байх	Нэр томьёонд орсон үгсийг давтах Жишээ нь: Нэр томьёо: "Хийн түрбинтэй цахилгаан станц"; Тодорхойлолт: "Хийн түрбинтэй дулааны цахилгаан станц" (MNS 5085 : 2001)
Товч, оновчтой байх	Үгүйсгэл хэрэглэж, Өөрөөр хэлбэл, юу байхгүй байгааг тодорхойлох
Мэргэжлийн судлаач, хэл шинжээч, нэр томьёо судлаачаар уншуулж баталгаажсан байх	Онцлог шинж (бусдаас ялгарах шинж) хангалтгүй байх Жишээ нь: "Томуу бол вирусээр үүсгэгддэг халдварт өвчин" Зүй нь: "Томуу гэж халдуурах, ханиалгах, булчин өвдөх болон бусад шинж тэмдгээр илэрдэг амьсгалын замын халдварт өвчин"

2019 оны 01 дүгээр сарын 22-23-нд болсон нэгдсэн сургалтын дараа байгууллага тус бүрийн Ажлын хэсэгтэй уулзан, сургалт хийж, хэлэлцүүлэг

зохион байгуулсны үр дүнд шинжлэх ухааны 6 салбарын 16 байгууллагын эрдэмтэн судлаачдын Ажлын хэсгийн боловсруулсан анхан шатны нэр томъёоны мэдээллийн сан бүрдсэн болно.

Салбар бүрээс ирсэн анхдагч мэдээллийн санг салбар хариуцсан редакторууд уншин засварлаж, шаардлагатай тохиолдолд тухайн салбар хариуцсан боловсруулалтын багийн Ажлын хэсэгтэй удаа дараа уулзан жигдлэн засах ажлыг хийлээ.

Редактор хийх явцад гарч байсан нийтлэг дутагдал нь:

1. Нэр томъёо, мэргэжлийн үг хэллэгийг ялгалгүй тухайн салбарт хэрэглэдэг тэмдэг нэрийг оруулсан;
2. Нэр томъёог хэт үгчлэн оноосон;
3. Үг зүйн хувьд буруу үүсгэсэн нэр томъёо;
4. Монгол, англи (орос) тодорхойлолтыг өөр өөр сурвалжаас авснаас агуулгын хувьд өөр;
5. Эх сурвалжийг оруулаагүй;
6. Англи, орос тодорхойлолтыг орчуулан авахдаа хэт үгчилсэн;
7. Нэр томъёоны давхардал;
8. Нэр томъёоны тодорхойлолтыг бичихдээ ухагдахууныг тодорхой гаргалгүй хэт тайлбар шинжтэй, урт сунжруу зэрэг алдаа нийтлэг тохиолдож байснаас англи-монгол оноолт болон тодорхойлолтын орчуулга шаардлага хангахгүй, ойлгомж муутай байсныг орчуулгын мэргэжлийн багаар хянуулан ажиллав.

Мөн салбар хариуцсан редакторууд салбарын мэргэжилтэн болон орчуулгын багтай хамтран ажиллаж, салбаруудаас ирсэн 13796 нэр томъёоны оноолт, тодорхойлолтын хувьд түгээмэл гарч буй алдаа дутагдал (тухайлбал, англи, орос тодорхойлолтыг орчуулан авахдаа хэт үгчилсэн, нэр томъёоны тодорхойлолтыг бичихдээ ухагдахууныг тодорхой гаргалгүй хэт тайлбар шинжтэй, урт сунжруу, нэр томъёоны тайлбарыг оноож хийгээгүй, ойлгомжгүй, гол биш ухагдахууныг тайлбарласан, нэр томъёо, мэргэжлийн үг хэллэгийг ялгалгүй тухайн салбарт хэрэглэдэг тэмдэг нэрийг оруулсан, нэр томъёог хэт үгчлэн оноосон, үг зүйн хувьд буруу үүсгэсэн нэр томъёо, монгол, англи (орос) тодорхойлолтыг өөр өөр сурвалжаас авснаас агуулгын хувьд өөр, эх сурвалжийг оруулаагүй гэх мэт)-ыг засварлан нэр томъёоны давхардал болон зарим мэргэжлийн үг хэллэгийг хасаж заслаа. Хяналтын засварыг 3 удаа хийсэн бөгөөд дараах зөвлөмжийг баримтлан ажиллав. Үүнд:

Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёоны мэдээллийн сангийн бүрдүүлэлтийг сайжруулах зөвлөмж нь:

1. Үндсэн ангилал нь фраскатын ангиллын зарчмаар явах бөгөөд цаашаа шаталсан ба зүйлчилсэн тогтолцоогоор хэд хэдэн дэд салбарт хуваахыг салбарын судлаачид шийднэ. Жишээ нь: 1. Үндсэн салбар бол ХАА гэдгээрээ энэ хүснэгтэд бүгд ижил байна. Харин дараагийн 1.1. Дэд салбар; 1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3 гэх мэтээр дэд салбар бүр гарах бүрд нэгэн шинэ багана нэмж мэдээллээ оруулна. Нэг баганад 2 ангиллыг зэрэг оруулж болохгүй, тус тусад нь баганад байрлуулна. Дэд салбарын нэр өөрөө түлхүүр нэр томъёо болно гэсэн үг. Жишээ нь бидний жишиг загварт бичсэн онолын хэл шинжлэл, авиа зүй, түүхэн авиа зүй гэсэн дэд салбарын нэр

түлхүүр нэр томъёо болно хэмээх зарчмыг баримталсан боловч ангиллын хувьд үүсэж буй алдаа нь:

- Фраскатын ангиллаар хийж буй учраас ангиллын хамгийн эхний багана буюу Шинжлэх ухааны салбарын ангилал нь: байгалийн шинжлэх ухаан; анагаах ухаан, эрүүл мэндийн шинжлэх ухаан; хөдөө аж ахуйн шинжлэх ухаан; нийгмийн шинжлэх ухаан; хүмүүнлэгийн ухаан гэсэн ангиллын аль нэг нь байх боломжтой болохоос бус өөр ангиллын нэр бичих ёсгүй. Иймд фраскатын ангиллаа сайн баримтлан харж хяналт уншилтаа хийнэ үү.

ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЪЁНЫ ОНООЛТ			АНГИЛАЛ				ТОДОРХОЙЛОЛТ							
Дугаар	Англи	Монгол	1. Шинжлэх ухааны салбар	1.1. Урсгал салбар	1.1.1. Дэд салбар	1.1.1.1. Дэд салбар хэсэг	Монгол	Англи	Эх сурвалж	Хэл сэдэв	Зурал	Гарал	Тамга сонголт	Тундгал
1	Gradual filling	Аажим огтлолт	Байгаль эрчим	Ой суулгалт	Ой аж ахуй	Ой тасалгаа	Ой өсөж буй газруудад үүсч бүрэлдэх өмчийг бүрэлдүүлж, нэвчлэх талбайг эргэн босгох үүрэгтэй мэдээтэй өсөлтийг 2-4 давааныг огтлолт хийнэ.		Доржсүрэн Ч., Дугаржав Ч., Чулуунбаяр II. Ой өсөж буй газруудад үүсч бүрэлдэх өмчийг бүрэлдүүлж, нэвчлэх талбайг эргэн босгох үүрэгтэй мэдээтэй өсөлтийг 2-4 давааныг огтлолт хийнэ. 2010. 284 х.					
2	Salvage cutting	Аж ахуйн аваргаар огтлолт	Байгаль эрчим	Ой суулгалт	Ой аж ахуй	Ой тасалгаа	Мэдээлэл өсөлтөөс бусад газруудад үүсч бүрэлдэх өмчийг бүрэлдүүлж, нэвчлэх талбайг эргэн босгох үүрэгтэй мэдээтэй өсөлтийг 2-4 давааныг огтлолт хийнэ.		Доржсүрэн Ч., Дугаржав Ч., Чулуунбаяр II. Ой өсөж буй газруудад үүсч бүрэлдэх өмчийг бүрэлдүүлж, нэвчлэх талбайг эргэн босгох үүрэгтэй мэдээтэй өсөлтийг 2-4 давааныг огтлолт хийнэ. 2010. 284 х.					
3	Spotting fire	Аажим цогц түлээр	Байгаль эрчим	Ой суулгалт	Ой аж ахуй	Түлээр суулгалт	Түлээр суулгалт		Доржсүрэн Ч., Дугаржав Ч., Чулуунбаяр II. Ой өсөж буй газруудад үүсч бүрэлдэх өмчийг бүрэлдүүлж, нэвчлэх талбайг эргэн босгох үүрэгтэй мэдээтэй өсөлтийг 2-4 давааныг огтлолт хийнэ. 2010. 284 х.					
4	Thinning	Аргачлалыг огтлолт	Байгаль эрчим	Ой суулгалт	Ой аж ахуй	Ой тасалгаа	Ой бүрэлдүүлж байгаа салбар чиглэлтэй өсөлтийг бүрэлдүүлж, нэвчлэх талбайг эргэн босгох үүрэгтэй мэдээтэй өсөлтийг 2-4 давааныг огтлолт хийнэ.		Доржсүрэн Ч., Дугаржав Ч., Чулуунбаяр II. Ой өсөж буй газруудад үүсч бүрэлдэх өмчийг бүрэлдүүлж, нэвчлэх талбайг эргэн босгох үүрэгтэй мэдээтэй өсөлтийг 2-4 давааныг огтлолт хийнэ. 2010. 284 х.					
5	Thinning method	Аргачлалыг огтлолт арга	Байгаль эрчим	Ой суулгалт	Ой аж ахуй	Ой тасалгаа	Мэдээлэл өсөлтөөс бусад газруудад үүсч бүрэлдэх өмчийг бүрэлдүүлж, нэвчлэх талбайг эргэн босгох үүрэгтэй мэдээтэй өсөлтийг 2-4 давааныг огтлолт хийнэ.		Доржсүрэн Ч., Дугаржав Ч., Чулуунбаяр II. Ой өсөж буй газруудад үүсч бүрэлдэх өмчийг бүрэлдүүлж, нэвчлэх талбайг эргэн босгох үүрэгтэй мэдээтэй өсөлтийг 2-4 давааныг огтлолт хийнэ. 2010. 284 х.					

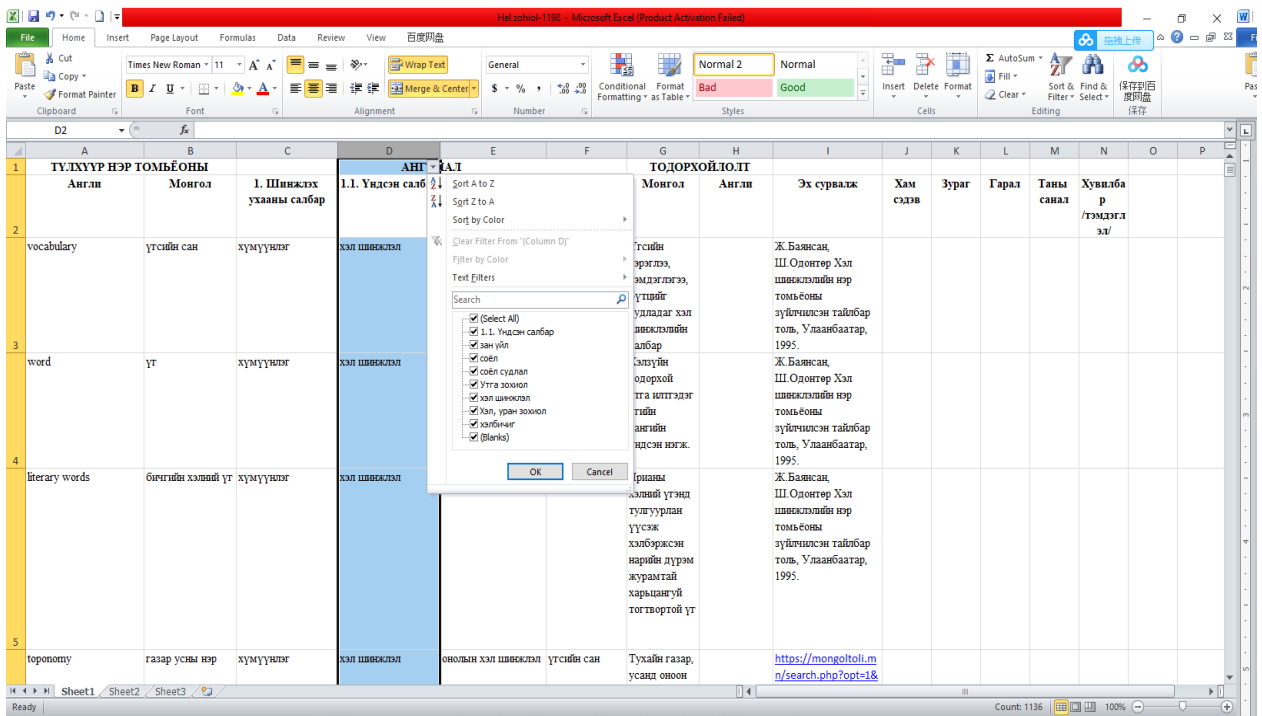
ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЪЁНЫ ОНООЛТ			АНГИЛАЛ				ТОДОРХОЙЛОЛТ							
Дугаар	Англи	Монгол	1. Шинжлэх ухааны салбар	1.1. Урсгал салбар	1.1.1. Дэд салбар	1.1.1.1. Дэд салбар хэсэг	Монгол	Англи	Эх сурвалж	Хэл сэдэв	Зурал	Гарал	Тамга сонголт	Тундгал
4	Molar (tooth)	араа (шүд)	Биологи	Амьтан	Үе мөлтөн	Шаж	Цооног баглан гүдгэрч, дээд эрүүний долоо талын өргөн зузаар бүрдүүлсэн суурийн хэсэг бөгөөд ирмэг тэжээлийг буулгаж, жижиглэх үүрэгтэй.	In Coleoptera, the thickened and enlarged basal part of the internal edge of the mandible used for grinding, see molar lobe.	Amand R. Maggenti (200					
19	molar lobe	Дээд эрүүний сүртэн	Биологи	Амьтан	Үе мөлтөн	Шаж	Буулгаж, жижиглэх үүрэгтэй	The proximal lobe of the mandibles used for chewing or grinding.	Amand R. Maggenti (200					
20	molar process	Дээд эрүүний сүртэн	Биологи	Амьтан	Үе мөлтөн	Хавч хэлбэртэн	Дээд эрүүний захуурын хэсгийн хамгийн дотор талын сүртэнийг буулгаж гадаргуу.	The grinding portion of the gnathal lobe of the mandible; pars molans	Amand R. Maggenti (200					
21	gnathal lobe	Дээд эрүүний захуурын сүртэн	Биологи	Амьтан	Үе мөлтөн	Хавч хэлбэртэн	Дээд эрүүний захуурын хэсгийн хамгийн дотор талын сүртэн. 2. (Үе мөлтөн: Diplopoda) Дээд эрүүний гуравдагч эсвэл хамгийн гадна талын хэсэг; шүд үүссэн хэсэг ба буулгаж гадаргуу.	The masticatory endite of the mandible; the masticatory process. 1. (ARTHRO: Diplopoda) The third or most distal part of the mandible; bearing the teeth and grinding surfaces.	Amand R. Maggenti (200					
22	lacinia mobilis	Дээд эрүүний үзүүрийн сүртэн	Биологи	Амьтан	Үе мөлтөн	Хавч хэлбэртэн	Дээд эрүүний үзүүрийн сүртэн бөгөөд голдуу жижиг цухдартай байдаг. 2. (Үе мөлтөн: Шаж) Дээд эрүүний үзүүрийн чөлөөтэй хөдөлгөөн хийж чадар бүхий жижигхэн сүртэн.	(ARTHRO: Crustacea) A small, generally toothed process articulated with the incisor process of the mandible. 2. (ARTHRO: Insecta) A small movable lobe-like process near the extremity of the mandible.	Amand R. Maggenti (200					
24	prosthema	Дээд эрүүний үзүүрийн жижиг сүртэн	Биологи	Амьтан	Үе мөлтөн	Шаж	Дээд эрүүний байр үзүүрийн чөлөөтэй хөдөлгөөн хийж чадартай жижигхэн сүртэн.	The small movable lobe-like process near the extremity of the mandible.	Amand R. Maggenti (200					
25	Paraglossa	Хэд, хэлээр	Биологи	Амьтан	Үе мөлтөн	Шаж	Тодорхой тооны шажгаж байх хэл эсвэл уруулан (labium) жижигхэн дайр лос-эртэн	One of a pair of terminal lingular lobes of the labium that arise distal to the postmentum	Amand R. Maggenti (200					
26	notum	Нуруу	Биологи	Амьтан	Үе мөлтөн	Шаж	1. Саяа хойногийн төсвийн арван нэгт нугаламгүйн амьтан. Нурууны нугагийн үзүүрийн хэсэг. 2. (Үе мөлтөн: Шаж) Нурууны биеийн, ялангуяа цээжний үзүүрийн нурууны талын гадаргуу хэсэг.	The shingle-like decapod posterior part of the dorsal carapace. 2. (ARTHRO: Insecta) The dorsal surface of a body segment, particularly of the thoracic segment.	Amand R. Maggenti (200					
27	propleuron n. pl.	Урд цээжний захуурийн хэсэг	Биологи	Амьтан	Үе мөлтөн	Шаж	Урд цээжний захуурийн хэсэг, цээж үе.	The lateral portion of the prothorax	Amand R. Maggenti (200					
28	prostemum	өмнөд цээж	Биологи	Амьтан	Үе мөлтөн	Шаж	Цээж, урд (өмнөд) цээжний склерит	The sternum, or ventral sclerite of the prothorax	Amand R. Maggenti (200					
29	pterothorax	далавч байрлах сүртэн	Биологи	Амьтан	Үе мөлтөн	Шаж	Шажгаж байгаа үзүүрийн сүртэн. Илхэн шажгаж хуваагдаж на дунд болон хойд цээжээс үүссэн байдаг.	Collectively, the meso- and metathoracic segments of certain wing-bearing insects.	Amand R. Maggenti (200					
30	synthorax	далавч байрлах байгаа цээжний үе	Биологи	Амьтан	Үе мөлтөн	Шаж	далавч байрлах дунд болон хойд цээжүүд нийлж нэг бүтэл хавтан үүссэн хэсэг; далавч байрлах байгаа цээжний үе.	The meso- and metathorax fused as a single unit of wing-bearing insects	Amand R. Maggenti (200					

Ийм тохиолдолд өмнө нь нэг багана нэмээд байгалийн шинжлэх ухаан гэх мэтээр зохих шинжлэх ухааны салбарын нэрийг бичнэ. Жишээ нь:

ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЬЕОНЫ ОНООЛТ		АНГИЛАЛ						ТОДОРХОЙЛОЛТ	
Дугаар	Англи	Монгол	1. Шинжлэх ухааны салбар	1.1. Үндсэн салбар	1.1.1. Дэд салбар	1.1.1.1. Дэд салбар /хэсэг/	1.1.1.1.1. Дэд салба	Монгол	Англи
4	Molar (tooth)	араа (шүд)	Байгалийн шинжлэх ухаан	Биологи	Амьтан	Үе хэлтэн	Шаж	Цооног баган гүршиг, дээд эрүүний дооод төгсгөлийн зуларч бүлүүрсэн суурийн хэсэг бөгөөд нэмж хэвжээний булал, жижиглэх зориулалтай.	In Coleoptera, the thickened and enlarged basal part of the internal ridge of the mandible used for grinding. see molar lobe.
19	molar lobe	Дээд эрүүний сэртэн	Байгалийн шинжлэх ухаан	Биологи	Амьтан	Үе хэлтэн	Шаж	Бутал, жижиглэх үүрэгтэй	The proximal lobe of the mandibles used for chewing or grinding
20	molar process	Дээд эрүүний сэртэн	Байгалийн шинжлэх ухаан	Биологи	Амьтан	Үе хэлтэн	Хавч хэлбэртэн	Дээд эрүүний зажууран хэсгийн хамгийн дотор талын бүлүүрсэн суурийн хэсэг бөгөөд нэмж хэвжээний булал, жижиглэх зориулалтай.	The grinding portion of the gnathal lobe of the mandible; pars molari
21	gnathal lobe	Дээд эрүүний зажууран сэртэн	Байгалийн шинжлэх ухаан	Биологи	Амьтан	Үе хэлтэн	Хавч хэлбэртэн	Дээд эрүүний зажууран хэсгийн хамгийн дотор талын бүлүүрсэн суурийн хэсэг бөгөөд нэмж хэвжээний булал, жижиглэх зориулалтай.	The masticatory endite of the mandible; the masticatory process 1. (ARTHRO: Diplopoda) The third or most distal part of the mandible, bearing the teeth and grinding surfaces.
22	lacinia mobilis	Дээд эрүүний үзүүрийн сэртэн	Байгалийн шинжлэх ухаан	Биологи	Амьтан	Үе хэлтэн	Хавч хэлбэртэн	Дээд эрүүний үзүүрийн сэртэн бөгөөд голдуу жижиг шүрүүмсүүр хэсгийн үзүүрийн хамгийн дотор талын бүлүүрсэн суурийн хэсэг бөгөөд нэмж хэвжээний булал, жижиглэх зориулалтай.	(ARTHRO: Crustacea) A small, generally toothed process articulated with the incisor process of the mandible. 2. (ARTHRO: Insecta) The dorsal surface of a body segment, particularly of the thoracic segment.
24	prosthema	Дээд эрүүний үзүүрийн жижиг сэртэн	Байгалийн шинжлэх ухаан	Биологи	Амьтан	Үе хэлтэн	Шаж	Дээд эрүүн байх үзүүрийн мөлөөтэй хөдөлгөөн ший чамаргай жижиглэн сэртэн	The small movable lobe-like process near the extremity of the mandible.
25	Paraglossa	Хэл, хэсгэнцэр	Байгалийн шинжлэх ухаан	Биологи	Амьтан	Үе хэлтэн	Шаж	Тогорхой тооны шажгай байх хэл эвсэл зууруулан (labium) жижиглэн дайвар хэс эртэн	One of a pair of terminal lingual lobes of the labium that arise distal to the postmentum
26	notum	Нуруу	Байгалийн шинжлэх ухаан	Биологи	Амьтан	Үе хэлтэн	Шаж	1. Сам хорхойтой төстэй арван нэлт нугаламгүйгэн амьтны нурууны далавч үзүүрийн хэсэг, 2. (Үе хэлтэн Шаж) Нурууны биеийн, хэвжээ хэсгийн үзүүрийн нурууны галалт газаруу хэсэг.	notum n. [Gr. notos, back] 1. (ARTHRO: Crustacea) The shrimplike decapod posterior part of the dorsal carapace. 2. (ARTHRO: Insecta) The dorsal surface of a body segment, particularly of the thoracic segment.
27	pronotum n. pl. pleura	Урд цээжний хакуугийн хэсэг	Байгалийн шинжлэх ухаан	Биологи	Амьтан	Үе хэлтэн	Шаж	Урд цээжний хакуугийн хэсэг, хакуу тал.	The lateral portion of the prothorax
28	prostemum	өмнөд цээж	Байгалийн шинжлэх ухаан	Биологи	Амьтан	Үе хэлтэн	Шаж	Цээж, урд (өмнөд) цээжний склерит	The sternum, or ventral sclerite of the prothorax
29	pterothorax	далавч байрлах сэгнэг	Байгалийн шинжлэх ухаан	Биологи	Амьтан	Үе хэлтэн	Шаж	Шажгийн далавч үүссэн цээжний сэгнэг, Изом шажгийн далавч ба хэл болон хэлц хэвжээ үүссэн байдаг.	Collectively, the meso- and metathoracic segments of certain wing-bearing insects.
30	pterothorax	далавч байрлах байгаа	Байгалийн шинжлэх ухаан	Биологи	Амьтан	Үе хэлтэн	Шаж	далавч шажгийн дунд болон хойд цээжүүр нийлж нэг бүхэл үүсгэнэ.	The meso- and metathorax fused as a single unit of wing-bearing

2. Салбарын ангиллын нэр жигд бус буюу нэг ангиллын нэрийг олон янзаар нэрлэсэн байдал 1.1. үндсэн салбар, 1.1.1. дэд салбар, 1.1.1.1. дэд салбар /хэсэг/, 1.1.1.1. дэд салбарт маш их тохиолдож байна. Жишээ нь: Нийгмийн ухаан, нийгмийн шинжлэх ухаан, философи, философийн шинжлэх ухаан, ахуйн философи, ахуйн философи нийгмийн философи гэх мэт ангиллын учрыг олж нэг ангиллын олон нэршил үү, тус тусдаа салбар ангилал гэдгээр нь ялган тодорхойлох;

ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЬЕОНЫ ОНООЛТ		АНГИЛАЛ						ТОДОРХОЙЛОЛТ					
Англи	Монгол	1. Шинжлэх ухааны салбар	1.1. Үндсэн салбар	1.1.1. Дэд салбар	1.1.1.1. Дэд салбар /хэсэг/	Монгол	Англи	Эх сурвалж	Хам сэдв	Зураг	Гарал	Таны санал	Хувилбар /тэмдэглэл/
vocabulary	үгсийн сан	хүмүүнлэг	Sort A to Z Sort Z to A Sort by Color	үгсийн сан	үгсийн сан	үгсийн сан	үгсийн сан	Ж.Баясан, Ш.Одонгор Хэл шинжлэлийн нэр томьёоны зүйчилсэн тайлбар тоть, Улаанбаатар, 1995.					
word	үг	хүмүүнлэг	Clear Filter From "АНГИЛАЛ" Filter by Color Text Filters	үгсийн сан	үгсийн сан	үгсийн сан	үгсийн сан	Ж.Баясан, Ш.Одонгор Хэл шинжлэлийн нэр томьёоны зүйчилсэн тайлбар тоть, Улаанбаатар, 1995.					
literary words	бичгийн хэлний үг	хүмүүнлэг	Search ☒ (Select All) ☒ 1. Шинжлэх ухааны салбар ☒ АНГИЛАЛ ☒ нийгмийн ухаан ☒ нийгмийн шинжлэх ухаан ☒ хүмүүнлэг ☒ (Blanks)	үгсийн сан	үгсийн сан	үгсийн сан	үгсийн сан	Ж.Баясан, Ш.Одонгор Хэл шинжлэлийн нэр томьёоны зүйчилсэн тайлбар тоть, Улаанбаатар, 1995.					
toponymy	газар усны нэр	хүмүүнлэг		хэл шинжлэл	онолын хэл шинжлэл	үгсийн сан	Тухайн газар, усанд оноон	https://mongoltol.mn/search.php?opt=1&					

3. Үндсэн болон дэд салбарын ангилалгүй үг оруулсан байна. 1.1. үндсэн салбар, 1.1.1. дэд салбар, 1.1.1.1. дэд салбар /хэсэг/-т заавал ангиллыг тавих ёстой. Жишээ нь:

ШААИС-агроэкологийн сургууль-407 - Excel						
Хөрсний нүх сүвүүдэд орших агаар. Энэ нь хөрсөнд байгаа чийг болон нийт нүх сүв хоорондын эзэлхүүний ялгаагаар илэрхийлэгдэнэ.						
ШИНЖЛЭХ УХААНЫ ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЬЁНЫ ТАЙЛБАР ТОЛЬ						
№	Түлхүүр нэр томьёоны оноолт		Тодорхойлолт		Эх сурвалж	Хэсэг
	Англи	Монгол	Ангилал	Монгол		
1	Soil	хөрс	Хөдөө аж ахуй	Байгалийн хүчин зүйлүүдийн нөлөөгөөр уулын чулуулгаас үүсэж үржил шимтэй болсон газрын гадаргын сэвсгэр өнгөн үе	Soil, the biologically active, porous medium that has developed in the uppermost layer of Earth's crust	Б.Одгэрэл, А.Бужбаатар. Хөрс судлал, УБ 2018. 13-р хуудас
2	Soil formation	хөрс үүсвэр	Хөдөө аж ахуй	Байгалийн нийлмэл процесс. Үүнийг педогенез гэж нэрлэдэг. Хөрс үүсвэрт нөлөөлөх гол хүчин зүйлүүд нь эх чулуулаг, уур амьсгал, бичил биетэн болон ургамлан нөмрөг, газрын хотгор гүдгэр, орон нутгийн нас зэрэг юм.	The combination of natural processes by which soils are formed. It is also known as pedogenesis. The most important soil-forming factors are parent material, terrain, climate, aspect, vegetation cover, microorganisms in the soil and the age of the land surface.	https://www.eionet.europa.eu/gemet/en/concept/7862
3	Aeration of soil	хөрсний агаар	Хөдөө аж ахуй	Хөрсний нүх сүвүүдэд орших агаар. Энэ нь хөрсөнд байгаа чийг болон нийт нүх сүв хоорондын эзэлхүүний ялгаагаар илэрхийлэгдэнэ.	Amount of air-filled pores in the soil, expressed as the volume difference between total porosity and actual soil moisture.	https://esdac.jrc.ec.europa.eu/ESDB_Archive/Glossary/Glossary.pdf
6				Хөрсөнд агаар орох, хийн солилцоо		Б.Одгэрэл

4. Салбарын ангиллыг хоосон орхисон байна. 2-т дурдсан шаардлагаар заавал үндсэн, болоод дэд салбар, дэд хэсгийн ангиллыг тавьсан байх. Жишээ нь:

188	general linguistics	Ерөнхий хэл шинжлэл	хүмүүнлэг	хэл шинжлэл	онолын хэл шинжлэл	Хэлний үүсэл гарал, хөгжил, бүтэц, үүргийн тухай шинжлэх ухаан	БИТ ПРЕСС ХХК, 2014, х.649.
189	psycholinguistic	Сэтгэц хэл шинжлэл	хүмүүнлэг	хэл шинжлэл	онолын хэл шинжлэл	Хэлний нэгжийг хүнтэй болоод сэтгэл зүйтэй нь холбож хэл яриа үүсэх, түүнийг хэрхэн ойлгох үйл явцыг судалдаг хэл шинжлэлийн нэг салбар	Н.Нансалмаа "Ерөнхий хэл шинжлэл", Соёмбо Принтинг ХХК, 2012, х.6.
190							Н.Нансалмаа "Ерөнхий хэл шинжлэл", Соёмбо Принтинг ХХК, 2012, х.172.
191	Word	1. Үг				Авиа, утга хоёр буюу хэлбэр агуулгын нэгдэл бөгөөд аливаа юм үзэгдлийг нэрлэх үүрэг нь хамгийн чухал шинж	Ж. Бат-Ирээдүй, Г. Буянтотгох, Ц. Өнөрбаян, Б. Пүрэв-Очир, А. Пүрэвжанцан "монгол хэл шинжлэлийн тайлбар толь" УБ, 2014
192	Word formation	2. Үг бүтэц ёс				Хэлний бага нэгжид тулгуурлан шинэ утга, шинэ нэгж бий болгох арга хэрэглүүрийн зүй тогтол	Ж. Бат-Ирээдүй, Г. Буянтотгох, Ц. Өнөрбаян, Б. Пүрэв-Очир, А. Пүрэвжанцан "монгол хэл шинжлэлийн тайлбар толь" УБ, 2014
	Derivational meaning	3. Үг бүтэц үндэс				Үгийн үндсэн утга бүхий хэсэг буюу үгзүйн ёсоор янз бүрийн дагавар залгаж, цаашаа хувилгаж болох хэсэг	Ж. Бат-Ирээдүй, Г. Буянтотгох, Ц. Өнөрбаян, Б. Пүрэв-Очир, А. Пүрэвжанцан "монгол хэл шинжлэлийн тайлбар толь"

5. Хоёрт дурдсан шаардлагаар заавал үндсэн, болоод дэд салбар, дэд хэсгийн ангиллыг тавьсан байна. Салбарын ангиллыг хоосон орхисон байна. Жишээ нь:

188	general linguistics	Ерөнхий хэл шинжлэл	хүмүүнлэг	хэл шинжлэл	онолын хэл шинжлэл	Хэлний үүсэл гарал, хөгжил, бүтэц, үүргийн тухай шинжлэх ухаан	БИТ ПРЕСС ХХК, 2014, х.649.
189	psycholinguistic	Сэтгэц хэл шинжлэл	хүмүүнлэг	хэл шинжлэл	онолын хэл шинжлэл	Хэлний нэгжийг хүнтэй болоод сэтгэл зүйтэй нь холбож хэл яриа үүсэх, түүнийг хэрхэн ойлгох үйл явцыг судалдаг хэл шинжлэлийн нэг салбар	Н.Нансалмаа "Ерөнхий хэл шинжлэл", Соёмбо Принтинг ХХК, 2012, х.6.
190							Н.Нансалмаа "Ерөнхий хэл шинжлэл", Соёмбо Принтинг ХХК, 2012, х.172.
191	Word	1. Үг				Авиа, утга хоёр буюу хэлбэр агуулгын нэгдэл бөгөөд аливаа юм үзэгдлийг нэрлэх үүрэг нь хамгийн чухал шинж	Ж. Бат-Ирээдүй, Г. Буянтотгох, Ц. Өнөрбаян, Б. Пүрэв-Очир, А. Пүрэвжанцан "монгол хэл шинжлэлийн тайлбар толь" УБ, 2014
192	Word formation	2. Үг бүтэц ёс				Хэлний бага нэгжид тулгуурлан шинэ утга, шинэ нэгж бий болгох арга хэрэглүүрийн зүй тогтол	Ж. Бат-Ирээдүй, Г. Буянтотгох, Ц. Өнөрбаян, Б. Пүрэв-Очир, А. Пүрэвжанцан "монгол хэл шинжлэлийн тайлбар толь" УБ, 2014
	Derivational meaning	3. Үг бүтэц үндэс				Үгийн үндсэн утга бүхий хэсэг буюу үгзүйн ёсоор янз бүрийн дагавар залгаж, цаашаа хувилгаж болох хэсэг	Ж. Бат-Ирээдүй, Г. Буянтотгох, Ц. Өнөрбаян, Б. Пүрэв-Очир, А. Пүрэвжанцан "монгол хэл шинжлэлийн тайлбар толь"

6. Фраскатын үндсэн ангиллыг хольсон байна. Салбараар нь ангилж, тус тусын салбарт оруулах. Алдаатай бол алдааг засаж оруулах. Жишээ нь:

C525		нийгмийн шинжлэх ухаан		АНГИЛЛАЛ		ТӨДӨРХӨЙЛӨНТ		Эх сурвалж		Хам сэдэв		Зураг		Гэрэл		Таны санал		Хувилбар / гэмдгэл з/л		
1	ТҮГХҮҮР НЭР ТОМЬООНЫ	Англи	Монгол	1. Шинжлэх ухааны салбар	Sort A to Z Sort Z to A Sort by Color	1.1.1.1. Дэл салбар /хэсэг/	Монгол	Англи	Эх сурвалж	Хам сэдэв	Зураг	Гэрэл	Таны санал	Хувилбар / гэмдгэл з/л						
2	vocabulary	үгсийн сан	хүмүүжил		Filter by Color Text Filters	үгсийн сан	Үгсийн хэргэлэ, тэмдэглэгээ, бүтцийг судалдаг хэл шинжлэлийн салбар	Ж.Баясгаланц, Ш.Одонгөр Хэл шинжлэлийн нэр томьёоны зүйлчилсэн тайлбар томь, Улаанбаатар, 1995.												
3	word	үг	хүмүүжил		Search [X] (Select All) [X] 1. Шинжлэх ухааны салбар [X] АНГИЛЛАЛ [X] Нийгмийн ухаан [X] Нийгмийн шинжлэх ухаан [X] Хүмүүжил [X] (Blanks)	үгсийн сан	Хэлний тодорхой утга илтгэлэг үгсийн сангийн үндсэн нэгж.	Ж.Баясгаланц, Ш.Одонгөр Хэл шинжлэлийн нэр томьёоны зүйлчилсэн тайлбар томь, Улаанбаатар, 1995.												
4	literary words	бичгийн хэлний үг	хүмүүжил		OK	үгсийн сан	Ярианы хэлний үгэнд тулгуурлан үүсэж хэлбэржсэн нарийн дурим жуураатай харьцангуй тогтвортой үг	Ж.Баясгаланц, Ш.Одонгөр Хэл шинжлэлийн нэр томьёоны зүйлчилсэн тайлбар томь, Улаанбаатар, 1995.												
5	toponymy	газар усны нэр	хүмүүжил	хэл шинжлэл		үгсийн сан	Тухайн газар, усанд оноон	https://mongoltool.mn/search.php?opt=18												

7. Шаталсан ангиллаа маш сайн харах. Жишээ нь: байгалийн ухаан-биологи-байгалийн ухаан-байгалийн ухаан, ботаник-ургамлын ангилал зүй ГЭХ МЭТ

C1		АНГИЛЛАЛ																		
775	abbreviated long-song	бэсрэг уртын дуу	нийгмийн ухаан	утга зохиол	аман зохиол	төрөл зүйл	Дээд, доод өнгө өргөн бич шар хүрээтэй, цураанцайгүй, хэм тодорхой, хэмийн мэдэгдэм, ах хөшиг уртатгал сунгалт багавтар дуу. Жишээлбэл: "Шанаат баахан шагга", "Хүрэн голтой сүүдэр", "Тоорой баян" гэх мэт.													
776	anecdote or humorous anecdote	хоцвол шог яриа	нийгмийн ухаан	утга зохиол	аман зохиол	төрөл зүйл	Хувь хүн болон нийгмийн элдэв гэм дутагдлыг оноцтойг оор шоглон шүүмжилсэн, эсвэл амьдрал томоцсон хөгтэй явдал хошигнон өгүүлсэн агуулгатай, уран хоцвол төгсгөлтэй багавтар хэлжээний хүүрнэл зохиол													
	benediction or good wishes	ерөөл	нийгмийн ухаан	утга зохиол	аман зохиол	төрөл зүйл	Хувий жаргалагт сайхан амьдрал, ирээдүй зөгнөн бэлгэж, зон олмы аз жаргалтай амьдрал хүсэн мөрөөдөл биелэхийг хүссэн агуулгатай уявгын	Д.Галбаатар. Уран зохиолын онолын үндсэн ойлголт, нэр томьёоны товч тайлбар томь. Ховд, 2004.												

F6		Байгалийн ухаан																	
3	Цагаарах	Байгалийн ухаан	Биологи	Амьтан судлал	Амьтан судлал	Ургийн хөгжлийн явцад меланин бодисын хомсдолдоо үүдсэн бодгайлин зүс хэсэгчлэн болон (арс, ус, өд, болон нүд) бүхэлдээ цагаарах үзэгдэл	A group of genetic disorders in which there is partial or total lack of the pigment melanin in the eyes, skin, and hair.	www.medicinenet.c											
4	Амгүй хүчин зүйл	Байгалийн ухаан	Биологи	Амьтан судлал	Амьтан	Амьд биет төдийгүй орчин тогтолцооны үйл ажиллагаанд нөлөөлж буй хими, физикийн амгүй бүрэлдэхүүн, биес	abiotic components or abiotic factors are non-living chemical and physical parts of the environment that affect living organisms and the functioning of ecosystems.	Б.Болдгийн, Н.Бат "Экологи" нэр тоа											
5	Тохиолдлын зүйл	Байгалийн ухаан	Биологи	Амьтан судлал	Амьтан	Бүс нутагт идээшэж, бүртгэгдээгүй, нүүдлийн улиралд хаага ажиглагдаж зүйл (25 жилийн хугацаанд 10 ба түүнээс дээш удаа бүртгэгдсэн жигүүртэн)	A bird not regularly found in an area; Usually not seen more than 10 times in 25 years in North America.	David Sibley. 2009											
6	Зохицол	Байгалийн ухаан	Биологи	Байгалийн ухаан	Байгалийн ухаан	амьдас буюу зүйлүүд хүрээлэн буй орчиндоо нийцэж дасан зохицох араншин	the process of change by which an organism or species becomes better suited to its environment.	О.П.Нергөвон. 20 товч лавлах.											
7	Агаарын хүүдий	Байгалийн ухаан	Биологи	Амьтан судлал	Шууу	Жигүүртний амьсгалын тогтолцооны бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд шуууны усгийг нэг-чиглэлийн агаарын ургалаар хангадаг	Part of the avian respiratory system; it allows for a one-way air flow through the lungs	David Sibley. 2009											
8	Тусгаарлал (Аллопатри)	Байгалийн ухаан	Биологи	Амьтан, ургамал судлал	Амьтан, ургамал	Амьтны популяциуд болон ургамлын зүйлүүд газар зүйн хувьд үүсэх болон байршалаараа давхцалгүй зайцан байрших	originating in or occupying different geographical areas.	О.П.Нергөвон. 20 товч лавлах.											
9	Халамжлах араншин	Байгалийн ухаан	Биологи	Амьтан судлал	Шууу	Шуууны зүйлүүдэд болгалууд бие биенийхээ өдийг арчлах зан төрх нь тэдний хоорондын байнгын харилцааг бэхжүүлнэ	To perform maintenance on the feathers of another individual; often something that strengthens the bond between individuals.	David Sibley. 2009											
10	Өндийн хувирал	Байгалийн ухаан	Биологи	Амьтан судлал	Шууу	Шуууны өд жилд 2 удаа гуужааг тул зусний нийм хувирал өвлийн алаг сар болон хаврын эхэн сард ажиглагдана	In birds that have two molts per year, usually the plumage seen in late winter or early spring before breeding.	David Sibley. 2009											
11	Ангаахай (амьдрах чадваргүй)	Байгалийн ухаан	Биологи	Амьтан судлал	Шууу	Голдуу шуууны зүйлүүдэд оногдоноос бие даах чадваргүй, нүд нээгдэхгүй буюу хөгжлэн нь гүйцээгүй үр төл "ангаахай" гарч эцэг ах шуууны байнгын асрамжанд байх үеийг хэлнэ	A helpless hatchling without feathers, unable to leave the nest; eyes are usually	David Sibley. 2009											

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N
	ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЬООНЫ ОНООЛТ			АНГИЛАЛ			ТОДОРХОЙЛОЛТ							
754	Scrolled book	Хуйлмал ном	нийгэмийн шинжлэх ухаан	Утга зохиол	төвд хэмт утга зохиол судлал	номын хэлбэр	Алд алаар буюу тохой тохойгоор хийсэн хуудсан дээр бичиж дуусгавал олон хуудсаа ургалш нь дэс дараагаар угсруулан нааж гүйцээл хоёр талын үзүүрт нь номын хуудаснаас арай урт харийн боёронхий мод барьж халаал, эцсийн хуудасны адгт халсан могоо орон могоо хуйлсар эхний хуудсын эхэнд халсан могоонд хүргэж хоёр могоо уулуулан аль нэгэнд нь байдаг салгаар угсан ном.		Ц.Шүтэр, Монголчуудын ном хэвлэлэг арга, 1976, 14					
755	Chinese bound book; Chinese-style book	Дэвтэрчилсэн ном	нийгэмийн шинжлэх ухаан	Утга зохиол	төвд хэмт утга зохиол судлал	номын хэлбэр	Дэвтэр хэлбэртэй буюу угсан үзээгэй ном.		Ц.Шүтэр, Монголчуудын ном хэвлэлэг арга, 1976.					
756	Folded book	Нугалбар ном	нийгэмийн шинжлэх ухаан	Утга зохиол	төвд хэмт утга зохиол судлал	номын хэлбэр	Цавьсг нугалж хэвлэсэн буюу бичсэн ном.		Ц.Шүтэр, Монголчуудын ном хэвлэлэг арга, 1976.				Сударчин ясан ном нь	

8. Оноолт, ангилал, тодорхойлолт, тайлбар зэргийн доорх багануудад тоо огт бичихгүй. Тоо бичсэнээс болоод программд оруулахад алдаа зааж байгаа учраас дугаарласан тоог авах. Жишээ нь: 1. Үг гэх мэтээр

188	general linguistics	Ерөнхий хэл шинжлэл	хүмүүнлэг	хэл шинжлэл	онолын хэл шинжлэл	Хэлний үүсэл гарал, хөгжил, бүтэц, үүргийн тухай шинжлэх ухаан		БИТ ПРЕСС ХХК, 2014, х.649. Н.Нансалмаа "Ерөнхий хэл шинжлэл", Соёмбо Принтинг ХХК, 2012, х.6.
189	psycholinguistic	Сэтгэц хэл шинжлэл	хүмүүнлэг	хэл шинжлэл	онолын хэл шинжлэл	Хэлний нэгжийг хүнтэй болоод сэтгэл зүйтэй нь холбож хэл ариа үүсэх, түүнийг хэрхэн ойлгох үйл явцыг судалдаг хэл шинжлэлийн нэг салбар		Н.Нансалмаа "Ерөнхий хэл шинжлэл", Соёмбо Принтинг ХХК, 2012, х.172.
190	Word	1. Үг				Авиа, утга хоёр буюу хэлбэр агуулгын нэгдэл бөгөөд аливаа юм үзэгдлийг нэрлэх үүрэг нь хамгийн чухал шинж		Ж. Бат-Ирээдүй, Г. Буянтгогтох, Ц. Өнөрбаян, Б. Пүрэв-Очир, А. Пүрэвжанцан "монгол хэл шинжлэлийн тайлбар толь" УБ.2014
191	Word formation	2. Үг бүтэх ёс				Хэлний бага нэгжид тулгуурлан шинэ утга, шинэ нэгж бий болгох арга хэрэглүүрийн зүй тогтол		Ж. Бат-Ирээдүй, Г. Буянтгогтох, Ц. Өнөрбаян, Б. Пүрэв-Очир, А. Пүрэвжанцан "монгол хэл шинжлэлийн тайлбар толь" УБ.2014
192	Derivational meaning	3. Үг бүтэх үндэс				Үгийн үндсэн утга бүхий хэсэг буюу үггүйн ёсоор янз бүрийн дагавар залгаж, шаашаа хувилгаж болох хэсэг		Ж. Бат-Ирээдүй, Г. Буянтгогтох, Ц. Өнөрбаян, Б. Пүрэв-Очир, А. Пүрэвжанцан "монгол хэл шинжлэлийн тайлбар толь"

- ой,

- ой, хөдөө аж ахуй

- ой, хөдөө аж ахуй, ургамал хамгаалал гэх мэтээр ойлгомжгүй тодорхойгүй, ангиллын шатлалыг зөрчсөн тохиолдол элбэг байна. Жишээ нь:

цугларсан байгаа нь салбар бүхэн судалгааны нэгдсэн мэдээллийн сантай болж чадаагүй байгаа учраас тухайн нэр томъёоны англи, латин, олон улсын болон улсын дотоод буюу манай улсад хэрхэн хэрэглэж байгаа талаарх нэрийн хувилбаруудын мэдээлэл дутмагтай холбоотой байна.

Төлөвлөгөөний дагуу төслийн явцын үр дүнгээ танилцуулсан “Монгол хэлтэн ард түмний нэр томъёог жигдлэх, нэгдсэн сан үүсгэх асуудал” сэдэвт олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлыг 2019 оны 8-р сарын 15-аас 18-ны өдрүүдэд Улаанбаатар хотноо амжилттай зохион байгууллаа.

Тус хуралд Монгол, Япон, БНХАУ, ОХУ болон монголын их дээд сургуулийн багш, ШУА-ийн эрдэмтэн судлаачид оролцож, өөрсдийн оронд боловсруулж буй нэр томъёоны туршлагаасаа хуваалцсан бөгөөд төслийн явцтай танилцаж,

- Монгол нэр томъёог оноох, тогтоох;
- Монгол хэлтэн ард түмний нэр томъёог жигдлэх;
- Монгол хэлтэн ард түмний нэр томъёоны сан байгуулах гэсэн үндсэн 3 асуудлын хүрээнд 25 илтгэл хэлэлцүүлж, санал бодлоо солилцон, туршлагаа хуваалцав.

Мэдээллийн технологийн хөгжил хувьсгал эрчимжиж, шинжлэх ухаан салбар бүрдээ өргөжин тэлж буй өнөө үед нэр томъёог оноох, жигдлэх, хэрэглэх асуудлыг дахин авч үзэх, монгол хэлтэн ард түмний оролцоог тэгш хангасан нэр томъёоны нэгдсэн сан үүсгэх талаар эрдэмтэд судалгааны сүүлийн үеийн үр дүн, мэдлэг мэдээллээ солилцож, хамтын ажиллагаагаа улам бататган өргөжүүлсэн ач холбогдолтой хурал болсон юм.

Хурлын талаар MYOHT, Eagle8 TV9, TV5 зэрэг телевизүүд тухайн өдрийн мэдээгээрээ хүргэсэн бол сонин хэвлэл, сайтад:

[Эрдэмтэд Монгол хэлний цахим сан бүрдүүлж байна \(montsame.mn\).](http://montsame.mn)

[Монгол хэлтэн ард түмний нэр томъёог жигдлэх, нэгдсэн сан үүсгэх асуудал - Российское общество монголоведов \(mongoloved.ru\)](http://mongoloved.ru)

[Өнөөдөр болох үйл явдлууд \(gogo.mn\)](http://gogo.mn)

[ӨНӨӨДӨР: МАХН-аас цаг үеийн асуудлаар мэдээлнэ \(zindaa.mn\)](http://zindaa.mn)

[Өнөөдөр болох үйл явдал \(eagle.mn\)](http://eagle.mn)

[iams.org.mn™ - Эрдэмтэд Монгол хэлний цахим сан бүрдүүлж байна](http://iams.org.mn) тус тус мэдээлсэн байна.

3.2. Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёоны нэгдсэн боловсруулалт

Мэдээллийн сан дахь 12551 нэр томъёогоо шинжлэх ухааны үндсэн салбар тус бүрээр нь (байгалийн ухаан 6090 нэр томъёо, анагаах, эрүүл мэндийн шинжлэх ухаан 1817 нэр томъёо, хөдөө аж ахуй 1178 нэр томъёо, нийгмийн ухаан 1193 нэр томъёо, хүмүүнлэгийн ухаан 2058 нэр томъёо) мэргэжлийн шинжээчид ([Нэр томъёоны тайлбар толь \(ac.mn\)](#)) уншуулж, шинжээчдээс ирсэн санал шүүмжийг төслийн багийнхан засварлах ажлыг хийж гүйцэтгэсний үндсэн дээр “хоёрдогч мэдээллийн сан” бүрдэж бэлэн болсон.

“Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёоны цахим тайлбар толь”-ийн

Байгалийн ухааны салбарын нэр томъёонд өгөх санал, шүүмж

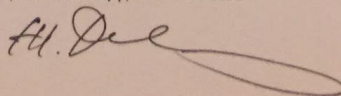
Нэр томъёоны цахим тайлбар толь бүтээх нь боловсрол, шинжлэх ухааны салбарын өнөөгийн тулгамдаж буй нэгэн чухал асуудал бөгөөд үүнийг тодорхой хэмжээгээр шийдэх чухал ажлын эхлэлийг тавьсан байна. Нэр томъёоны хувьд байгалийн ухааны салбар бүрт заримдаа өөрөөр нэрлэх, судлаачид өөрсдөө нэр томъёог янз бүрээр орчуулж хэрэглэдгээс үүдэн нэгдмэл зүйл заримдаа байдаггүй. Үүнийг цэгцэлж нэгдмэл нэгэн утгатай хийж гүйцэтгэх нь маш хэцүү түвэгтэй их ажил бөгөөд зориг гарган эхэлж байгаа нь үнэхээр сайшаалтай байна.

Байгалийн ухааны олон салбарын нэр томъёог хянан тохиолдуулах гэж хичээн үзлээ. Үүний үр дүнд дараах санал, шүүмжийг өгч байна. Үүнд:

1. Нэр томъёонууд давхардах тохиолдол их байна. Жишээлбэл ковалент холбоос гэдэг нэр томъёо физикийн салбарт мөн химийн салбар бас байх жишээтэй. Иймд давхардлыг арилгах, гэхдээ зөв ангилалд нь бичих хэрэгтэй. Жишээ нь фазын тэнцвэр гэсэн ойлголт нь материал судлалын салбарт хамааралтай боловч физик-химид бас хэрэглэгддэг. Гэтэл физик-хими гэж оновчгүй оноосон байна.
2. Салбар бүрийн хувьд нэр томъёо харилцан адилгүй хийгдсэн байна. Зарим салбарынх маш сайн, заримын хувьд орчуулж бичсэн байх бөгөөд хэвшсэн хэллэгийг ашиглаагүй байна.
3. Бичлэгийн алдаа нилээд байна. Жишээлбэл: түнелийн эффект гэж бичсэн байх бөгөөд зөв нь түннелийн эффект юм.
4. Тодорхойлолтууд зарим нь монгол болон англи хэл дээр байна, зарим нь зөвхөн монгол хэл дээр байна. Нэгдмэл болгох хэрэгтэй болов уу. Зарим нь өгүүлбэрээр тодорхойлогдсон бол зарим нь гарчиглах төдий байна. Энд зөв бичих дүрмийн алдаа нилээд байгааг засах хэрэгтэй.
5. Ангилалд зарим нь дэд салбарыг нь бичээгүй байна. Жишээлбэл: эгэл бөөмс дэд салбар нь тодорхойгүй байх юм. Иймд үндсэн салбар нь байхад хүрэлцээтэй болов уу гэсэн саналтай байна.
6. Дэд салбарыг буруу бичсэн тохиолдол олон тохиолдлоо. Жишээлбэл: Нернстийн теоремын дэд салбарыг термодинамик биш материал судлал гэж алдаатай бичсэн байна. Зөв оноох бол үндсэн салбарын мэргэжилтэй хүн дахиж хянах хэрэгтэй. Эсвэл дэд салбарыг бичихгүй байх хэрэгтэй.
7. Эх сурвалж төдийлөн оновчтой сонгогдоогүй байна. Уг нь тухайн салбарын өргөн хэрэглэдэг сурах бичгийг ашиглах нь зүйтэй. Сүүлийн үед МУИС, ШУТИС-ийн багш нарын багийн англи хэлнээс орчуулсан хэд хэдэн аятайхан номууд гарсан.
8. Дэд салбар, хэсэг гэдгийг бичээгүй байгаа тохиолдол их байх тул хасах нь зүйтэй болов уу.
9. Нэр томъёоны сонголтод бас анхаарах хэрэгтэй болов уу? Хэт нарийн мэргэжлийн үгс олон байна.

Энэхүү цахим тайлбар толь нь нилээд сайн хийгдсэн байна. Жижиг засварыг тооцоод онлайн хэлбэрт оруулахыг дэмжиж байна.

Ж.Даваасамбуу, 2021.03.31

Төслийн сан бүрдүүлэх шатны сүүлийн үе болох өгөгдлийн сан бүрдүүлэлт нь нэг талаас мэргэжлийн шинжээчдийн санал туссан эсэхийг нягтлах, нөгөө талаас тухайн салбарын мэдээллийн санд орж буй нэр томъёонуудыг олон нийтэд нээлттэй, үнэ төлбөргүй байрших цахим тайлбар тольд байршуулж болох эсэхийг хянуулахаар ерөнхий редакторууд ([Нэр томъёоны тайлбар толь \(ac.mn\)](#))-д өгч уншуулж, зохих зааврын дагуу засварлан хянаснаар төслийн “өгөгдлийн сан бүрдүүлэлт” бэлэн болсон.

Төслийн сан бүрдүүлэлт дууссаны даргаа төслийн арга зүйн сүүлийн шат болох сангийн боловсруулалтын ажлаа эхлүүлэв.

ДӨРӨВ. ПРОГРАММ ХАНГАМЖИЙН БОЛОВСРУУЛАЛТ

4.1. Өгөгдлийн сан боловсруулалт

12551 нэр томъёо бүхий мэдээллийн санг вэбэд суурилсан толь бичгийн шаардлага хангасан өгөгдлийн санг болгох ажлыг зохион байгууллаа. Тус толь бичиг нь хоёр хэлээр 3 үсгээр хайлт хийх боломжтой учраас нэр томъёо бүрийг өнөөдөр хүчин төгөлдөр мөрдөж буй юникод стандартаар шивэх ажлыг хийж гүйцэтгэлээ. Учир нь анхан шатны мэдээллийн сан дахь нэр томъёоны оноолт нь кирилл болон англиар буй учраас нэмэлтээр монгол бичгийн толгой үгийг бичиж оруулсан болно.

Бэлэн болсон өгөгдлийн сангаа программын шаардлага хангасан өгөгдлийн сангийн загвар болгон боловсруулснаа жишээлэн үзүүлбэл дараах байдалтай.

Өгөгдлийн сангийн бүтэц

1. Шинжлэх ухааны салбар

#	Name	Type	Collation	Attributes	Null
1	id 	bigint(20)		UNSIGNED	No
2	sh_name	varchar(191)	utf8_general_ci		No
3	created_at	timestamp			Yes
4	updated_at	timestamp			Yes

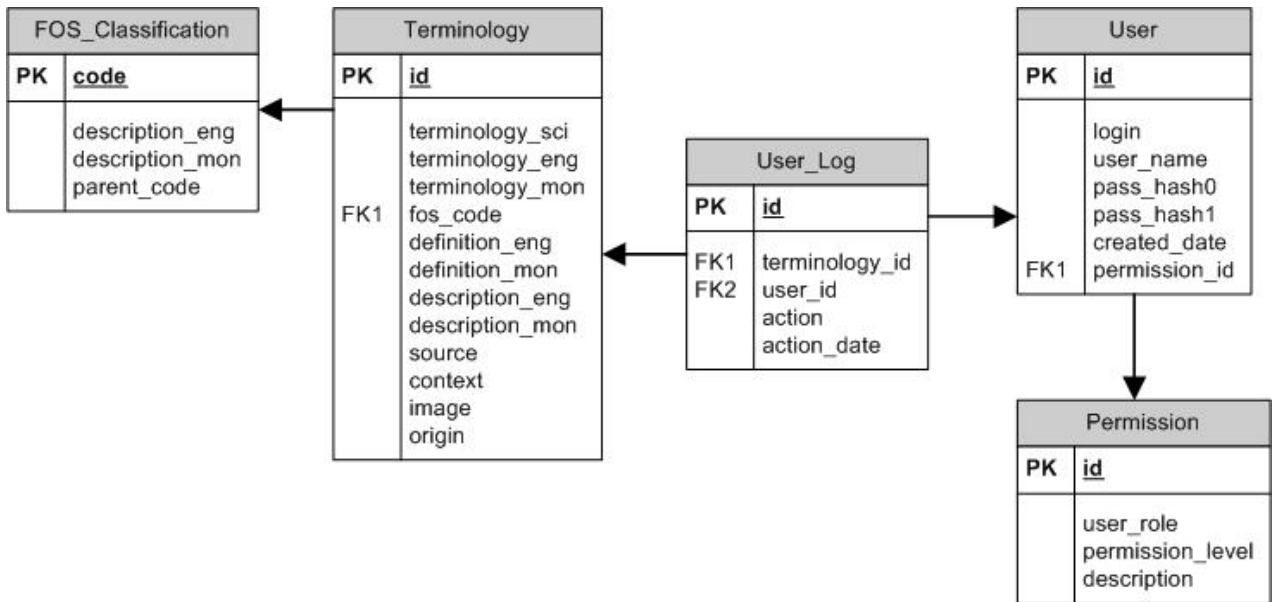
2. Үндсэн салбар

#	Name	Type	Collation	Attributes	Null
1	id 	bigint(20)		UNSIGNED	No
2	Ded_name	varchar(1000)	utf8_general_ci		No
3	Undsen_id	int(11)			No
4	created_at	timestamp			Yes
5	updated_at	timestamp			Yes

3. Дэд салбар

#	Name	Type	Collation	Attributes	Null
1	id 	bigint(20)		UNSIGNED	No
2	Undsen_name	varchar(191)	utf8_general_ci		No
3	Sh_id	int(11)			No
4	created_at	timestamp			Yes
5	updated_at	timestamp			Yes

Өгөгдлийн сангийн диаграмм

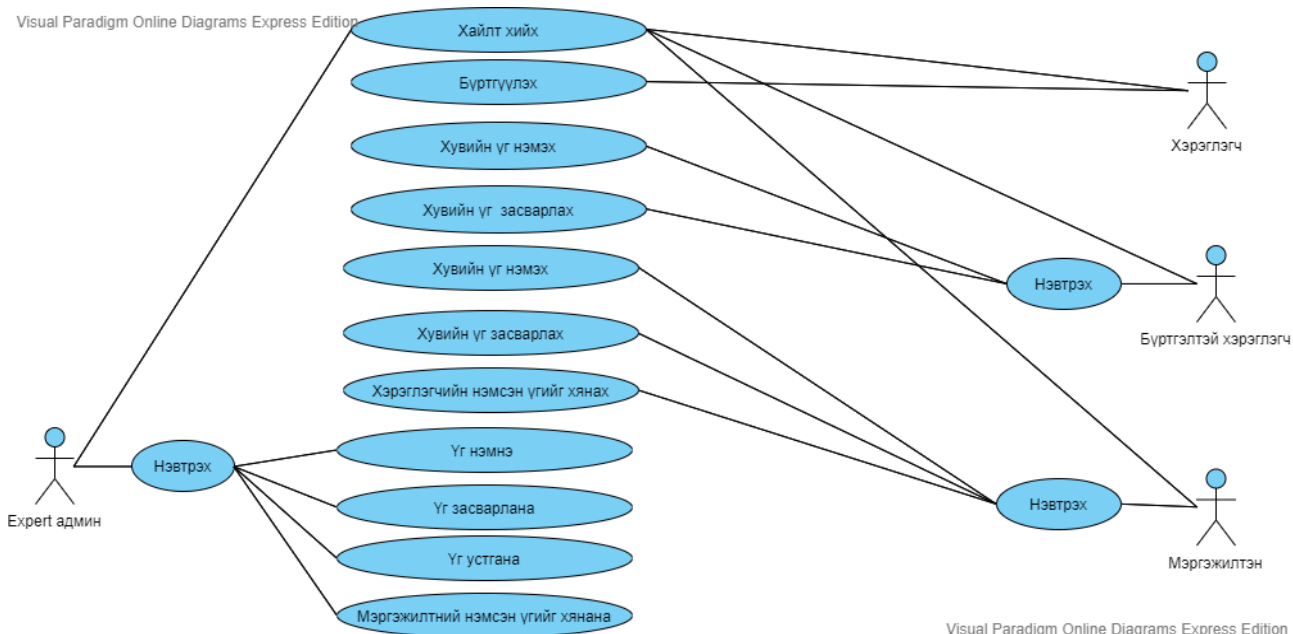
Толийн өгөгдлийн сангийн загварыг гарган холбогдох зарим нэг жишээг оруулж үр дүнгийн даалгаварт тусгагдсан дараах ажлуудыг хийж гүйцэтгэсэн.

4.2. Программ хангамжийн боловсруулалт

Цахим толийг хүн бүр ашиглах боломжтой бөгөөд “и-мэйл” хаягаар бүртгэгдсэн хэрэглэгчид хөгжүүлэлт хийх болон бүрэн ашиглах эрхтэй байхаар төлөвлөн бүтээсэн.

Use case диаграмм

Use case диаграмм нь системд хэрэглэгч ямар үүрэгтэй оролцохыг тодорхойлж өгдөг бөгөөд доорх зурагт хэрэглэгчийн use case диаграммыг үзүүлэв.

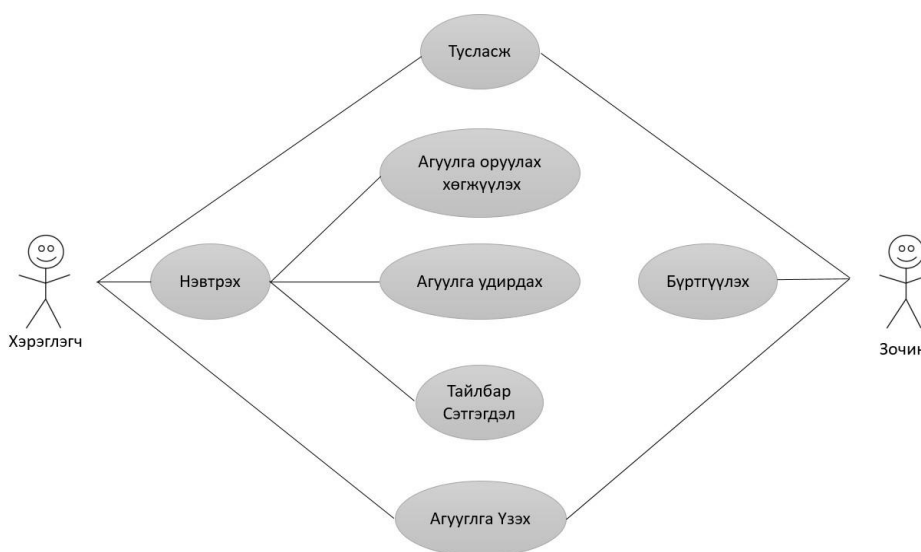
Вэбэд суурилсан тус цахим толийг хэрэглэгчдийг үндсэн 2 түвшинд буюу

1. Хэрэглэгч
2. Удирдагч гэсэн 2 төрөлд хуваасан.

1. Хэрэглэгчид нь:

- ✓ Кирилл, монгол бичиг, англиар нэр томьёо хайж, хайж олсон үгийнхээ тайлбар, томьёоны ангилал, холбогдох зургийн талаарх мэдээллийг авах боломжтой бөгөөд хэрвээ хайсан өгөгдөл олдохгүй бол системд нэмж оруулах эрхтэй байна.
- ✓ Үг нэмэх хэсэгт нэвтэрч тольд байхгүй шинэ нэр томьёог тайлбар, ангилал, жишээ өгүүлбэр, зургийн хамтаар оруулж тус толийг хамтран зохиох боломжтой.
- ✓ Нэр томьёо, түүний тайлбарт үнэлгээ өгөх, сонирхолтой санагдсан үгээ бусдад түгээх боломжтой. Таны өгсөн үнэлгээ болон түгээсэн байдалд үндэслэн бид цаашид тайлбар тодорхойлолтоо улам сайжруулан нэр томьёоны тухай сонирхолтой мэдээлэл нийтлэлийг хүргэх боломжтой.

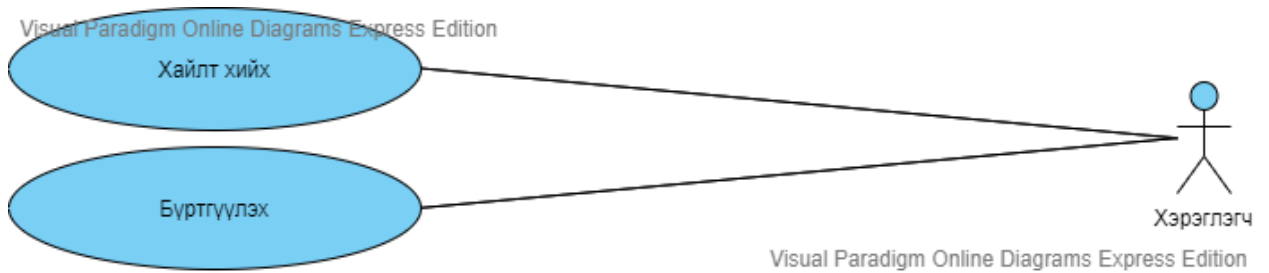
Системийн хэрэглэгчийн use case диаграммыг доорх зурагт үзүүлэв.

Хэрэглэгчийн тухайн толь бичигт оролцох эрх нь:

- Нэр томьёо хайх;
- Бүртгүүлэх эрхтэй байна.

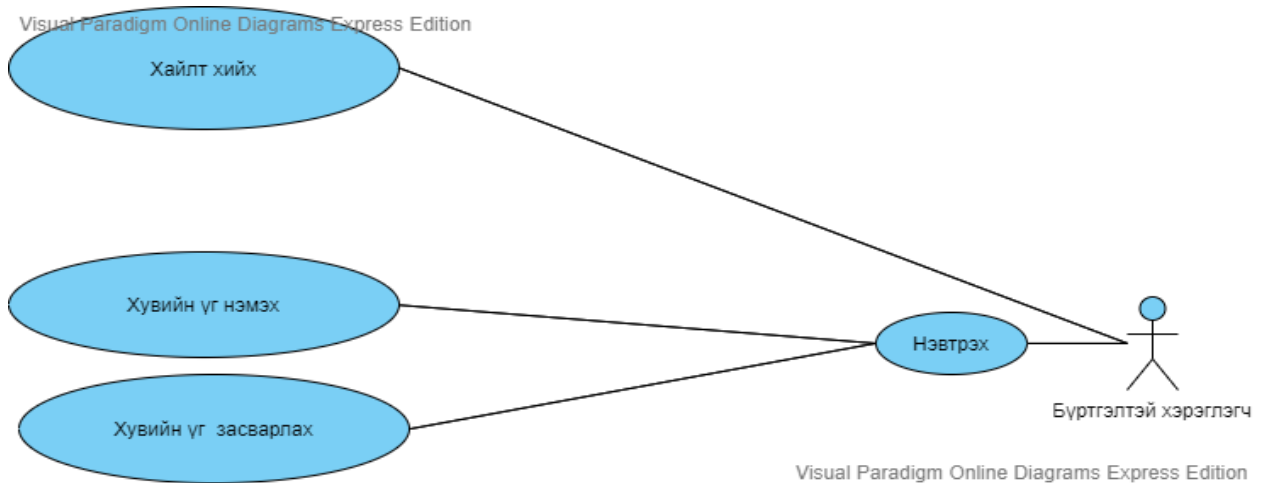
Зураг 3. Use case диаграмм (хэрэглэгч)

Бүртгэлтэй хэрэглэгчийн хувьд:

- Хайлт хийх;
- Үг нэмэх;
- Засварлах (нэмсэн үгийг expert админ хянаад өгөгдлийн санд оруулсан тохиолдолд засвар хийж болохгүй) боломжтой.

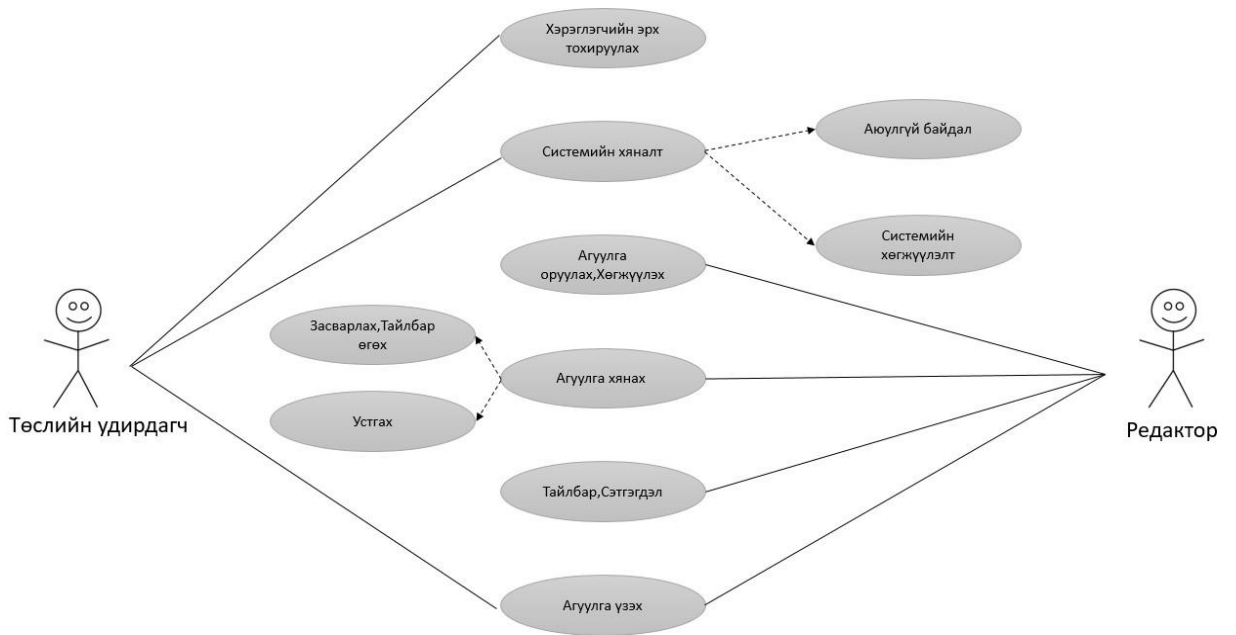
Зураг 4. Use case диаграмм (бүртгэлтэй хэрэглэгч)

2. Удирдагч

“Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёоны цахим тайлбар толь”-ийг ерөнхийд нь удирдан зохион байгуулах ба нийт хэрэглэгчид болон өгөгдөлд хяналт тавина.

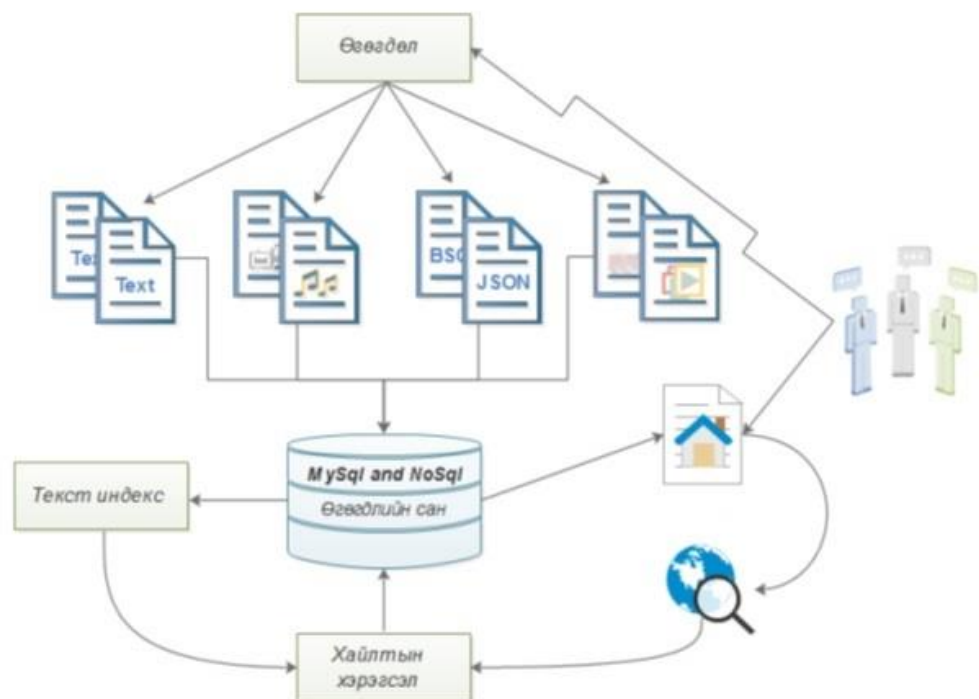
Системийн удирдагчийн use case диаграммыг доорх зурагт үзүүлэв.

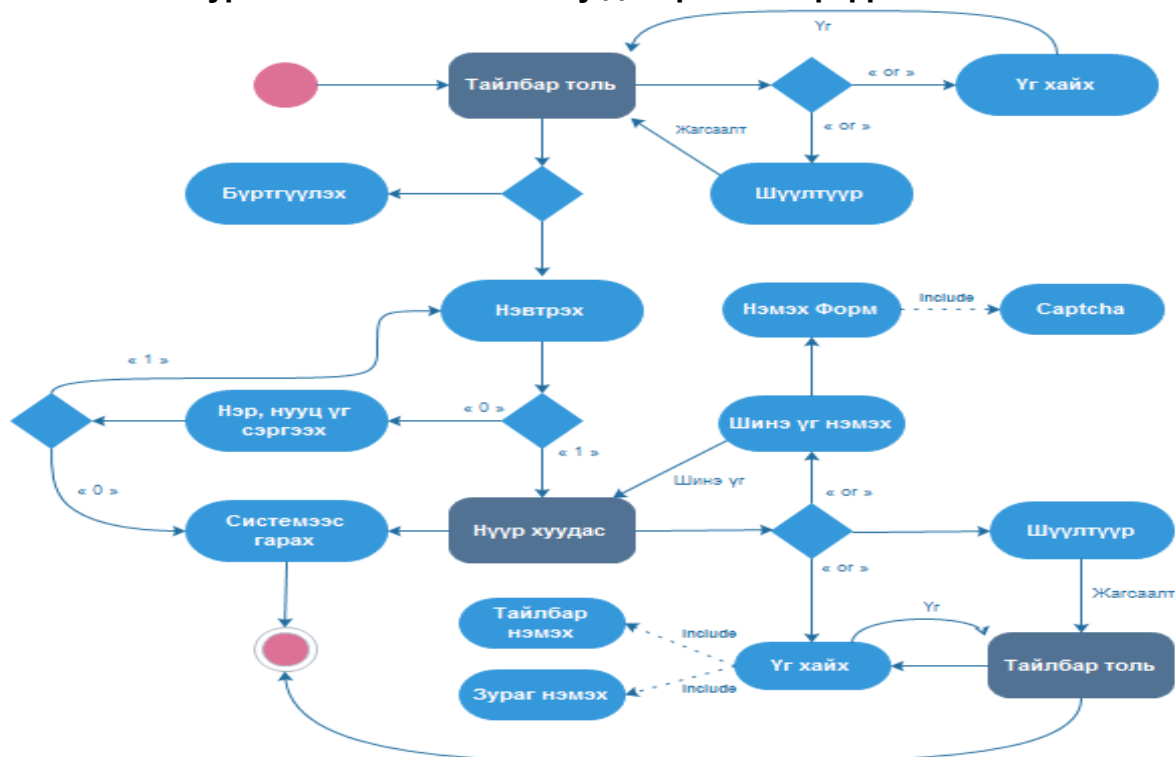
Системийн ерөнхий архитектур

Уг толийн систем нь хэрэглэгчдийн оролцоотойгоор хөгжих бөгөөд хагас бүтэцлэгдсэн өгөгдлүүдийг өгөгдлийн JSON хэлбэрээр нэгтгэн цуглуулж NoSQL өгөгдлийн сан (MongoDB)-д тодорхой схемтэй бүтэцлэгдсэн өгөгдлүүдийг холбоост өгөгдлийн сан (MySQL) ашиглан хадгална.

Доорх зурагт системийн архитектурыг дүрсэлж үзүүлэв.

Зурагт системийн Activity диаграммыг үзүүлэв

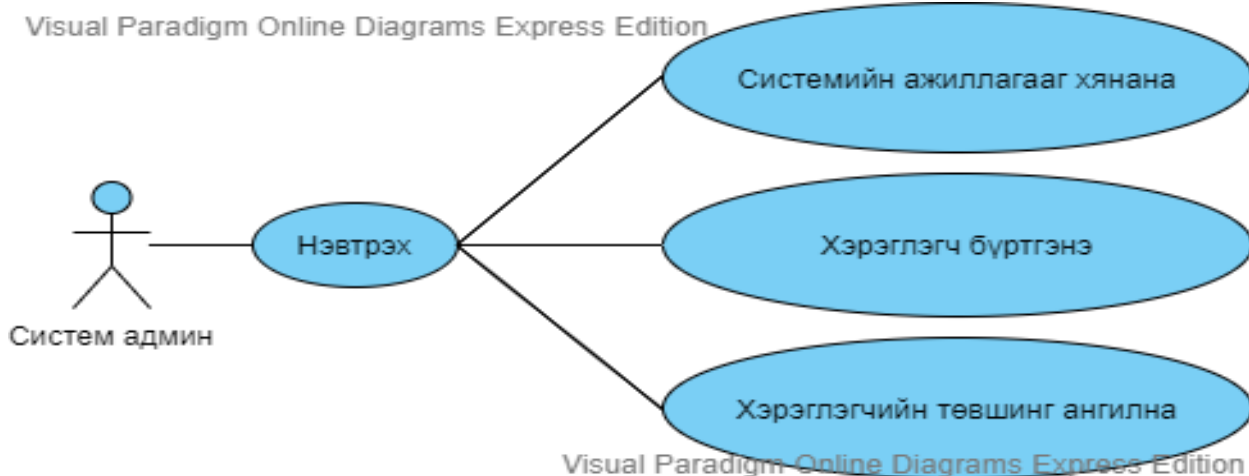

Удирдагчийн удирдан зохион байгуулах эрх нь 3 түвшинд хуваагдах бөгөөд түвшин бүрийн удирдагчийн эрх болоод үүрэг өөр өөр байна. Үүнд:

2.1. Үндсэн админ (систем админ)

Цахим толийн системийн тогтвортой үйл ажиллагааг хангах, хэрэглэгчийн эрх тохируулах гэх мэт системийн талаас зохицуулалт хийж, системийн ажиллагааг хянана, хэрэглэгч бүртгэнэ, хэрэглэгчийн түвшнийг ангилна (хэрэглэгч гэдэг нь Expert буюу шинжлэх ухааны 6 салбарыг хариуцсан хэрэглэгч нэг салбар дээр хэдэн нь ч Expert байж болно.)

Use case диаграмм (систем админ)

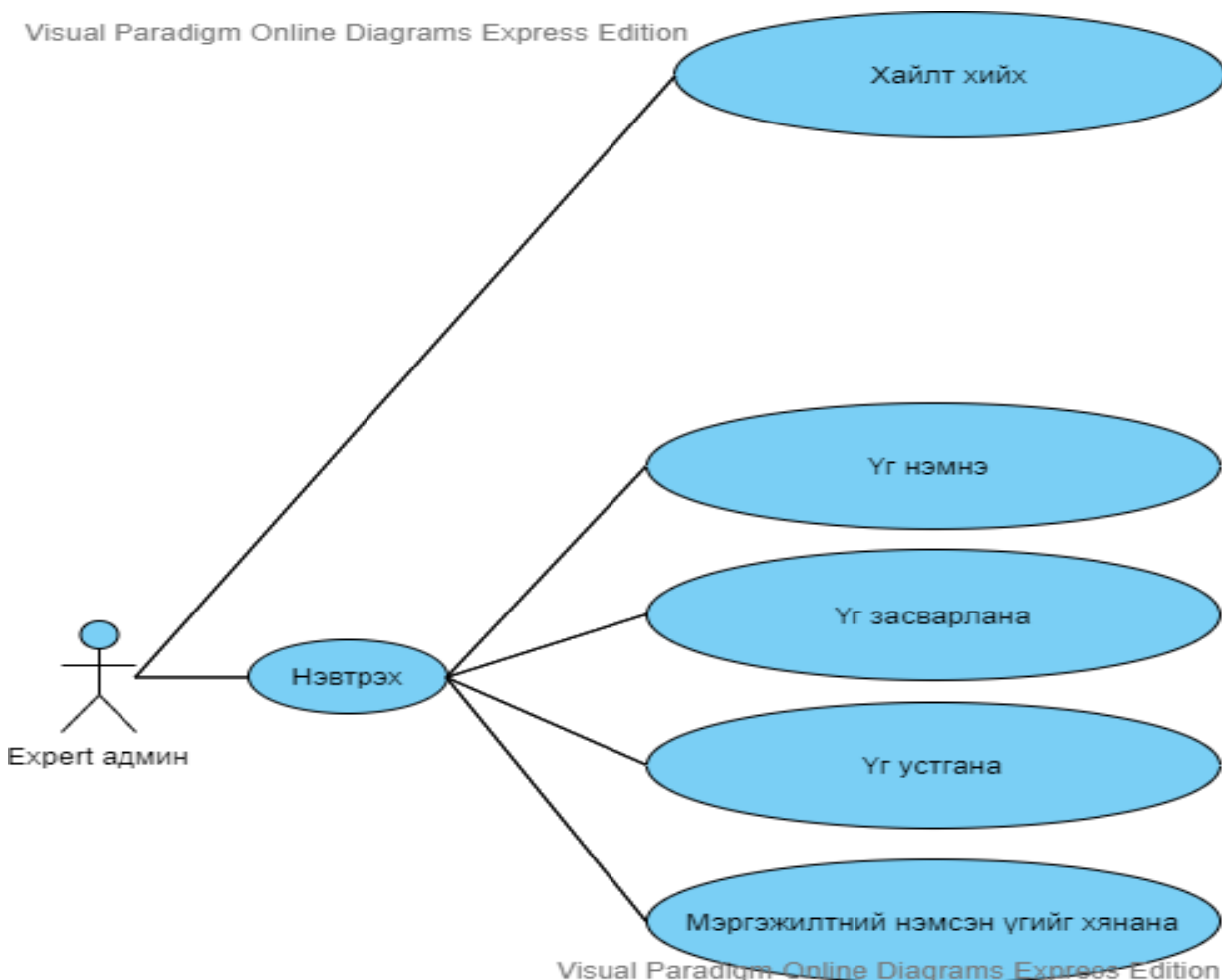

2.2. Редактор, эксперт буюу шинжлэх ухааны салбар бүрийн мэргэшсэн мэргэжилтэн (expert админ)

Цахим толийн систем дэх агуулгад хяналт тавих бөгөөд хэрэглэгчдийн оруулсан тодорхойлолт, тайлбар, асуулгад зөвлөгөө, заавар өгөх шаардлагатай гэж үзвэл засварлах, шаардлагатай тохиолдолд устгах гэх мэт өгөгдөлд зохицуулалт хийнэ. Мөн шаардлага хангасан нэр томъёог үндсэн өгөгдлийн санд нэмэх эсэхийг шийднэ.

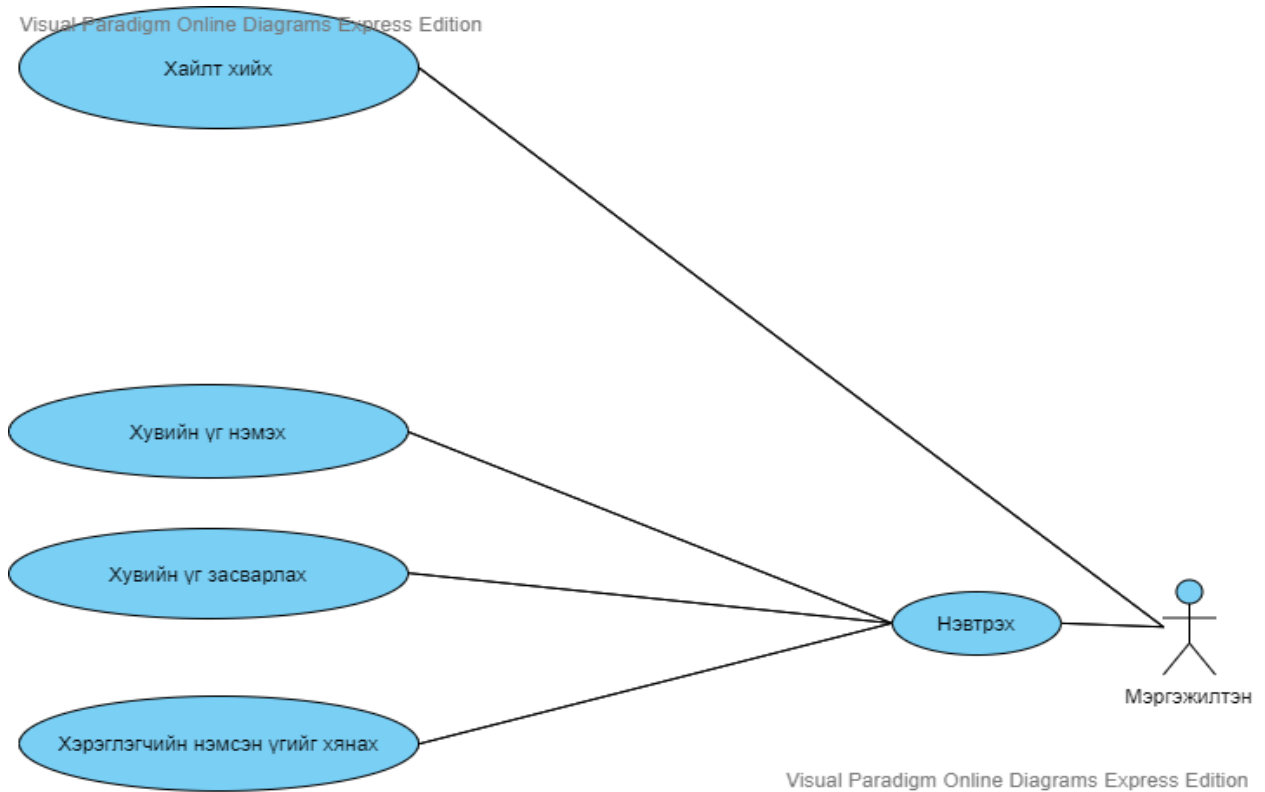
Шинжлэх ухааны салбар бүр дээр Expert админтай байх ба нэг салбар дээр хэд ч байж болно. Энгийн хэрэглэгчийн нэмсэн үгийг мэргэжилтэн хянасны дараагаар Expert админ хянаад өгөгдлийн санд оруулан хэрэглэгчийн хэсэг буюу вэб хуудас руу гаргах эсэхийг шийднэ. Зөвхөн өөрийн салбарын үгийг нэмэх, усгах, засварлах, зэрэг үйлдлүүдийг хийнэ.

Use case диаграмм (expert админ)

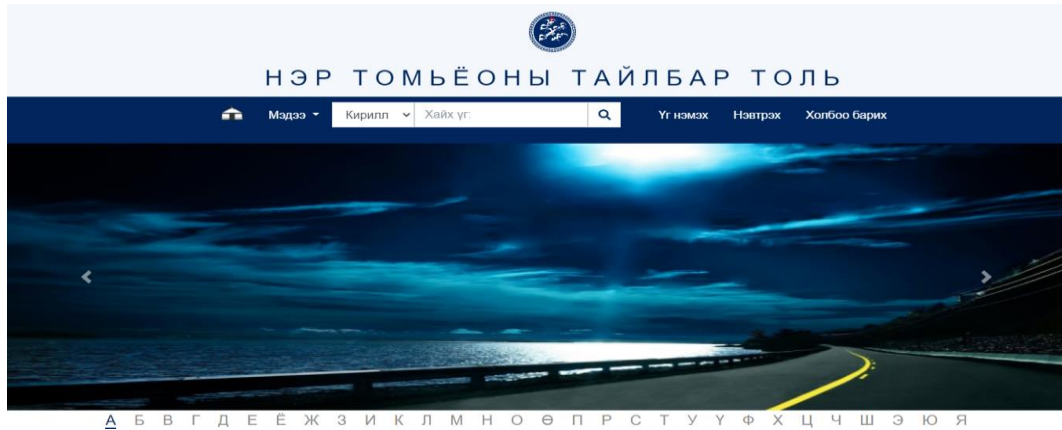
2.3. Мэргэжилтэн: Хэрэглэгчийн оруулсан үгийг хянаана, үг нэмнэ, өөрийн нэмсэн үгийг засварлана (мэргэжилтний нэмсэн үгийг expert админ хянаад өгөгдлийн санд оруулсан тохиолдолд засвар хийж болохгүй.)

Use case диаграмм (мэргэжилтэн)

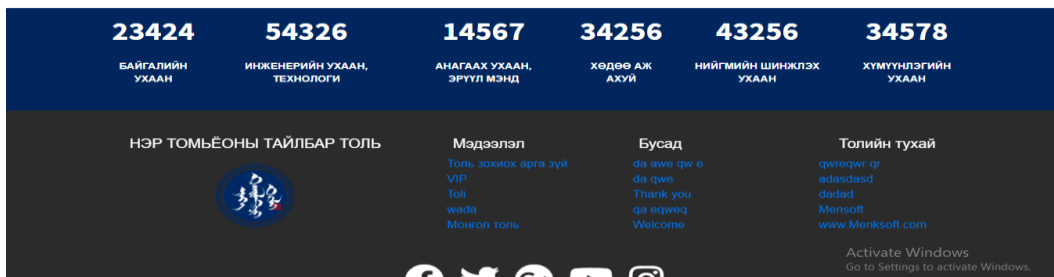
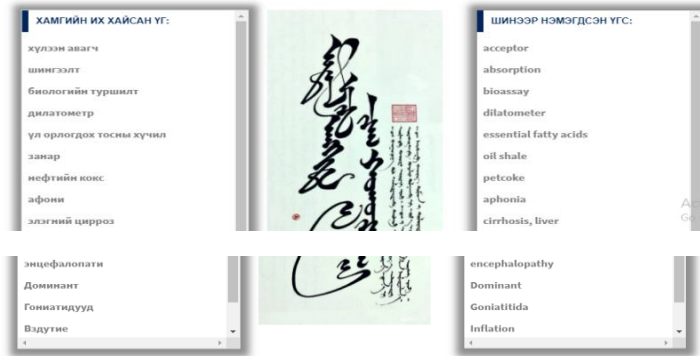
Шинжлэх ухааны салбар бүрийн нэр томъёог шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, монгол хэлний хэм хэмжээнд нийцсэн үг хэллэгээр оноож, цахим орчинд нээлттэй хэрэглэх боломжийг судлаачид болон иргэдэд тэгш олгох боломжийг хангасан вэбд суурилсан түлхүүр нэр томъёоны толь бичиг нь вэбэд суурилсан толь бичиг бөгөөд нэр томъёоны үг түүний кирилл, англи, монгол бичгээрх бичлэг үгийн тайлбар (англи, монгол), эх сурвалж, зураг зэргийг агуулна.

Вэб хуудсанд хандахад нүүр хуудасны харагдах
хэрэглэгчийн хэсэг (front-end)

А Б В Г Д Е Ж З И К Л М Н О П Р С Т У Ү Ф Х Ц Ч Ш Э Ю Я

Шинжлэх ухааны салбарууд

- ✓ Үг хайх хэсэг дээр хэрэглэгч хайх гэж байгаа үгээ оруулан хайлт хийснээр хайсан үгийн үр дүн дараах байдлаар харагдана (монгол, англи оноолт, тодорхойлолт, шинжлэх ухааны салбар, үндсэн салбар, дэд салбар, эх сурвалж, зураг).

НЭР ТОМЬЁОНЫ ТАЙЛБАР ТОЛЬ

Мэдээ ▾
Кирил ▾
электролит
Уг нэмэх
Нэвтрэх
Холбоо барих

А
Б
В
Г
Д
Е
Ё
Ж
З
И
К
Л
М
Н
О
Ө
П
Р
С
Т
У
Ү
Ф
Х
Ц
Ч
Ш
Э
Ю
Я

Монгол нэр:
электролит

Гадаад нэр:
electrolyte

Үгийн тайлбар (Монгол):

Тухайн уусмал дах бодисын нэмэх, хасах цэнэгтэй ионы нөлөөгөөр цахилгаан дамжуулдаг уусмал

Үгийн тайлбар (Англи):

A liquid that conducts electricity as a result of the presence of positive or negative ions.

Үндсэн салбар:
хими

Шинжлэх ухааны салбар:
байгалийн ухаан

Дэд салбар:
органик бус хими

Эх сурвалж:

A Dictionary of Chemistry by John Daintith, sixth edition, 2008, Oxford University press, © Market House Books Ltd.

Зураг

Шинжлэх ухааны салбарууд

Байгалийн ухаан

Инженерийн ухаан,
технологи

Анагаах ухаан, эрүүл
мэнд

Хөдөө аж ахуй

Нийгмийн шинжлэх
ухаан

Хүмүүнлэгийн ухаан

НЭР ТОМЬЁОНЫ ТАЙЛБАР ТОЛЬ

Мэдээлэл

Толь зохиох арга зүй
VIP
Тол
wada
Монгол толь

Бусад

da awe qw e
da qwe
Thank you
qa eqweq
Welcome

Толгойн тухай

qwreqwr qr
adasdasd
dadad
Mensoft
www.Mensoft.com

✓ Үсгийн дарааллаас аль нэг үсгийг сонгон дарахад зөвхөн сонгосон үсгээр эхэлсэн үгнүүдийг харуулна. Жишээ: Зурган дээр Б үсгийг сонгон харуулав.

Шинжлэх ухааны салбарууд

Байгалийн ухаан	Инженерийн ухаан, технологи	Анагаах ухаан, эрүүл мэнд	Хөдөө аж ахуй	Нийгмийн шинжлэх ухаан	Хүмүүнлэгийн ухаан
<ul style="list-style-type: none"> бодит гарц Бер-Ламбертын хууль биологийн туршилт Биозлемент биологийн хяналт Биомасс Био полимер бирадикал Борн-Хаберын дараалал бүтэц, бүрдэл 	<ul style="list-style-type: none"> Багаж, тоног төхөрөөмж, хэрэгсэл бинар бодис Биохимийн хэрэгцээт хүчилтөрөгч Био түлш Биологийн исэлдүүлэлт Биомассын хувиргалт Био реактор битум Буфер уусмал бохирдол 	<ul style="list-style-type: none"> барометр бинар фаз Биохими Био хий Биологийн боловсруулалт Биоматериал биомэдрэгч Боденштейны тоо бохир ус цуглуулах хосолмол систем бохирдуулагч 	<ul style="list-style-type: none"> боксит Био хуримтлал Биозадрал Биорганик бус хими биологийн индикатор Био молекул Биосинтез Буцлах цэг баяжмал бохирдлыг цэвэрлэх 		

Activate Windows
Go to Settings to activate Windows.

- ✓ Шинжлэх ухааны салбар дээр хэрэглэгч cursor аваачихад үндсэн салбарууд жагсаалт байдлаар харагдана.

Шинжлэх ухааны салбарууд

The screenshot shows the application interface with a dropdown menu open for 'Байгалийн ухаан' (Natural Sciences). The dropdown menu lists: Химийн шинжлэх ухаан (Chemistry), Геологи (Geology), Газар, хүрээлэн буй (Earth, Environment). Two search result windows are visible:

- ХАМГИЙН ИХ ХАЙСАН ҮГ:**
 - шаазангийн шавар, цагаан шавар
 - устөрөгчийн холбоо
 - гидротермал бөөгнөрөл
 - халуун устай нуур эсвэл усан сан цөөрмийн дунд давхарга.
- ШИНЭЭР НЭМЭГДСЭН ҮГС:**
 - argil
 - hydrogen bond
 - hydrothermal sintering
 - metalimnion
 - singlet

- ✓ Үндсэн салбар сонгосноор зөвхөн тухайн салбарын дэд салбарууд болон сонгосон салбарын үгнүүд дараах байдлаар харагдана.

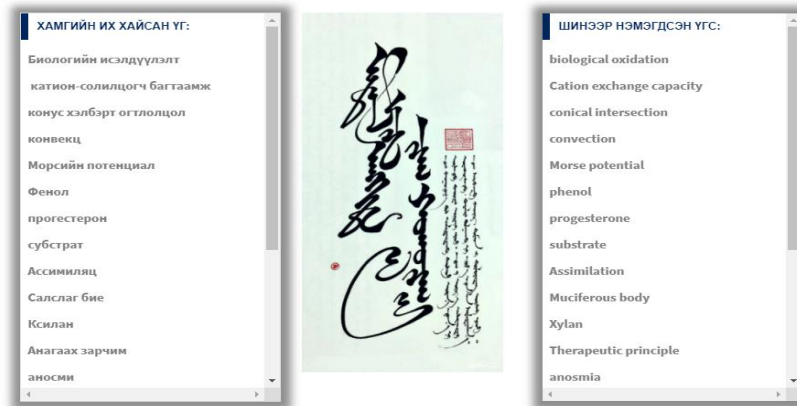
Дэд салбар

Органик хими Өндөр молекулт нэгдлийн хими Аналитик хими	Органик бус ба цөмийн хими Цахлгаан хими	Физик хими Коллоид хими
хүлээн авагч нарийвчлал хүчил-суурийн урвал идэвхлийн энерги хурц хордлого нэгдэх урвал азрогель агаар бохирдуулагч альдегид шүлтийн металлууд	үнэмлэхүй тэг температур буюу -273C хүчил идэвхжүүлсэн нүүрс идэвхтэй хэсэг (идэвхтэй төв) хурц хоруу чанар цавуу, холбогч бодис азрозол агаарын бохирдол алицикл нэгдэл алкалоид	шингээлт хүчлийн буулт идэвхт лаг идэвх задгай хэлхээт нэгдлүүд Хольцын нэмэлт афлатоксин альбумин алифатик амин хүчил алкан ба парафин
		шингээлтийн спектр хүчлийн бороо Идэвхжүүлэлт, идэвхжил, цочрол бодит гарц Ацил бүлэг агааржуулалт агломераци спирт алифатик нэгдэл алкен ба олефин

Activate Windows
Go to Settings to activate Windows.

- ✓ Хамгийн их хайсан үг болон шинээр нэмсэн үг:
Энэ хэсэгт хэрэглэгчдийн хамгийн их хайж байгаа үгийг жагсаалтаар харуулна. Мөн шинээр нэмэгдсэн буюу сүүлд нэмсэн үгнүүдийг харуулна.

Activate Windows
Go to Settings to activate Windows.

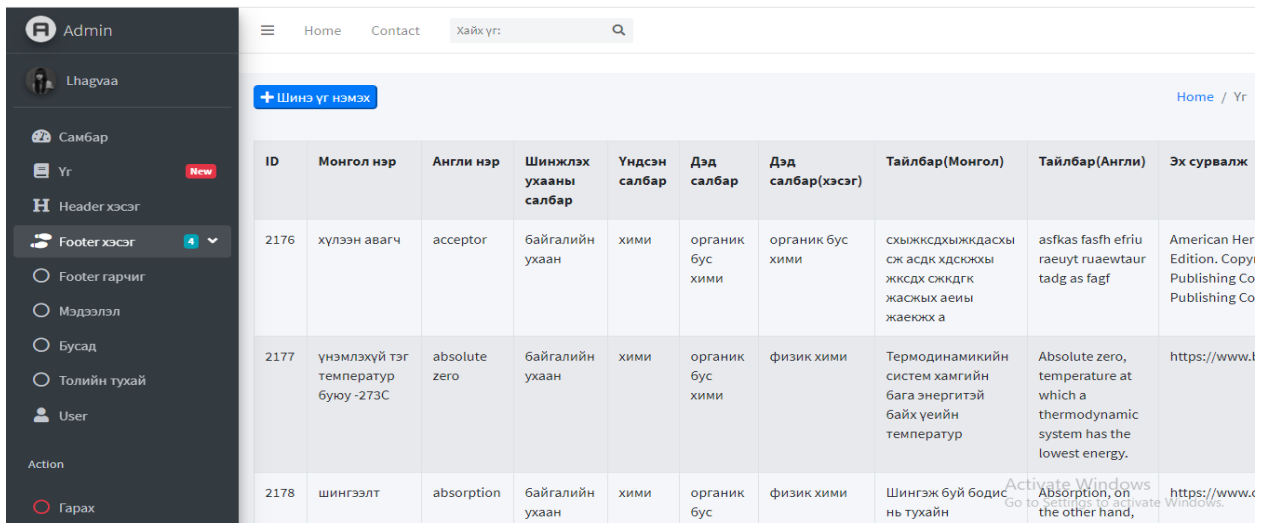
- ✓ Энэ хэсэгт шинжлэх ухааны 6 салбар тус бүрийн өгөгдлийн санд байгаа үгийн тоо болон footer хэсгийг харуулна.

23424 БАЙГАЛИЙН УХААН	54326 ИНЖЕНЕРИЙН УХААН, ТЕХНОЛОГИ	14567 АНАГААХ УХААН, ЭРҮҮЛ МЭНД	34256 ХӨДӨӨ АЖ АХУЙ	43256 НИЙГМИЙН ШИНЖЛЭХ УХААН	34578 ХҮМҮҮНЛЭГИЙН УХААН
НЭР ТОМЬЁОНЫ ТАЙЛБАР ТОЛЬ 		Мэдээлэл Толь зохиох арга зүй VIP Toli wada Монгол толь	Бусад da awe qw e da qwe Thank you qa eqweq Welcome	Төлийн тухай qwreqwr qr adasdasd dadad Mensoft www.Menksoft.com	
© 2020 Copyright: Tailbratoli.mn					

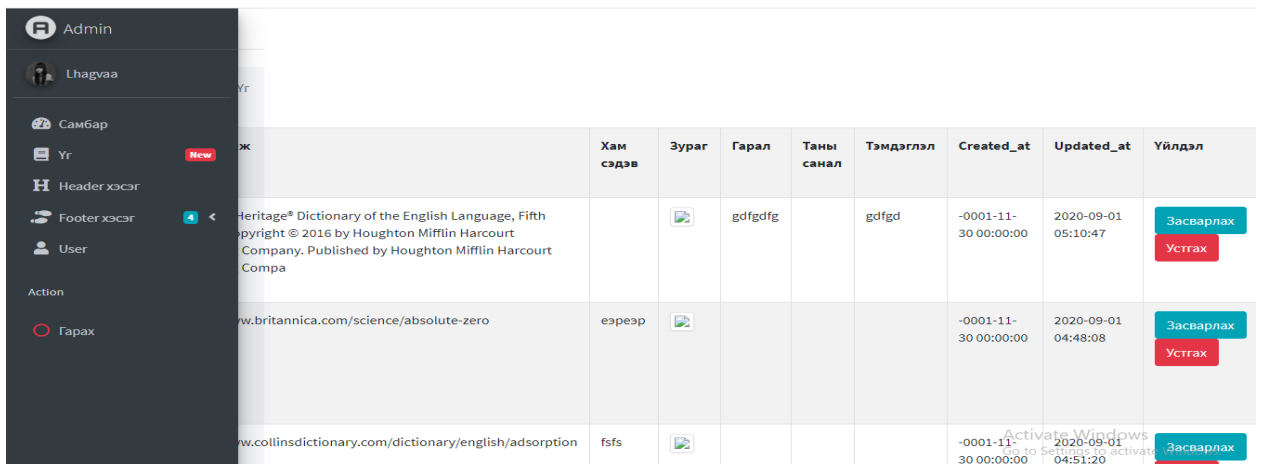
Activate Windows
Go to Settings to activate Windows.

Удирдлагын эрхээр нэвтэрч орсны дараа харагдах байдал.

Админ хэсэг (back-end):

ID	Монгол нэр	Англи нэр	Шинжлэх ухааны салбар	Үндсэн салбар	Дэд салбар	Дэд салбар(хэсэг)	Тайлбар(Монгол)	Тайлбар(Англи)	Эх сурвалж
2176	хүлээн авагч	acceptor	байгалийн ухаан	хими	органик бус хими	органик бус хими	схыжкдхьжкдасхы сж асдк хдсжкхы жксдх жкдгк жаскхы аеиы жаекжх а	asfkas fashf efriru aeuyt ruawtaur tadg as fagf	American Her Edition. Copy Publishing Co Publishing Co
2177	үнэмлэхүй тэг температур буюу -273C	absolute zero	байгалийн ухаан	хими	органик бус хими	физик хими	Термодинамикийн систем хамгийн бага энергитэй байх үеийн температур	Absolute zero, temperature at which a thermodynamic system has the lowest energy.	https://www.l
2178	шингээлт	absorption	байгалийн ухаан	хими	органик бус	физик хими	Шингэж буй бодис нь тухайн	Absorption, on the other hand,	https://www.c

Хам сэдэв	Зураг	Гарал	Таны санал	Тэмдэглэл	Created_at	Updated_at	Үйлдэл
Heritage® Dictionary of the English Language, Fifth Edition, Copyright © 2016 by Houghton Mifflin Harcourt Company. Published by Houghton Mifflin Harcourt Compa		gdfgdfg		gdfgd	-0001-11-30 00:00:00	2020-09-01 05:10:47	Засварлах Устгах
www.britannica.com/science/absolute-zero	еэрезэр				-0001-11-30 00:00:00	2020-09-01 04:48:08	Засварлах Устгах
www.collinsdictionary.com/dictionary/english/adsorption	fsfs				-0001-11-30 00:00:00	2020-09-01 04:51:20	Засварлах Устгах

- ✓ Admin хэсгийн хайлтын хэсэг: Ямар нэг үгэн дээр засалт хийх болон үг устгах тохиолдолд заавал гүйлгэж цаг үрэлгүйгээр нэрээр нь хайхад л болно.

127.0.0.1:8000/admin_search?query=хүчлийн+бороо

Home Contact хүчлийн бороо

+ Шинэ үг нэмэх Home / Үг

ID	Монгол нэр	Англи нэр	Шинжлэх ухааны салбар	Үндсэн салбар	Дэд салбар	Дэд салбар(хэсэг)	Тайлбар(Монгол)	Тайлбар(Англи)	Эх сурвалж	Хам сэдэв
2183	хүчлийн бороо	acid rain	байгалийн ухаан	Хими	органик бус хими	экологийн хими	Хүний хүчин зүйл буюу ихэвчлэн шаталтаас агаар мандалд ялгарсан хүхэрлэг хий (SO2) болон азотын давхар исэл (NOx)-ийн нөлөөгөөр үүссэн 5.2 болон түүнээс бага pH-ын хэмжээтэй хур	Acid rain, precipitation possessing a pH of about 5.2 or below primarily produced from the emission of sulfur dioxide (SO2) and nitrogen oxides (NOx; the combination of NO and NO2) from human	https://www.activesustainability.com/climate-change/what-is-acid-rain/	

Activate Windows
Go to Settings to activate Windows.

- ✓ Үг засварлах (update): Дээр байгаа засварлах товч дээр дарахад дараах model гарч ирнэ.

Admin

Лхаг

Самба

Үг

Head

Foot

User

Action

Гарах

Үйлдэл

Засварла

Устгах

Засварла

Устгах

Засварла

Устгах

Засварла

Устгах

Уг ЗАСВАРЛАХ ХЭСЭГ

Монгол нэр: хүлээн авагч

Дэд салбар(хэсэг): органик бус хими

Англи нэр: acceptor

Шинжлэх ухааны салбар: байгалийн ухаан

Үндсэн салбар: хими

Дэд салбар: органик бус хими

Тайлбар(Монгол): сxyжкдхьждасxy сж асдк хдснжхы жксдх сждгк жасжых аеиы жаякжх а

Тайлбар(Англи): asfkas fashf efrfu raeyut ruawtaur tadg as fagf

Хам сэдэв:

Гарал: gdfgdfg

Таны санал:

Тэмдэглэл:

Эх сурвалж:

Зураг:

Activate Windows
Go to Settings to activate Windows.

- ✓ Засвар хийсний дараа дараах мэдэгдэл зүүн дээд буланд гарна.

Admin

Home Contact Хайх үг:

Yr амжилттай Засварлалаа

+ Шинэ үг нэмэх

ID	Монгол нэр	Англи нэр	Шинжлэх ухааны салбар	Үндсэн салбар	Дэд салбар	Дэд салбар(хэсэг)	Тайлбар(Монгол)	Тайлбар(Англи)	Эх сурвалж
2176	хүлээн авагч	acceptor	байгалийн ухаан	хими	органик бус хими	органик бус хими	схыжкдхыжкдасхы сж асдк хдсжкхы жкдх сжкдгк жаскых аеиы жакжх а	asfkas fasfh efriru aeuuyt ruawetaurtadg as fagf	American Her Edition. Copy Publishing Co Publishing Co
2177	үнэмлэхүй тэг температур буюу -273C	absolute zero	байгалийн ухаан	хими	органик бус хими	физик хими	Термодинамикийн систем хамгийн бага энергитэй байх үеийн температур	Absolute zero, temperature at which a thermodynamic system has the lowest energy.	https://www.l
2178	шингээлт	absorption	байгалийн ухаан	хими	органик бус	физик хими	Шингэж буй бодис нь тухайн	Absorption, on the other hand.	https://www.l

- ✓ Хэрэглэгчийн хэсгийн header, footer хэсгийн текстийг админ хэсгээс өөрчлөх боломжтой.

Admin

Home Contact Хайх үг:

Header удирдах хэсэг

ID	Текст1	Текст2	Текст3	Текст4	Үйлдэл
1	Мэдээ	Үг нэмэх	Нэвтрэх	Холбоо барих	Засварлах

Activate Windows
Go to Settings to activate Windows.

Admin | Lhagvaа

Самбар | Үг | Header хэсэг | **Footer хэсэг** | Footer гарчиг | Мэдээлэл | Бусад | Төлийн тухай | User | Action | Гарах

Home | Contact | Хайх үг:

Footer гарчиг удирдах хэсэг

ID	Дэд Гарчиг	Гарчиг1	Гарчиг2	Гарчиг3	Үйлдэл
1	НЭР ТОМЬЕОНЫ ТАЙЛБАР ТОЛЬ	Мэдээлэл	Бусад	Төлийн тухай	Засварлах

Activate Windows
Go to Settings to activate Windows.

Admin | Lhagvaа

Самбар | Үг | Header хэсэг | **Footer хэсэг** | Footer гарчиг | Мэдээлэл | Бусад | Төлийн тухай | User | Action | Гарах

Home | Contact | Хайх үг:

Footer удирдах хэсэг

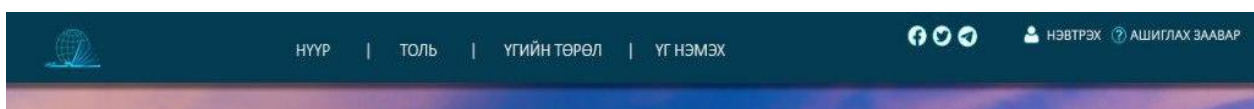
ID	Текст1	Текст2	Текст3	Текст4	Текст5	Үйлдэл
1	Их хайсан үг	Үг их нэмсэн хэрэглэгч	Үнэлгээ их авсан үг	Тайлбар их нэмсэн хэрэглэгч	Ашиглах заавар	Засварлах

Activate Windows
Go to Settings to activate Windows.

✓ Дараах зурагт цахим төлийн харагдах байдлыг үзүүлээ.

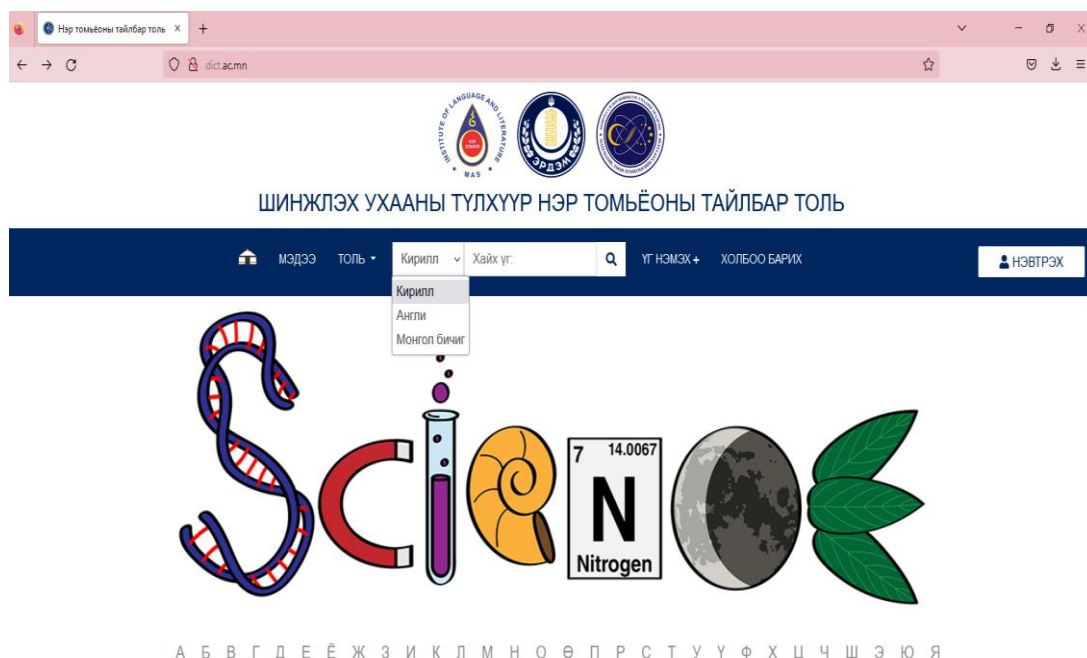

Вэб сайтын толгой (header) хэсэг.

Энэ хэсэгт вэб сайтын ерөнхий цэс, нэвтрэх, ашиглах заавар, social сайтуудад хандах хэсгийг хийж өгсөн.

Вэб сайтын их бие (body) хэсэг

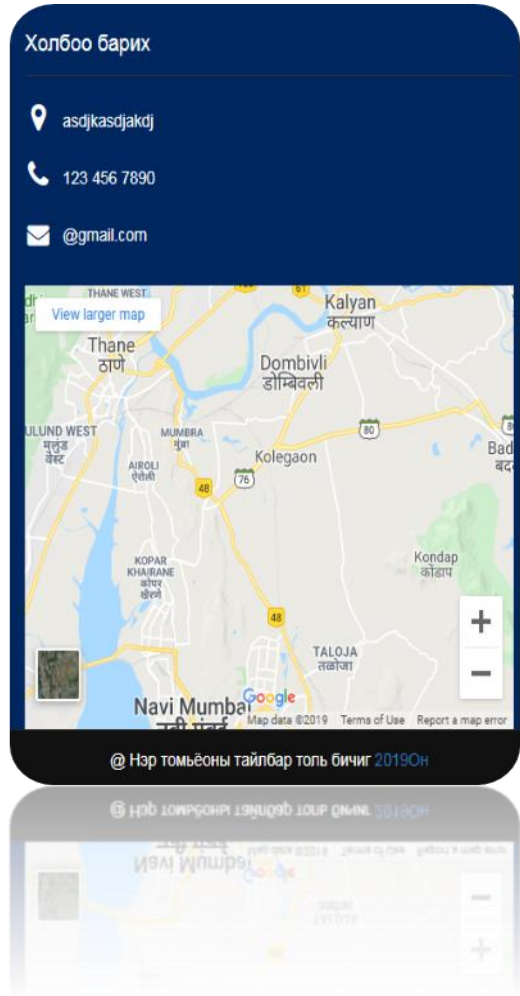
Вэб сайтын доод (footer) хэсэг

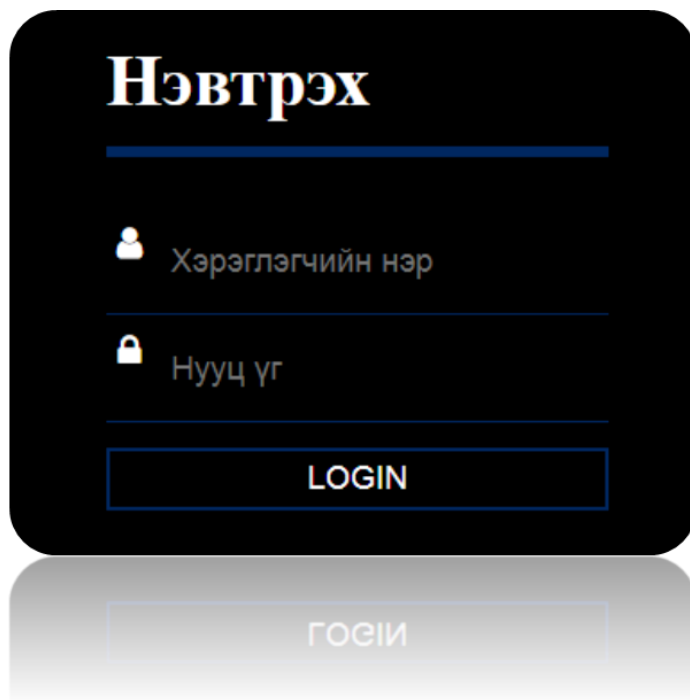
Энэ хэсэгт их хайсан үг, үг их нэмсэн хэрэглэгч, ашиглах заавар, холбоо барих, газрын байршил зэргийг google map дээр оруулж өгсөн.

Хэрэглэгч гар утсаар хандахад харагдах байдал (footer хэсэг)

Энэ хэсэгт дээр байсан цэс болон бусад хэсгийг bootstrap технологи ашиглан list хэлбэрээр хураадаг болгон оруулж өгч байгаа болно. Мөн нэвтрэх, ашиглах заавар зэргийн хэмжээг багасган дээш болгож өгсөн.

Нэвтрэх (login) хэсэг

Дээр байгаа нэвтрэх товч дээр дарснаар нэвтрэх хэсэг гарч ирнэ. Энэ хэсэгт нэр нууц үгээ хийн нэвтрэх ба зөвхөн админы өгсөн нэр нууц үгээр нэвтрэх болно. Нэр нууц үг хоёрын аль нэг буруу тохиолдолд хэрэглэгчийн нэр эсвэл нууц үг буруу байна!!! гэсэн алдаа заана.

Админ хэсэг. Энэ хэсэгт зөвхөн админ эрхтэй хэрэглэгч нэвтрэх ба Админ нь дотроо дэд админ, гишүүн гэж 2 хуваагдана. Дэд админ Үг нэмэх, засах, хэрэглэгч нэмэх, хэрэглэгчийн мэдээлэл хянах зэрэг бүх үйлдлийг хийх ба гишүүн нь зөвхөн өөрийн нэмсэн үгийг засах, устгах үүрэгтэй мөн шинээр үг нэмэхдээ зөвхөн өөрийн салбарын үгийг нэмнэ.

Хэрэглэгчийн мэдээлэл. Энэ хэсэгт зөвхөн дэд админ нэвтэрнэ.

Хэрэглэгчийн мэдээлэл								
№	Овог	Нэр	Шуудан	Утас	Нэвтрэх нэр	Нууц үг	Edit	Delete
5	edden	marina	shjdkhkaj@gmail.com	9998989	lhagvaa	98011412	Edit	Delete
1	Бат	Энх	Enkh0110@yahoo.com	+976 99011001	Bat	12345678	Edit	Delete

Хэрэглэгчийн мэдээлэл устгах болон засах гэсэн 2 үйлдлийг хийнэ.

Хэрэглэгч нэмэх

Овог:

Нэр:

Цахим шуудан:

Утасны дугаар:

Нэвтрэх нэр:

Нууц үг:

Нэмэх

Хэрэглэгч нэмэх. Энэ хэсгийн үйлдлийг мөн л дэд админ хийх ба нэмсэн хэрэглэгчийн мэдээлэл хэрэглэгчийн мэдээлэл хэсэгт хадгалагдах ба уг хэрэглэгч цаашид нэвтрэх эрхтэй болно.

Үг нэмэх

Англи:

Монгол:

Шинжлэх ухааны салбар

Үндсэн салбар

Дэд салбар

Тайлбар/Англи:

Тайлбар/Монгол:

Эх сурвалж:

Нэмэх

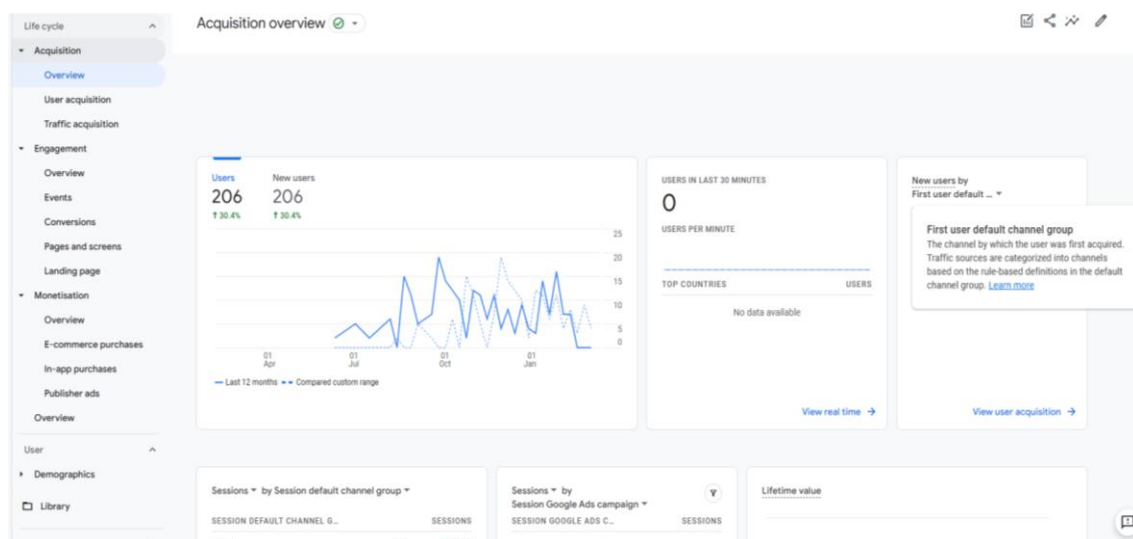
Үг нэмэх хэсэг. Админ болон хэрэглэгч нар бүгд үг нэмэх эрхтэй. Үг нэмэхдээ Англи болон Монгол нэршлийг бичээд хамгийн эхэнд буюу шинжлэх ухааны салбараас сонгоход дараагийн үндсэн салбар хэсэгт зөвхөн сонгосон салбар доторх ангиудаас сонголтыг хийнэ. Дэд салбар ч мөн адил үндсэн салбараас сонгосон сонголтоос шалтгаална. Үүний дараагаар тайлбар, эх сурвалжаа бичээд нэмэх товчийг дарснаар үг хадгалагдана.

Үг засварлах, устгах

№	Англи	Монгол	Шинжлэх ухааны салбар	Үндсэн салбар	Дэд салбар	Тайлбар/Англи	Тайлбар/Монгол	Эх сурвалж	Edit	Delete
77	skdjf	skf,lsfk	Анагаах ухаан, эрүүл мэндийн шинжлэх ухаан	Анагаах ухааны суурь судалгаа	Эрдэс судлал	skfksl	skfl,sl	skfsj	Edit	Delete
65	Albinism	Альбинизм	Байгалийн ухаан	биологийн шинжлэх ухаан	Амьтан судлал, шувуу судлал, шавьж судлал	the study of human behaviour and social organization from a biological perspective.	Амьтны үс, арьс ба нүдний судаст бүрхэвчид бараан өнгийн меланин пигмент үүсгэх чадваргүй болсноор илрэх удамшлын төлөв.	Б. Болдгив. Экологи, Эволюцийн нэр томъёоны Англи-Монгол тайлбар толь, 2013	Edit	Delete
64	Alamtsag	Аламцаг	Байгалийн ухаан	биологийн шинжлэх ухаан	Амьтан судлал, шувуу судлал, шавьж судлал	Yearling or offspring gobi bear, which lives in Gobi desert in Mongollia	Мазаалайн үр төл	Mader, Sylvia S. Biology/ S.Mader - 8th edition	Edit	Delete
63	Age structure	Насны бүтэц	Байгалийн ухаан	биологийн шинжлэх ухаан	Амьтан судлал, шувуу судлал, шавьж судлал	The pyramid that describes the distribution of various age groups of people with the population.	Популяци доторх насны бүлэг тус бүрийн бодгалийн эзлэх хувь, эсвэл тоо хэмжээ.	Б. Болдгив. Экологи, Эволюцийн нэр томъёоны Англи-Монгол тайлбар толь, 2013	Edit	Delete

Үг засварлах хэсэг. Энэ хэсэг ерөнхийдөө хэрэглэгчийн мэдээлэл хянахтай адил ба бүх админд энэ цэс байна. Мөн дотроо устгах, засварлах гэсэн 2 үйлдлийг хийнэ.

Ийнхүү төслийг төлөвлөгөөний дагуу амжилттай хэрэгжүүлж, 2021 оны 12 сард олон нийтэд <http://dict.ac.mn/> хаягаар үнэ төлбөргүй хүргэж эхэлсэн. Цахим сайтыг нийтийн сүлжээнд байршуулснаас хойш тогтмол хэрэглэгчидтэй болсон бөгөөд өдөрт дунджаар 200 орчим хэрэглэгч байнга орж, хэрэгцээт мэдээллээ авдаг.

Төслийн эцсийн үр дүнгээ танилцуулан цаашид энэ чиглэлээр олон улсын байгууллагуудтай хамтран ажиллаж, нэр томъёоны нэгдсэн сантай болох зорилгоор “Нэр томъёо ба шинжлэх ухаан, технологийн хөгжил-2020” сэдэвт олон улсын хурал зохион байгуулав. Тус хурлыг 2020 онд хийхээр төлөвлөсөн байсан боловч 2020 оны эхээр үүссэн онцгой нөхцөл байдлын улмаас уг хурал тодорхойгүй хугацаагаар хойшилсоор 2021 онд хийхээр тогтож хурлын зараа тараасан <https://inll.ac.mn/c/1005674?content=990719> хэдий ч дахин хойшилсоор 2022 онд зохион байгууллаа.

Эрдэм шинжилгээний хуралд Австри, Люксембург, Солонгос, Швейцар, Герман, Унгар, Литва, Гүрж, Чех, Португал, Колумби, Орос, Хятад, Монгол зэрэг 14 орны 60 гаруй эрдэмтэн судлаач цахим болон танхимаар илтгэл хэлэлцүүлээ.

Хурал 2022 оны 07 сарын 08-ны өглөө 08:30 минутад Төрийн ордны “Их эзэн Чингис хаан” танхимд эхлэв.

ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн захирал Ж.Бат-Ирээдүй хурлыг нээж хэлсэн үгэндээ, “Улс орны хөгжил дэвшлийн үндэс болсон шинжлэх ухаан, технологийг хөгжүүлэхэд нэр томьёо нь нийгмийн бүх салбарт даруй шийдвэрлэвэл зохих тулгамдсан асуудлын нэг болж байгааг төр засгаас онцгой анхаарч, хэлний болон нэр томьёоны бодлогыг шинжлэх ухаан, технологи, улс төр, нийгэм эдийн засаг, боловсролын талаар төрөөс баримтлах бодлого, төлөвлөлттэй нягт уялдуулах ёстой. Нэр томьёоны асуудал бол зөвхөн хэлний тухай асуудал биш. Шинэ мэдлэг, мэдээллийг тээгч нэр томьёог боловсронгуй болгох үйл ажиллагааг зохицуулах нь мэдлэгт суурилсан эдийн засгийг хөгжүүлж, хууль зүй, улс төр, эдийн засаг, шинжлэх ухаан, техник технологи, боловсрол гэх мэт нийгмийн бүх салбарын хөгжилтэй холбоотой чухал зүйл гэдгийг хэлэлцэхэд өнөөдрийн олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлын ач холбогдол оршиж байгаа”-г цохон тэмдэглэлээ. Хуралд:

Монгол Улсын Их Хурлын дарга Г.Занданшатар

Боловсрол Шинжлэх Ухааны дэд сайд Г.Ганбаяр

Хууль Зүй, Дотоод Хэргийн сайдын зөвлөх, академич С.Нарангэрэл

ШУА-ийн дэд ерөнхийлөгч Г.Чулуунбаатар

Инфотермийн захирал, нэр томьёоны олон улсын Кристиан Галински

МУ-ын Ерөнхийлөгчийн дэргэдэх ХБҮЗ-ийн дарга С.Дулам

МУБИС-ийн Монгол судлалын төвийн эрхлэгч Ц.Өнөрбаян

ШУТИС-ийн Гадаад хэлний сургуулийн захирал Ц.Энхбаатар нар үг хэлж, мэндчилгээ дэвшүүлэв.

Үндсэн хуралдаан 11:00 цагт эхэлж,

- Инфотермийн захирал Кристиан Галински (Австри),
- Европын Парламентын дэргэдэх Нэр томъёог зохицуулах албаны дарга Родольфо Маслиас (Люксембург),
- Нэр томъёоны олон улсын ISO TC37 стандартын Техникийн хорооны менежер Ки-Сун Чой (Солонгос),
- ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга О.Шинэбаяр (Монгол) нар үндсэн илтгэл хэлэлцүүлэв.

Үндсэн илтгэгч Инфотермийн захирал Кристиан Галински олон улсын нэр томъёоны хамтын ажиллагааны талаар “Cooperation in Terminology: Past, present, and future” гэсэн илтгэл хэлэлцүүлэв. Тэрээр илтгэлдээ нэр томъёо нь эртнээс нааш дэлхийн улс орнуудын нийгмийн аливаа салбарын харилцаанд тулгамдсан асуудал байсан бөгөөд хамтын ажиллагаа чухлаар тавигдсаар ирснийг дурдаад ХХ зууны эхэн үед Австри улсын иргэн, цахилгааны инженер Иоган Вустер өөрийн салбарт тулгарч байсан нэр томъёоны асуудлыг шийдэх талаар олон судалгаа шинжилгээний ажлыг хэл шинжлэлч эрдэмтэдтэй хамтран хийж, бүтээл туурвиснаар орчин үеийн нэр томъёо судлалын үндсийг тавьж, онолыг бий болгосныг онцлов. Мөн нийгмийн аливаа салбарт үүсэж буй нэр томъёоны олон асуудал салбар болон салбар хоорондын хамтын ажиллагаа муугаас шалтгаалж буйг нэмж дурдлаа. Тэрээр манай улсын хувьд нэр томъёоны олон улсын стандартыг нутагшуулан үндэсний стандарт боловсруулж баримтлах нь чухлыг зөвлөв.

Хурлын үндсэн илтгэгч, Европын Парламентын Нэр томъёог Зохицуулахнэгж of the (Coord Unit(Term The Terminology Coordination) (European Parliament-ийн дарга Родольфо Маслиас илтгэлдээ өөрийн байгууллагын чиг үүрэг, үйл ажиллагааны талаар туршлага хийгээд орчин үеийн нэр томъёо судлалын онол, арга зүй, чиг хандлагын талаар

сонирхолтой мэдээллийг хуваалцлаа. Тэрээр өгүүлэхдээ “Нэр томьёог Зохицуулах алба нь Европын Холбооны албан ёсны 26хэлний орчуулга, нэр томьёоны нэгжтэй. Европын Холбооны хууль эрх зүйн баримт бичгүүдийг уг хэлээр боловсруулж нэгтгэхэд орчуулга гол үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд 24 йхийн өмнө юун түрүүнд нэр томьёог хэл бүрд орчуулан оноож, орчуулга хи нэгдсэн санд нийлүүлж, нэгтгэдэг нь аливаа шинжлэх ухаан, технологийн нэр томьёо улс дотор, бүс нутагт, улс хооронд, олон улсын түвшинд жигд ойлголттой байх байх, өөрөөр хэлбэл аливаа юм үзэгдлийн талаар нэгдсэн Европын интерактив)IATE зарчмыг баримталдаг. Иймд уг байгууллага нь (нэр томьёо хэмээх ны нэр томьёоны мэдээллийн-ЕХ цахим санг ы -ЕХ онд байгуулсан. 2004 улсуудын нэр томьёог нэгтгэх, жигдлэх зорилгоор хэмээн өгүүлээд ”ойНийт 26 хэлний 8.131.178 нэр томьёотЕвропын холбоо нэр томьёоны ажлыг хэрхэн зохион байгуулж, ямар ямар үйл ажиллагаа явуулж, ямар шинэ техник технологи ашигладаг талаар туршлагаа хуваалцав.

Хурлын үндсэн илтгэгч, Солонгосын KAIST, Нэр томьёоны олон улсын ISO TC37 стандартын Техникийн хорооны менежер Ки-Сун Чой “Бичвэрийн өгөгдлөөс мэдлэг олж авах олон нийтийн мэдээллийн эх сурвалж” хэмээх илтгэл хэлэлцүүлэв. Тэрээр дэвшилтэт технологи ашиглан бичвэрээс мэдлэгийн график буюу мэдлэгийн загварчлал бий болгох талаар өгүүлсэн нь цоо шинэ мэдлэг олгохуйц илтгэл байлаа.

Үндсэн илтгэлийн дараагаар Төрийн ордны “Үндсэн хууль” танхимд “Нэр томьёо судлалын хөгжлийн чиг хандлага” сэдэвт нэгдүгээр салбар хуралдаан, Төрийн ордны “Их засаг” танхимд “Салбарын нэр томьёо” сэдэвт хоёрдугаар салбар хуралдаан боллоо.

Нэгдүгээр салбар хуралдаан “Нэр томьёо судлалын олон улсын туршлага”, “Нэр томьёо, хэлний технологи”, “Нэр томьёоны орчуулга ба хэрэглээ”, “Угсаатны нэр томьёо судлал” гэсэн дөрвөн хэсгээс бүрдсэн.

Хоёрдугаар салбар хуралдаан “Хууль зүйн нэр томьёо”, “Боловсролын нэр томьёо”, “Техник технологийн нэр томьёо”, “Бусад салбарын нэр томьёо” гэсэн дөрвөн хэсгээс бүрдсэн ба хурлын илтгэлүүд нэр томьёо судлалын хамтын ажиллагаа, олон улсын туршлага, нэр томьёо, хэлний технологи, нэр томьёоны орчуулга судлал зэрэг өргөн хүрээг хамрахаас гадна хууль зүй, боловсрол, техник технологи зэрэг шинжлэх ухааны салбарын нэр томьёог хамарснаараа онцлог болсон юм.

ДҮГНЭЛТ

Шинжлэх ухааны нэр томьёог тогтолцоотой боловсруулж журамлах нь шинжлэх ухааны салбарын хөгжилд чухал үүрэгтэй билээ. Учир нь шинжлэх ухаан нь мэдлэгийг бүтээх, системчлэх, шалгаж нотлох үйл ажиллагаа бөгөөд үүнийгээ хэрэгжүүлэхдээ юуны өмнө нэр томьёогоо цэгцэлсэн байхыг шаарддаг бөгөөд чадаагүй тохиолдолд тухайн салбарыг шинжлэх ухааны салбар гэж үзэх боломжгүй болдог. Иймээс ч нэр томьёо судлаач нэр эрдэмтэд, тухайлбал, Габриел Сабурер “Нэр томьёогүй мэдлэг гэж үгүй”, Варрен Буффет “Муу нэр томьёо сайн сэтгэхүйн дайсан”, Тарик Рамадан “Улс төрийн төөрөгдөл нэр томьёоны төөрөгдлөөс эхэлдэг” гэх зэргээр тодорхойлсон нь санаандгүй хэрэг биш билээ.

Иймээс нэр томъёоны цахим тайлбар толь бүтээх нь боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны салбарт тулгамдаж буй нэгэн чухал асуудал байсан бөгөөд энэхүү асуудлыг дэвшилтэт технологид суурилан олон нийтэд нээлттэй байдлаар боловсруулан хүргэх ажлын үүдийг тус бүтээлээр нээлээ.

Тус төслийн зорилго нь “*Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёоны тайлбар толь*” –ийг цахим хэлбэрээр боловсруулан судлаачид, олон нийтийн хэрэгцээнд зориулах, цаашид хэрэглэгчдийн санал хүсэлтэд тулгуурлан, иргэдийн оролцоотойгоор дэлгэрүүлэн баяжуулж “*Монгол үндэсний нэр томъёоны нэгдсэн сан*” үүсгэх суурь нөхцөлийг хангах бөгөөд үүний тулд ШУА-ийн харьяа хүрээлэн, төвүүдийн судалгаанд идэвхтэй хэрэглэгддэг англи, монгол түлхүүр нэр томъёог бүртгэн цуглуулах, оноон тогтоож тодорхойлох, нэр томъёоны стандартад нийцүүлэн шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр боловсруулахад оршиж байсан.

Бид тус төслийг 2018-2021 онд амжилттай хэрэгжүүлж (цар тахлын улмаас 1 жил хойшилсон) хүссэн хүн бүхэн дэлхийн хаанаас ч нээлттэй ашиглах боломжтой шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёоны тайлбар толийг шинжлэх ухааны 12551 нэр томъёоны хүрээнд <http://dict.ac.mn/> олны хүртээл болголоо.

Тус нээлттэй толь бичгийг цахим орчинд нээлттэй, үнэ төлбөргүйгээр ашиглаж хэрэглэснээр:

- ✓ Мэдээллийн зууны хөгжилтэй уялдан үүссэн, үүсэж буй шинжлэх ухааны салбарын үндсэн ойлголт ухагдахууныг монгол хэлэнд орчуулсан оноолт, тухайн нэр томъёоны тодорхойлолтыг богино хугацаанд цаг алдалгүй, хүссэн газраасаа авч, шинжлэх ухааны үндэслэлтэй хэлний баримтаар мэдлэгээ тэлэх;
- ✓ Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёог иргэд болон судлаачид нэгдсэн нэг ойлголт, ухагдахуунаар ойлгож, шинжлэх ухааны үндэслэлтэй зөв мэдээлэлтэй болсноор шинжлэх ухааны ололт нээлтийн талаар хүн бүр тэгш хүртээмжтэй, бодит мэдлэг эзэмших боломж бүрдэх;
- ✓ Эзэмшсэн дээрх мэдлэгтээ үндэслэн иргэд судалгааны үр дүнг амьдрал ахуйдаа зүй зохистой, зөв хэрэглэх дадал, чадвартай болох;
- ✓ Англи хэлнээс орж ирсэн нэр томъёоны кирилл болон монгол бичгийн зөв бичих зүйн шаардлага хангасан бичлэгийг тогтоон хэвшүүлэх;
- ✓ Хэрэглэгчид мэргэжил, мэргэшилтэйгээ холбоотой шинэ нэр томъёогоор нэр томъёоны тайлбар толийг баяжуулах;
- ✓ Хэрэглэгчид өөрт тулгарч буй нэр томъёоны оноолт, тодорхойлолтын талаарх санал хүсэлтээ цахим шуудангаар илгээх;
- ✓ Хэрэглэгчдийн санал хүсэлт, эрэлт хэрэгцээнд тулгуурлан нэр томъёо боловсруулагчид тайлбар толио өргөтгөн баяжуулах, хэрэглэгчдийн хүсэлтэд хариу өгөх;
- ✓ Нэр томъёо боловсруулагчид толио байнга баяжуулан, тасралтгүй өргөтгөх ажлыг өдөр бүр байнга хийх нөхцөл бүрдэх;
- ✓ Нийгэм эдийн засгийн холбоотой тулгамдсан олон нэр томъёог журамлах;
- ✓ Ерөнхий боловсролын дунд сургуулийн нэр томъёог шинжлэх ухааны үндэслэл, тогтолцоотой тогтоох, сургах үндсэн чиг баримжаа буй болох;
- ✓ “Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёоны тайлбар толь”-ийн боловсруулалт, программ хангамждаа суурилан “Монгол үндэсний нэр томъёоны нэгдсэн сан”-г үүсгэх суурь нөхцөл бүрдэх;

- ✓ Олон улстай нэр томьёоны боловсруулалтад хамтран ажиллах нөхцөл бүрдсэн юм.

Мөн нэг талаас мэдээллийн технологийн хөгжил, даяаршилтай холбоотой үүссэн, үүсэж буй шинэ нэр томьёог шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, монгол хэлний хэм хэмжээнд нийцсэн үг хэллэгээр оноож, цахим орчинд нээлттэй хэрэглэх боломжийг судлаачид болон иргэдэд тэгш олгосноороо шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томьёог жигдлэн тогтоож, журамласны дүнд нийт иргэд тухайн салбарын судалгааны бодит үр дүнтэй танилцах нөхцөл бүрдэж, шинжлэх ухааны мэдээллийн эх сурвалжийг хэрэглэгчидтэй холбосноор судалгаанд суурилсан үнэн зөв мэдлэгийг олон нийтэд таниулах, эзэмшүүлэх шинжлэх ухааны ач холбогдолтой болсон. Нөгөөтээгүүр, шинжлэх ухааны салбарын судлагдахууныг зөв ойлгож ухаарах, судалгааны үр дүнг амьдрал ахуйдаа зүй зохистойгоор хэрэглэн хэвшүүлэх боломжийг хүн бүрд тэгш хүртээмжтэй хүргэх нөхцөлийг хангаж, цахим орчинд нээлттэй ажиллах боломжтой программаар зохицуулсан нь судлаачид болон иргэд нэр томьёоны талаарх шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, үнэн баталгаат мэдээллийг богино хугацаанд, түргэн шуурхай хүлээн авах боломжтой болсон. Судлаачид мэргэжлийн холбоотой нэр томьёог монгол хэлэнд оноон орчуулах, тодорхойлох талаарх санал хүсэлтээ солилцон, тухайн нэр томьёогоо оршин амьдарч буй газраасаа манай цахим санд илгээх боломж бүрдсэнээр шинэ тутам гарч буй ойлголт ухагдахууныг журамлан тогтсон нэр томьёогоор нийтэд түгээх үүд нээгдэж, эрдэмтэд болон олон нийт тухайн ойлголтыг тогтсон оноолт, тодорхойлолтын дагуу нэг л ухагдахуунаар хүлээн авч ойлгох нөхцөл бүрдсэн юм.

Нэр томьёо судлал нь эртнээс нааш дэлхийн улс орнуудын нийгмийн аливаа салбарын харилцаанд тулгамдсан асуудал байсаар ирсэн бөгөөд үүнийг олон улсын түвшинд хэрхэн шийдвэрлэж байгааг авч үзвэл, Инфотермийн захирал Кристиан Галински “Нэр томьёо судлалд салбар дундын хамтын ажиллагаа чухлаар тавигдсаар ирснийг дурдаад XX зууны эхэн үед Австри улсын иргэн, цахилгааны инженер Иоган Вустер өөрийн салбарт тулгарч байсан нэр томьёоны асуудлыг шийдэх талаар олон судалгаа шинжилгээний ажлыг хэл шинжлэлч эрдэмтэдтэй хамтран хийж, бүтээл туурвиснаар орчин үеийн нэр томьёо судлалын үндсийг тавьж, онолыг бий болгосныг онцлов. Мөн нийгмийн аливаа салбарт үүсэж буй нэр томьёоны олон асуудал салбар болон салбар хоорондын хамтын ажиллагаа муугаас шалтгаалж буйг нэмж дурдлаа. Тэрээр манай улсын хувьд нэр томьёоны олон улсын стандартыг нутагшуулан үндэсний стандарт боловсруулж баримтлах нь чухлыг зөвлөв”. Европын Парламентын Нэр томьёог зохицуулах нэгжийн дарга Родольфо Маслиас “Европын Парламентын Нэр томьёог зохицуулах алба нь Европын Холбооны албан ёсны 26 хэлний орчуулга, нэр томьёоны нэгжтэй. Холбооны хууль Европын хэлээр боловсруулж нэгтгэхэд орчуулга тус 26 эрх зүйн баримт бичгүүдийг гол үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд орчуулга хийхийн өмнө юун түрүүнд нэр томьёог хэл бүрд орчуулан оноож, нэгдсэн санд нийлүүлж, нэгтгэдэг нь н нэр томьёо улс дотор, бүс нутагт, улс аливаа шинжлэх ухаан, технологийн хооронд, олон улсын түвшинд жигд байх, өөрөөр хэлбэл аливаа юм үзэгдлийн талаар нэгдсэн ойлголттой байх зарчмыг баримталдаг Иймд уг байгууллага нь (Европын интерактив нэр томьёо) IATE хэмээх Европын

холбооны нэр томъёоны мэдээллийн цахим санг Европын холбооны улсуудын нэр томъёог нэгтгэх, жигдлэх зорилгоор 2004 онд байгуулсан бөгөөд нийт 26 хэлний 8,131,178 нэр томъёоны нэгдсэн сан"-тай болох талаар өгүүлээд тус түлхүүр нэр томъёоны цахим тайлбар толийг тасралтгүй байнга хөгжүүлж, “Монгол нэр томъёоны нэгдсэн сан” болгон өргөжүүлэх шаардлагатайг онцлон тэмдэглэв. Мөн цаашид монгол нэр томъёог Европын холбооны нэр томъёоны нэгдсэн санд оруулах боломжтойг дурдлаа.

Энэ бүхнээс үзэхэд өнөөдрийн бидний боловсруулан гаргасан “Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёоны цахим тайлбар толь” <http://dict.ac.mn/> -д

1. Байгалийн шинжлэх ухааны 5620 нэр томъёо;
2. Инженерийн ухаан, технологийн 154 нэр томъёо;
3. Анагаах ухаан, эрүү мэндийн шинжлэх ухааны 1807 нэр томъёо;
4. Хөдөө аж ахуйн шинжлэх ухааны 1602 нэр томъёо;
5. Нийгмийн шинжлэх ухааны 1287 нэр томъёо;
6. Хүмүүнлэгийн шинжлэх ухааны 2081 нэр томъёо бүхий нийт 12551 түлхүүр нэр томъёоны хүрээнд боловсруулсан юм.

Эндээс үзэхэд шинжлэх ухааны салбар болоод үндсэн салбаруудын нэр томъёо харьцангуй цөөн байна. Иймд тус цахим толь бичгийг тасралтгүй хөгжүүлж, шинэчлэн сайжруулах ажлыг тогтмол хийх нь чухал байна.

Мөн 2021 онд төсөл дууссанаас хойш тус цахим толь бичгийг хөгжүүлэх ямар нэгэн зардал төсөвт тусгагдаагүй учраас шинэчилсэн боловсруулалт хийгдээгүй байсаар өнөөдрийг хүрсний зэрэгцээ <http://dict.ac.mn/> -ийг Математик, тоон технологийн хүрээлэнгийн серверт түр байршуулсан байдалтай байна.

Иймд цаашид:

1. Вэбэд суурилсан толь бичгийг байршуулах серверийн асуудлыг шийдвэрлэх;
2. Вэбэд суурилсан толь бичгийн хэвийн, аюулгүй ажиллагааг хангахад шаардлагатай тогтмол зардлыг хүрээлэнгийн жил бүрийн төсөвт тусгах;
3. Цахим толь бичгийг салбар дундын хамтын ажиллагааны хүрээнд жил бүр хөгжүүлэх нөхцөл боломжийг бүрдүүлэх;
4. Нэр томъёо боловсруулалтын удирдлагын эрхийг ашиглан ажиллах

чадвартай мэргэжлийн багийг бүрдүүлж, тогтмол баяжуулан “Шинжлэх ухааны нэр томъёоны дэлгэрэнгүй тайлбар толь бичиг” болгон өргөжүүлэн хөгжүүлэх шаардлагатай билээ.

ШуИн-2018/3 дугаарт гэрээний 1 хавсралтаар батлагдсан төслийн үр дүнгийн даалгаварт тусгагдсан ажлуудыг “Төслөөр гүйцэтгэх ажлын календарчилсан төлөвлөгөө”-ний дагуу 100 хувь хийж гүйцэтгэсэн бөгөөд төслийн үр дүнгийн даалгаврыг биелэлтийг хүснэгтээр нэгтгэн үзүүлбэл:

№	Төслөөр бий болох үр дүн	Тоо хэмжээ	Үр дүнгийн үзүүлэлт	Хэрэгжилт
	Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёоны цахим тайлбар толь	1 бүрэн хэмжээний цахим хуудас	Хүссэн хүн бүхэн цаг хугацаа, орон зайн хязгааргүйгээр ашиглах боломжтой цахим хуудсыг интернэтэд байршуулж хүлээлгэн өгнө.	Вэбэд суурилсан түлхүүр нэр томъёоны цахим толь бичгийг http://dict.ac.mn/ домайн нэртэйгээр цахим орчинд байршуулан хүлээлгэн өгсөн.
	“Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёоны цахим тайлбар толь”-ийн текстэн мэдээлэл бүхий өгөгдлийн сан	12000 англи-монгол нэр томъёоны оноолт, тодорхойлолт	Түлхүүр нэр томъёоны оноолт, тодорхойлолт бүхий өгөгдлийн санг хүлээлгэн өгнө.	12551 нэр томъёоны монгол-англи оноолт, тодорхойлолт бүхий өгөгдлийн сан байгуулж, файл хэлбэрээр хүлээлгэн өгсөн.
	“Шинжлэх ухааны түлхүүр нэр томъёоны цахим тайлбар толь”-ийн цахим хувилбарын эх код	Цахим	Цахим хуудасны программ хангамжийн эх кодыг хүлээлгэн өгнө.	Вэбэд суурилсан цахим хуудасны программ хангамжийн эх кодыг, системд нэвтрэх эрхийн хамт өгсөн.
	Системийн найдвартай ажиллах шаардлага хангасан программ хангамж	12000 англи-монгол нэр томъёоны цахим тайлбар толь	Цаашид уг программыг өргөжүүлэн баяжуулах, удирдах эрхийг хүлээлгэн өгнө.	
	Цахим хуудас Хэл зохиолын хүрээлэнд үлдэнэ.	Нэр томъёоны цахим тайлбар толь	Цахим хуудсыг цаашид хариуцан ажиллаж хөгжүүлэн	Жил бүрийн төсөвт тогтмол зардлыг тусгах шаардлагатай.

			баяжуулна.	
	Шинжлэх ухааны салбар бүрийн түлхүүр нэр томъёоны монгол бичгийн бичлэг	12000 англи-монгол нэр томъёоны оноолт, тодорхойлолт	Түлхүүр нэр томъёо бүрийн монгол бичгийн зөв бичлэгийг харах боломжтой монгол бичгийн санг хүлээлгэн өгнө.	12551 нэр томъёоны монгол бичгийн бичлэг бүхий өгөгдлийн санг хүлээлгэн өгсөн.
	Нэр томъёоны хурал	Олон улсын -1, дотоодын эрдэм шинжилгээний хурал-1	Төслийн явцын үр дүнг танилцуулж олон улсын болон дотоодын хурал зохион байгуулна.	- “Монгол хэлтэн ард түмний нэр томъёог жигдлэх, нэгдсэн сан үүсгэх асуудал” сэдэвт олон улсын эрдэм шинжилгээний хурал, 2019.08.15-18. УБ., - “Нэр томъёо ба шинжлэх ухаан, технологийн хөгжил-2022” олон улсын эрдэм шинжилгээний хурал. 2022.07.08. УБ.,
	Эрдэм шинжилгээний илтгэл-4, өгүүлэл-3	Гадаад-2, дотоод-5	Төслийн үр дүнгээс гадаад, дотоодын холбогдох мэргэжлийн сэтгүүлд өгүүлэл хэвлүүлж, илтгэл хэлэлцүүлнэ.	Эрдэм шинжилгээний илтгэл – 14, өгүүлэл – 8 тус тус хэвлүүлснийг хавсаргав.

Тайлан бичсэн: Төслийн удирдагч

/академич Г.Чулуунбаатар/

I. Эрдэм шинжилгээний илтгэл

1. **О.Шинэбаяр.** Монгол нэр томьёо судлалын өнөөгийн хөгжил, хэтийн төлөв (*ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглээний хэл шинжлэлийн салбарын эрхлэгч, доктор (Ph.D), дэд профессор*)
2. **Т.Пүрэвсүрэн, Д.Ууганбаатар.** Нэр томьёоны өгөгдлийн сан байгуулах асуудалд (*ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, доктор; ШУА-ийн Физик, технологийн хүрээлэнгийн Информатикийн салбарын эрхлэгч, доктор*)
3. **Т.Пүрэвсүрэн.** Монгол нэр томьёоны цахим толь бичиг (*ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, доктор*)
4. **Г.Гэрэлмаа.** Монгол төрөл хэлтний байгалийн ухааны нэр томьёоны уламжлал ба өнөөгийн түвшин (*ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан, доктор, дэд профессор*)
5. **Н.Мөнхцэцэг.** Монгол хэлтэн ард түмний нэр томьёоны орчуулгын асуудалд (*ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, доктор*)
6. **Б.Баяртуяа, С.Соёлсүрэн.** Монгол улс, ӨМӨЗО-ны улс төрийн нэр томьёоны харьцуулал (*ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, доктор; МУИС-ын багш, доктор, дэд профессор*)
7. **Б.Баяртуяа, С.Соёлжин.** Ковидын өмнө ба дараа монгол хэлэнд шинэ үгийн орчуулгын асуудалд (*ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, доктор; МУИС-ын багш*)
8. **Б.Золжаргал, Н.Амартүвшин.** Уламжлалт нэр томьёог сурвалж бичгээс уудлахуй (*ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, доктор; ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан*)
9. **Ц.Өнөрбаян.** Монгол хэл шинжлэлийн нэр томьёоны харьцуулсан ажиглалт (*МУБИС-ийн Монгол судлалын төвийн захирал, Монгол Улсын ардын багш, доктор (Sc.D), профессор*)
10. **Б.Жадамбаа, Усгал (Wusihala).** Монгол ба Өвөр Монголын боловсролын зарим нэр томьёоны онцлог, ялгаа (*МУБИС-ийн Боловсролын суурь судалгааны төвийн захирал, академич; МУБИС-ийн докторант*)
11. **Ж.Раднаабазар.** Шинжлэх ухааны нэр томьёог боловсронгуй болгох асуудалд (Анагаах ухааны нэр томьёо), (*ЭНЭШТөвийн зөвлөх эмч, (Sc.D), доктор, профессор*)
12. **Токусу Күрэбито.** Монгол хэлтэн ард түмний нэр томьёоны зөрөөг багасгахын ач холбогдол (*Токиогийн Гадаад Судлалын Их Сургуулийн профессор*)
13. **С.Энхбадрах.** Алтай хэл шинжлэлд холбогдох зарим нэр томьёоны тухайд (*ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, докторант*)
14. **М.Ургамал.** Монгол хэлнээ биологийн төрөл зүйлийг нэрлэх асуудалд (*ШУА-ийн Ерөнхий болон сорилын биологийн хүрээлэнгийн лабораторийн эрхлэгч, доктор*)

II. Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл

1. **Гэрэлмаа, Г.** *Идэвхгүй язгуураас тэмдэг нэр бүтээх дагаврын нэр томьёоны үүрэг.* Хэрэглээний хэл шинжлэл. Боть IV. Дэвтэр 1-15. Уб., 2019, х.15-28. ISSN 2524-0951.
2. **Золжаргал, Б.** *Сурвалж бичгээс уламжлалт нэр томьёо, үг хэллэгийг судлах тухайд.* Хэрэглээний хэл шинжлэл. Боть IV. Дэвтэр 1-15. Уб., 2019, х.39-50. ISSN 2524-0951.
3. **Мөнхцэцэг, Н.** *Нэр томьёоны тогтолцоот шинж ба орчуулгыг танин мэдэхүйн хэл шинжлэлийн үүднээс судлах нь.* Хэрэглээний хэл шинжлэл. Боть IV. Дэвтэр 1-15. Уб., 2019, х.51-69. ISSN 2524-0951.
4. **Шинэбаяр, О.** *Хууль зүйн нэр томьёог адилтгалын аргаар оноон тогтоох нь.* Хэрэглээний хэл шинжлэл. Боть IV. Дэвтэр 1-15. Уб., 2019, х.78-92. ISSN 2524-0951.
5. **Баяртуяа, Б.** *Гадаад үгийн зөрүүтэй бичлэгийг жигдлэх хэл шинжлэлийн үндэслэл (өдөр тутмын сонинны жишээн дээр).* Хэрэглээний хэл шинжлэл. Боть IV. Дэвтэр 1-15. Уб., 2019, х.103-112. ISSN 2524-0951.
6. **Пүрэвсүрэн, Т.** *Компьютерын үг зүйд зориулсан монгол хэлний бүтээврийн ангилал.* Хэрэглээний хэл шинжлэл. Боть IV. Дэвтэр 1-15. Уб., 2019, х.128-142. ISSN 2524-0951.
7. **Шинэбаяр, О.** *Хөдөлмөрийн харилцааг илэрхийлэх мэргэжлийн үг хэллэг хэл шинжлэлийн судлагдахуун болох нь.* Хэрэглээний хэл шинжлэл. Боть V. Дэвтэр 1-22. Уб., 2020, х.66-81. ISSN 2524-0951.
8. **Мөнхцэцэг, Н.** *Англи үг нэр томьёог монгол хэлэнд галигчлах, үсэгчлэх асуудалд.* Хэрэглээний хэл шинжлэл. Боть V. Дэвтэр 1-22. Уб., 2020, х.33-42. ISSN 2524-0951.

ISSN 2524-0951

МОНГОЛ УЛС
ШИНЖЛЭХ УХААНЫ АКАДЕМИ
ХЭЛ ЗОХИОЛЫН ХҮРЭЭЛЭН

Боть IV (19)

Дэвтэр 1-15

ХЭРЭГЛЭЭНИЙ ХЭЛ ШИНЖЛЭЛ

Улаанбаатар
2019

**ИДЭВХГҮЙ ЯЗГУУРААС ТЭМДЭГ НЭР БҮТЭЭХ ДАГАВРЫН
НЭР ТОМЬЁОНЫ ҮҮРЭГ**

*Г.ГЭРЭЛМАА**

Хураангуй: Монгол нэр томьёонд идэвхгүй язгуураас тэмдэг нэр бүтээх дагаврын давтамж хэрэглээг тооцоолон үзвэл, хамгийн бүтээцтэй нь (-н) дагавар бөгөөд бие бүтцийн нэр томьёонд (товон, шонтон, сэртэн, цүлхэн) шинэ нэр томьёо бүтээсэн онцлогтой. Бусад -гай, гар, -н, -р, -с дагавруудын давтамж хэрэглээг тодорхойлсон бөгөөд эдгээр тэмдэг нэр бүтээх дагавар нь нийлмэл нэр томьёоны бүрэлдэхүүн болохын сацуу нэршиж, нэр томьёоны үүрэгтэй болж байгааг “Орос, монгол нэр томьёоны толь” 3 ботийн санд түшиглэн судаллаа.

Түлхүүр үг: идэвхгүй язгуур, тэмдэг нэр бүтээх дагавар, давтамж, бүтээц.

1. Удиртгал

1.1. Судалгааны зорилго

Монгол хэлэнд идэвхгүй язгуураас тэмдэг нэр бүтээх боломж нэр томьёонд хэрхэн үйлчилдэг, түүний давтамж хэрэглээг тодруулах зорилготой.

1.2. Судалгааны асуулт

- а. Идэвхгүй язгуураас тэмдэг нэр бүтээх нь нэр томьёонд ямар үүрэгтэй вэ?
- б. Аль дагавар нь илүү бүтээлч вэ?
- в. Идэвхгүй язгуураас бүтсэн тэмдэг нэр хэрхэн нэрших вэ?

1.3. Судалгааны арга

Бид судалгаандаа эх хэрэглэгдэхүүнийг тооцоолон үзэх TextStat программыг ашиглаж, үр дүнг задлан ялгах, нэгтгэн дүгнэх, товчоолох аргаар хийв.

1.4. Судалгааны хэрэглэгдэхүүн

Бид судалгаандаа 120,000 орчим нэр томьёог багтаасан “Орос, монгол нэр томьёоны толь” 3 ботийн сан хөмрөгийг ашиглав.

* ШУА, Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглээний хэл шинжлэлийн салбарын ЭШАА, доктор (Ph.D), дэд профессор

2. Судалгааны хэсэг

Монгол хэлэнд идэвхтэй нэр болон үйл язгуураас тэмдэг нэр бүтээх дагавраас гадна идэвхгүй язгуур түүний дотор дүрслэх язгуураас тэмдэг нэр бүтээх нь түгээмэл байна. Идэвхгүй язгуураас тэмдэг нэр бүтээх хэдэн дагавар байгааг Ц.Өнөрбаян “Орчин цагийн монгол хэлний үг зүй” бүтээлдээ

-гар⁴, гэдгэр, гялгар, төмбөгөр, овгор

-р, долир, солир, хялар

-гай (-гий, -гой), хазгай, хэлтгий, гулзгай

-н, дэлдэн, шодон

-бар (-вар), улбар, цайвар

-с, хагас, хугас (1994: 31) гэсэн бол “Орчин цагийн монгол хэл”-д:

-гар⁴, гэдгэр, гялгар, төмбөгөр, овгор

-р, долир, солир, хялар

-гай (-гий, -гой), хазгай, хэлтгий, гулзгай

-н, дэлдэн, шодон

-с, хагас, хугас (ОЦМХ, 2012: 120) дурдаж, -бар (-вар) дагаврыг оруулаагүй байна. Эндээс харвал идэвхгүй язгуураас тэмдэг нэр бүтээдэг цөөн тоотой, тогтсон хэдэн дагавар байгааг илтгэж байна. Идэвхгүй язгуурт залгах дагаврын утгын талаар “Монгол хэлний нэгэн хөдлөл заадаг үйл үгсийн үргэлжилсэн буюу олон хөдлөл бүхий болгодог бүлэг дагавар бий. Нэгэн хөдлөлт үйл үг гэдэг бол бут-, зад-, няц-, тас-, хүү-, хэмх-, суга-, сэт-, сар- гэх зэрэг ямарваа нэг юм нэг удаа л хөдлөх дохио өгсөн утга санаа нэвтрүүлэх бөлөг үгс юм” (Бадамдорж, 1997: 148) гэж утгыг тодруулжээ.

Харин дагаврын байрыг судалсан Ж.Ганбаатар “Дүрслэх язгуурт залгаж тэмдэг нэр бүтээх -вар⁴, -гай³,-гар⁴, -нь, -рь, -с дагавар байна. Эдгээрээс -гай³,-гар⁴ хоёр харьцангуй бүтээлч, бусад нь цөөн хэдэн үгийн бүтцэд тохиолдох бүтээлч бус дагавар юм” (2016: 61) гээд эдгээр дагаврын байрыг нэг бүрчлэн гаргажээ.

Бидний тооцоолсноор нэр томьёонд давтамж ихтэй, бүтээц ихтэй байгаа дагавраар нь дэслэн байрлуулж судлав.

2.1. -н дагаврын нэр томьёоны үүрэг

Монгол хэлний хэл зүйн бүтээлүүдэд ихэнхдээ идэвхгүй язгуураас тэмдэг нэр бүтээх -н дагаврыг бүртгэж тэмдэглэсэн байдаг.

Энэ дагаврыг “Орчин цагийн монгол хэл” -д “зарим үйл үг, дайвар үгэнд -н залгаж үйлийн үр дүнд бий болсон шинж тэмдгийг заасан тэмдгийн нэр үүснэ. Жишээ нь: дэлд-дэлдэн, догол-доголон” (1966: 114) гэжээ. Мөн “-н дагаврыг идэвхгүй язгуураас жинхэнэ нэр бүтэх гээд овон, товон, -на гуна, дөнө, -аа овоо, гүвээ, цагаа (ОЦМХ, 2012: 120) гэж жинхэнэ нэр бүтээх дагавар гэсэн бол “Байдал заасан язгуурт -н, гай, -гий, -р дагавар залгавал хүн, амьтан, юмны дүр төрх, шинжийг илтгэсэн тэмдэг нэр үүснэ. Жишээлбэл: дэлд+н=дэлдэн, зад+гай=задгай, гэлж+гий= гэлж+гий, доль+р=долир (ОЦМХҮБ, 1987: 50). “Хүн амьтны

зохисгүйдсэн дүр төрх заасан утга. Жишээ нь: улцан, дэлдэн, годон, өцөн гэх мэт. Дутмагийн утга. Жишээ нь: манин, асман, хусран гэх мэт” (Мөнх-Амгалан, Кан Шин 2014: 52) гэсэн нь тэмдэг нэр бүтээнэ гэж ялгаатай авч үзжээ.

а. Монгол нэр томъёо оноон тогтооход -н дагавар өвөрмөц бүтээлч агаад гадаад дүр байдал заасан тэмдэг нэр бүтээсний нэгэн жишээ бол анагаахын шинжлэх ухаанд дотор эрхтнийг тусгаарлагч хальсыг “гялтан” гэж нэрлэсэн нь “Орос-монгол нэр томъёоны толь” 3 ботид 128 удаа тохиолдож байна. Жишээ нь:

Уушгины гялтан (1)	Легочная плевра
Хавирганы гялтан (1)	Реберная плевра

эдгээр нэр томъёоны бүтцийг задлан үзвэл “гялт-” хэмээх идэвхгүй дүрслэх язгуурт “-н” дагавар залгаж юмны шинж заасан тэмдэг нэр бүтээсэн агаад нэршүүлэхийн үүднээс арын нэр үг болох “хальс” хэмээхийг хурааснаар энэ нэр томъёо одоо анагаахын салбарт хэвшин тогтоод байна. Хэвшиж тогтсоны баталгаа нь нийлэмж нэр томъёоны бүрэлдэхүүнд орж Гялтангийн сүрьеэ (2) Туберкулез брюшины шинэ нэр томъёо бүтээж буйгаас харж болно.

Уг дагаврын араас -тас⁴ дагавар залгаж “гялтантас” гэсэн нэр томъёо Шүүдэстэх гялтантас (1) Плеврит выпотной үүсгэсэн нь гялтангийн үрвэсэлт өвчний нэр болсон байна. -тас⁴, -дас⁴ дагаврын буруу хэрэглээний талаар хойно өгүүлэх болно.

б. Анагаахын салбарт дүр байдал дууриах “шонтой-”, “цүлхий”, “товой-” зэрэг язгуурт -н дагавар залгаж үүссэн нэр томъёог хүн, малын эд эрхтний хэлбэр дүрсийн ялгарах шинж дээр тулгуурлан бүтээсэн байна.

Далны шонтон (2)	Акромион
Ууцны шонтон (2)	Промонторий зэрэг нь уламжилж

тогтсон нэр томъёог сэргээн хэрэглэсэн шинжтэй бол “цүлхэн” болон “товон” хэмээх нэр томъёог шинээр бүтээж хэрэглэсэн агаад уламжлалт нэр томъёонд төдийлөн хэрэглэж байгаагүйг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Цүлхэн (2)	Выступ
Цүлхэн үзүүр (2)	Ампулярный конец
Цүлхэн үзүүр тийш гүйх (2)	Ампула трубы
Цүлхэнгийн жирэмсэн (2)	Беременность ампулярная
Шээсэн сүвний цүлхэн (3)	Дивертикул уретра
Үнхэлцэгний цүлхэн (2)	Дивертикул перикарда
Үр дамжуулгын цүлхэн (2)	Ампула семенного протока
Доод товон (2)	Бугорок вентральный
Мюллерийн товон (2)	Бугорок Мюллеров
Нулимасны товон (2)	Слёзный бугорок
Нүүрний товон (2)	Лицевой холмик
Зажуурын товонцор (2)	Верхнечелюстные бугорки

зэрэг нь цүлхийсэн болон товойж харагдах шинжээр нь тэмдэг нэр бүтээж, улмаар нэршүүлсэн шинжтэйгээр дан болон нийлмэл нэр томьёо цаашлаад

Овон товон гадарга (2) Поверхность бугристая гэх зэргээр хоршоо нэр томьёо ч бүтээж байна.

Төвөн агчих (2)

Трахеоспазм

Залгиурын төвөн (2)

Голоточный бугорок

Ташаа аарцгийн төвөн (2)

Возвышение подвздошнолонное

Архаг төвөнхтөс (3)

Ларингит хронический зэрэг “Орос-монгол

нэр томьёоны толь” 3 ботид дээрх шонтон, цүлхэн, товонтой нэр томьёо 105 удаа тохиолдож байна.

в. Энэхүү дагавраар бүтсэн тэмдэг нэрийг нэршүүлэн хэвшүүлсэн нь барилгын салбар агаад “хавтан” хэмээх нэр томьёо эхэн үедээ барилгад хэрэглэгдэх жижиг хавтгай биетийг нэрлэдэг байснаа хэрэглээ нь өргөссөн шинжтэй байна. Тухайлбал,

Хавтан (1)

Плита

Хавтан дэвсэгч (1)

Плиточник

Хавтан хаалга (1)

Дверь щитовая

Хавтанг зөөлгүүр (1)

Транспортер пластинчатый

Цулгуй хавтан (1)

Гладкая плита гэх зэргээр нэр томьёо бүтээж

байснаа том жижгийг нь ялгаж нэрлэх үүднээс -нцар⁴ дагавар залгаж жижигрүүлсэн утгатай нэр томьёо бүтээсэн байгааг

Пааландсан хавтанцар (3)

Глазурованные плитки

Өнгөлсөн хавтанцар (3)

Облицовочная плитка

Шигтгэмэл хавтанцар (3)

Мозаичный плиток гэх зэрэг жишээнээс

харж болох бөгөөд “Орос-монгол нэр томьёоны толь” 3 ботид 40 удаа тохиолдож байна.

Мөн “барз” язгуурт -н дагавар залгаж үүссэн “барзан”, “боржин” зэрэг нэр томьёо нь тухайн биетийн гадаргуугийн шинж чанар дээр тулгуурлан үүсжээ. Жишээ нь:

Барзан (1)

Руст

Барзан талбай (1)

Шероховатая площадь

Барзан товх (1)

Шероховатое утолщение

Талстархаг боржин (1)

Гранито-гнейс

Үйрмэг боржин (1)

Гранитная дресва

Боржин үйрмэг (2)

Дресва гранитная

Альпийн боржин (2)

Гранит альпийский

Бичил боржин (2)

Микрогранит зэргээр үүссэн нэр томьёо нь

гол төлөв хатуу бие, чулуулгийн нэр томьёо юм. Энэ хэлбэр бидний сан дотор 64 удаа тохиолдоно

г. Газар зүйн шинжлэх ухаанд газрын гадаргын шинж байдлыг дүрсэлсэн “гүдэн”, “хотон” зэрэг тэмдэг нэр нь “хотой”, “гүдий” зэрэг идэвхгүй язгуурт -н дагавар залгасны үр дүнд үүссэн

Гүдэн (2)	Камы
Газрын сөрөг гүдэн (2)	Геоантиклиналь зэрэг “гүдэн”-тэй нэр томъёо 7 удаа тохиолдож, “хотон”-той нэр томъёо
Синклиналь хотон атриа (2)	Синклинальная складка
Синклянори, хотон атрианууд (2)	Синклинорий
Төв хотон (2)	Центриклиналь
Газрын хотон (2)	Геосинклиналь 12 удаа тохиолдож байна.

д. Байгалийн ухааны салбарт амьтан, ургамлын онцлог шинжийг тодруулах үүднээс дүрслэг нэр томъёо бүтээхэд

Годон сүүл (3)	Кончик курдюка
Годон хулгайч цахлай (3)	Поморник короткохвостый
Дэлдэн багваахай (1)	Ушан
Дэлдэн зараа (1)	Еж ушастый зэрэг “годон”-той нэр томъёо 7 удаа, “дэлдэн”-тэй 6 удаа тохиолдоно.

е. Физикийн ухаанд биетийн хэлбэр дүрсээр нь нэрлэн “конус болон трапец” хэлбэрийн биетийг шувтан зарим тохиолдолд шовгор хэмээн нэрлэсэн байна.

Огтлогдсон шувтан (1)	Усеченный конус
Шовгор, шувтан, конус (1)	Конус
Зөөлөн шувтанцаг (2)	Резушкамягкая
Трапец бие, шувтан бие (2)	Трапециодное тело
Хойд шувтан цэцгий (3)	Лентиконус задний
Урд шилбэний барзан (Биржрүү, биржгэр)	Пустная шероховатость
Шувтан улиангар (1)	Пирамидальный тополь гэх мэт

ё. Хүний болон амьсны ясны сэртгэр хэлбэр болон эсийн ийм шинж дээр үндэслэн үүсгэсэн “сэртэн” хэмээх нэр томъёо бие, бүтэц зүйн шинжлэх ухаанд давтагдсан тоогоор 138 удаа тохиолдож буй нь нэлээд идэвхтэй, олон хэлбэртэйн шинж юм. Тухайлбал,

Босоо сэртэн (1)	Остистый отросток
Босоо сэртэнгийн дээд хэсэг (1)	Падостистая часть
Босоо сэртэнгийн хоорондох булчин (1)	Межостистый мускул
Босоо сэртэнгийн хоорондох зай (1)	Межостистое пространство
Босоо сэртэнгийн хоорондох шандас (1)	Межостистая связка
Гохон сэртэн (1)	Крючковидный отросток
Сэртэн (1)	Отросток

Ганц сэртэнт эс (2)	Униполярная клетка
Нервийн ганц сэртэнт (2)	Униполярный нейрон
Сэртэнт бударга (Хэрс)	Сведа рожноносная
Сэртэнт эс (2)	Отросчатая клетка
Олон сэртэнт эсийн давхрага (3)	Слой мультиполярных клеток гэх мэт.

“Тэмдэг нэр ихэвчлэн тэмдэг нэрийнхээ үүргээр хэрэглэгдэх боловч хэлний материалыг хэмнэх эрмэлзлэлийн шаардлага, монгол хэлний жинхэнэ нэрийн зүй тогтоор, бололцоотой орчинд нэр үгээ орхиж, тодотгол болж байсан тэмдэг нэрд нь хавсруулах ёс монгол хэлэнд хэвшин тогтсон байна. Тэмдэг нэр өөрөө үл хувилах үг боловч ингэж нэр үгийн үүрэг хавсран гүйцэтгэхээрээ орхигдсон нэр үгийн хэл зүйн хэлбэрийг авч гаднаас нь харахад нэр үг шиг хувилсан харагдана. Тэмдэг нэр ингэж нэр үгийн үүрэг хавсран гүйцэтгэхийг тэмдэг нэр нэрших ч гэдэг” (ОЦМХ,1997: 254) нь нэр томьёо бүтээхэд илүү олон тохиолдож Ганц сэртэнт эс (2) Униполярная клетка гэж анх нэрлэж байснаа “Нервийн ганц сэртэнт (2) Униполярный нейрон” болж тэмдэг нэр нэршиж байна.

Бидний хэрэглэгдэхүүн болгон авсан “Орос-монгол нэр томьёоны толь” III ботид “-н” дагавраар үүссэн үүсмэл тэмдэг нэр давтагдсан тоогоо 570 удаа тохиолдож байгаа нь ийм үүсмэл нэр томьёо хэрэглээ ихтэй байгааг харуулж байна.

2.2. -гар(-гэр, -гор,-гөр) дагаврын нэр томьёоны үүрэг

Уг дагавар нь монгол хэлний бичгийн дурсгалуудаар уламжлагдсан эртний хэлбэр болохыг “-үг /-ger: Чөлөөт бус язгуур дээр -үг /-ger дагавар залгаж, аливаа эд юмсын гадаад хэлбэр дүрийг заасан тэмдэг үг бүтээжээ. *çilger* (=çil+ger) (MNT); Cf. *çile-* (Bur, MNT,IM)” (Төмөртоого, 2011: 156) үүссэн үүсмэл үгийн утгын тухай энэ тодорхойлолт өөрчлөгдөөгүй болохыг “Зарим үгийн идэвхгүй язгуур дээр-гар, -гор, -гэр, -гөр дагавар залгаж гадаад байдал, дүрс төлөвийг заасан тэмдэг нэр үүснэ. Жишээлбэл: гял-гялгар, сэрт-сэртгэр” (ОЦМХ, 1966: 115) гэх буюу “Байдал заасан язгуурт “-гар, -гор, -гэр, -гөр” дагавар залгаж, хүн юмын овор дүрийг заасан тэмдэг нэр үүснэ. Жишээлбэл: арз +гар= арз +гар, ов+гор =овгор, бүлт+гэр= бүлтгэр “(ОЦМХҮБ, 1987: 86) гэсэн бол тэмдэг нэр биш, нэр үг бүтээнэ гэж “Байдал дүрийг заасан үйл үгийн идэвхгүй язгуурт залгаж, хүн юмын овор дүрийг заасан нэр үг бүтээнэ. Жишээлбэл: майж (ий)-гар, бүлт(ий)-гэр, унж (ий)-гар” (ОЦМХ,1997: 186) гэсэн энэхүү дагавар залгаж үүссэн үгийг тэмдэг нэр, жинхэнэ нэр гэж янз бүрээр үзсэн байна.

Байгалийн ухааны салбарт ургамал, амьтны нэрлэхдээ хэлбэр дүрс, өнгө зэргээр нь тодчилон нэрлэхэд энэхүү дагавар чухал үүрэгтэй.

а. Дүр байдал, шинж чанар илтгэсэн тэмдэг нэр нь -гар⁴ дагавар залгасны үр дүнд бий болж, улмаар нийлмэл үгийн бүрэлдэхүүнд орж нэр томьёо болох нь түгээмэл байна. Амьтан, ургамлыг нэгийг нь нөгөөгөөс нь ялгахын үүднээс шинж чанараар нь ялган нэр томьёо бүтээжээ. Тухайлбал: хагас гялгар нүүрс - уголь полублестящий (2), эрхтний гялгар гадарга - блеск поверхности органа (2), дэрс,

гялгар дэрс - чий блестящий (2) гэж гял- гэсэн идэвхгүй язгуурт -гар⁴ дагавар залган гадаргуугийн дүр байдлыг илтгэсэн дээрх нэр томъёог бүтээсэн байна.

Мөн гөл- гэсэн дуурайх утгатай идэвхгүй язгуурт -гөр дагавар залган үүссэн гөлгөр хэмээх үгтэй нийлмэл нэр томъёо “Орос монгол нэр томъёоны толь”-ийн гурван ботид 65 удаа, хоёрдугаар ботид 20 удаа тохиолдоно. “Гөлгөр” хэмээх үгээр булчингийн шинжийг тодруулахад ашигласан бол газрын болон ургамлын навчны шинжийг тодруулан нэр томъёо тогтоох нь түгээмэл байна.

Гөлгөр булчин	Гладкая мускулатура (2)
Гөлгөр гадарга	Поверхность гладкая (2)
Гөлгөр гадаргуу	Гладкая поверхность (2)
Гөлгөр жонш	Шпат атласистый (2)
Гөлгөр ивэргэн	Грыжник гладкий (2) гэх мэт.

б. Мөн шов-, гүд-, тов-, бөх- зэрэг дууриах идэвхгүй язгуурт -гар дагаврыг залган тэмдэг нэр бүтээж улмаар нэр томъёоны нэг бүрэлдүүлэгч болох нь элбэг. Тухайлбал:

Шовгор гавал	Акрокефалия (2)
Гүдгэр толь	Зеркало выпуклое (2)
Гүдгэр хүнхэр	Выпукло-вогнутый (2)
Гүдгэр ягаан толбо	Розеола элевирующая(2)
Нуруу бөхгөр, мурий	Кифоскалиоз (2)
Гүдгэр	Подземный рельеф (1)
Гүдгэр, овгор, цүлхгэр	Выпуклость (1)
Шовгор хөхөнцөр	Сосочек конический (2) зэрэг нийлмэл нэр томъёо бүтээх нь түгээмэл.

Идэвхгүй язгуураас үүсэж нэрийн шинжтэй болсон

Харааны товгор	Зрительный бугорок (2)
Ууцны товгор	Бугор зрительный (2)
Тархины бор товгор	Бугор серого мозга (2) гэх мэтээр зөвхөн “товгор”-той нэр томъёо “Орос монгол нэр томъёоны толь” I, II ботид 45 удаа тохиолдоно.

Нэг зүйлийн ургамлуудыг хэлбэр дүрсийн үүднээс ялгаж -гар⁴ дагавраар хэлбэржүүлсэн

Бөнжгөр улалж	Осока округлая
Биржгэр улалж	Осока шероховидная
Бумбагар улалж	Осока вздутая
Монтгор улалж	Осока вздутоносая гэсэн нь уг дагавраар ижилсүүлсэн атлаа өмнөх овор дүр илэрхийлсэн үгээрээ ялгарч байгаагаараа онцлог.

в. Гол төлөв ургамлын нэрд арз-, барз-, бурз-, сэгс-, бүрс- зэрэг дүрслэх идэвхгүй язгуурт -гар⁴ дагавар залгаж тэмдэг нэр бүтээсэн

Арзгар баг цэцэг	Василек шероховатый (2)
Арзгар мөс	Серрахи (1)
Арзгар ортууз	Остролодочник щетиноволосый (2)
Арзгар оточ өвс	Скалигерия щетинковая (2)
Арзгар сэрдэг	Камнеломка щетинистая (3)
Арзгар үст далан хальс	Жимоловсть жестковолосистая (2)
Арзгар үст сэрэв	Жерушник щетинистоволосый (2)
Арзгар ширмэс	Копеечник щетинистый гэснээр тухайн өвс

ургамлын гаднах байдал нь эмх замбараагүй олон тийш сагсайсныг дүрслэхэд уг дагаврыг хэрэглэсний жишээ юм.

Барзгар хусандай (мөөг) Подберезовик (3)

Арзгар (гадаргуу) Барзгар Шероховатый (3) гэх мэтчилэн “арзгар” нь олонтоо тохиолдож буй бол газрын гадаргын нэр томьёонд “барзгар”-тайгаа сэлгэн хэрэглэгдэх тохиолдол байна. Бидний ашигласан нэр томьёоны санд давтагдсан тоогоор 31 байна.

Мөн буржгар, сэгсгэр, бүрсгэр хэмээх тэмдэг нэр ургамлын нэр томьёонд гол төлөв навч болон цэцгийн шинжийг заасан нэр томьёо бүтээхэд хэрэглэгдсэн байдаг.

Бүрсгэр шорно	Франкения (2)
Сэгсгэр гиш	Вика мохнатая(2)
Сэгсгэр яргуйжин	Ветреница длиноволосая (2) гэж жинхэнэ

нэрийн тодотгол үүрэгтэй нийлмэл нэр томьёо бүтээдэг бол

Долгиот буржгар Вальковатый или волнистый завиток (1)

Цомбогор буржгар Бобовидный завиток (1) гэх мэтээр арын

суурь нэр нь хураагдаж нэрших тохиолдол нэр томьёонд түгээмэл байна.

“Бүлт” идэвхгүй язгуурт “-гэр” дагавар залгаж нэр томьёонд зөвхөн нүдтэй холбоотой үг үүсгэж байна.

Эвэрлэг бүрхүүлийн бүлтгэр (3) Стафилома роговой оболочк

Бүлтгэр, нүд бүлтийх (2) Пучеглазие

Хосмог бүлтгэрийг зүсэх (3) Иссечение стафиломы комбинированное ийм хэлбэр 15 удаа тохиолдоно.

-гар (-гэр, -гор, -гөр) дагаврын утгыг хүн, амьтан, юм үзэгдлийн овор дүрийг заасан утгатай (Мөнх-Амгалан., Кан Шин, 2014: 51) гэсэнтэй нэр томьёо бүтээсэн утга нь тохирч байгаа бөгөөд бидний хэрэглэгдэхүүн дотор уг дагавраар бүтсэн нэр томьёо 169 удаа тохиолдож байна.

2.3. -гай³ (-гий) дагаврын нэр томьёоны үүрэг

Уг дагаврын утгыг “Зарим үгийн идэвхгүй язгуур дээр -гай, -гий дагавар

залгаж, дүр байдлын шинжийг заасан тэмдэг нэр үүснэ. Жишээ нь: хаз-хазгай, гэлж-гэлжгий, зад-задгай, унж-унжгай” (ОЦМХ, 1966: 115) гэх буюу “Байдал заасан язгуурт...-гай, -гий, -р дагавар залгавал хүн, амьтан, юмны дүр төрх шинжийг илтгэсэн тэмдэг нэр үүснэ. Жишээлбэл: дэлд+н=дэлдэн, зад+гай=задгай, гэлж+гий, доль+р=долир (ОЦМХҮБ, 1987: 50) гэсэн бол “Орчин цагийн монгол хэлний бүтээвэр судлал бүтээлд” хүн, юмын овор дүр, дутмаг шинжийг заасан утга илтгэнэ. Жишээ нь, хазгай, унжгай, дорсгой, хэлтгий (Мөнх-Амгалан., Кан Шин, 2014: 52) гэж үзсэн нь дутмаг шинж хэмээх ойлголтыг нэмсэн байна.

Байгалийн ухааны салбарт уг дагаврын бүтээц бусад салбарынхаас харьцангуй илүү. Учир нь ургамал, амьтан, эрдсийн нэрд дүрслэг шинж чанар давамгай байдагтай холбоотой болно. Бидний ашигласан “Орос монгол нэр томьёоны толь”-ийн санд -гай дагавартай нийлмэл нэр томьёо давхардсан тоогоор 165 удаа тохиолдож байна.

а. гулз-, хавт-, навт-, зад- зэрэг дуурайх язгуурт -гай дагавар залгах нь идэвхтэй бөгөөд бүтсэн үг нь нийлмэл үгийн тодчилогчийн үүрэг гүйцэтгэж нэр томьёо бүтээнэ. Тухайлбал:

Гулзгай ширх	Щучка извилистная (3)
Хавтгай тавхай	Плоскостопис (1)
Өргөн хавтгай хорхойн саг	Яйцо широкого лентеца(1)
Давхраат хавтгай эпители	Эпителий плоский многослойный (2)
Задгай хошоонгор	Открытозевый клевер (2)
Задгай агриа	Складки открытие (2)
Задгай намуу	Сыпучий мак (2)
Хазгай аарцаг	Таз сколиотический (2) гэх мэтээр бичил

биетэн, бие эрхтэн, эс, ургамал, газрын гадаргын шинжийг заасан нийлэмж нэр томьёо бүтээжээ.

Харин газар зүйн нэр томьёонд таш-, гулз- зэрэг язгуурт -гай дагавар залгаж үүссэн “гулзгай, ташгай” нь тэмдэг нэр биш жинхэнэ нэрийн үүрэгтэй болсон онцлогтой байна.

Давхарга дундын ташгай	Кливаж межпластовый (2)
Гулзгай, тахир тохой	Изгиб (2)
Хуурмаг ташгай	Кливаж ложный (2)
Цуурлын ташгай	Кливаж скальвания (2)

-гай дагаврын хувилбар болсон -гой нь бидний санд буй нэр томьёонд 6 удаа тохиолдож буй нь төдийлэн идэвхтэй бишийг харуулна. Жишээлбэл,

Гонзгой махир халбага (3)	Ложки овальные изогнуты
Гонзгой шөвгөр халбага (3)	Ложки острые овальные
Бидний авсан жишээнд “цоозгой” хэмээх нарийн боовыг нэрлэсэн үг	

Цоозгой (2)	Кекс
Цоозгой боов (2)	Кекс

«Калачковый» гэж тааралдаж буй боловч үгийн бүтцийг тогтооход төвөгтэй байна.

б. Нэр томьёоны олон салбарт идэвхгүй язгуураас -гий дагавар залгаж нэр томьёо бүтээх нь төдийлөн бүтээцтэй бус, зөвхөн хэлт- язгуурт -гий залгасан нь 10 удаа тохиолдож байгаа нь түгээмэл бус байна. Жишээ нь:

Хэлтгий сар	Луночка (1)
Хэлтгий зараа (өргөст арьстан)	Еж неправильный (2)
Хэлтгий толгойт тагуурга	Лапчатый болт (1)
Хэлтгий хавчаас	Фасонная накладка (1) гэх зэргээр

хэрэглэхийн сацуу хөхтний нэрэнд Гөлчгий - Мышонок (1) гэсэн ганц нэр тохиолдож буй нь гөлч- язгуурт -гий залгасан хэлбэр болно.

Шувууны нэрэнд “цэгцгий” хэмээх нэр томьёо тааралдаж буй агаад язгууртгийг нь “цэгц” гэж үзэхэд эргэлзээтэй.

Зүүн сибирийн шар цэгцгий	Трясогузка желтая восточно-сибирская (2)
Хотон хар толгойт шар цэгцгий	Трясогузка черноголовая туркестанская (2)
Хотон цэгцгий	Трясогузка белая туркестанская (2) гэх мэт.

2.4. -бар, -вар дагаврын нэр томьёоны үүрэг

Өнгө заасан идэвхгүй язгуурт “-бар, -вар” дагавар залгавал завсрын өнгө заасан тэмдэг нэр үүснэ. Жишээлбэл: ул+бар=улбар, цай+вар= цайвар (Мөнх-Амгалан., Кан Шин, 2014: 55) Уг дагавар нь ул-, цай- зэрэг цөөн язгуурын үндсийн араас залгагдаж, тухайн өнгийг бууруулсан утгатай улаавар, цайвар гэсэн үг үүсгэдэг. Тухайн дагаврын араас -дуу, -хан, -д, -т дагавар залгаж болохыг байрын үүднээс тодорхойлсон байна (Ганбаатар, 2016 :62).

а. Амьтан,ургамал, бодисын өнгийг заасан нийлмэл үг бүтээхэд “ул-” язгуурт -бар дагавар, “улай-” язгуурт -вар дагавар залгаж

Улаавар шувуу, улбар шувуу, хээрийн галуу (3)	Сухонос (Гусь сухонос)
Улбар хуруувчин цэцэг (2)	Напрестянка пурпуровая
Шулуун улбар аргуй (2)	Чистец прямой гэх зэргээр оролцохын
Хөвдийн улбар (2)	Маховик желто бурый гэх мэтээр

хэрэглэгдэнэ.

Мөн нийлмэл өнгө заасан Улбар шар (2) Кадмий оранжавый хэмээх үгэнд орно. Нийтдээ 9 удаа тохиолдоно.

б. “цай-” язгуурт -вар дагавар залгаж үүссэн

Байцаа, цайвар ногоо, цагаан ногоо (3)	Капуста
Бүдгэр цайвар шил (3)	Стекло матовое
Урьдын цайвар эмгэг (3)	Хлороз ранний
Цайвар алаг нугас (3)	Чернеть морская
Зэсийн цайвар хүдэр (2)	Руда блеклая медная (фальярц)
Мэдрүүлийн (нервийн) цайвар эс (2)	Светлая нервна клетка

Цайвар спирохет, цайвар мушгираа биетэн (2) Спирохета бледная зэрэг нийлмэл нэр томьёоны бүтцэд орохоос гадна цай-вар-т гэсэн бүтэц үүсгэж, тэмдэг нэрээс үйл үг бүтэж Арьс цайвартах (3) Побледнение кожи зэргээр нэр томьёонд хэрэглэгдэж буй нь 17 удаа юм.

в. Хэдийгээр идэвхгүй язгуурт залгаагүй, тэмдэг нэр болох “хөх” хэмээх үгэнд -вөр дагавар залгаж үүссэн хөхвөр, мөн -ч дагавар залгаж үүссэн хөхөч хэмээх тэмдэг нэр “хөх” гэдэг үндсэн утгаа хадгалан амьтан, ургамлын нэр бүтээж, улмаар идэвхтэй хэрэглэгдэж байгааг

Хөхвөр тахь (3)	Зебра-бурчеллова(зебра саванная)
Хөхөч (3)	Зимородок обыкновенный
Хөхөч алаг ураацай, загасч (3)	Зимородо
Хөхөч цэцэг (3)	Коммелина обыкновенная (Коммелина иволистная)
Хөхөгчин хөхөч (3)	Зимородок бирюзовый малый зэргээс харж болно.

2.5. -р дагаврын нэр томьёоны үүрэг

Идэвхгүй язгуураас тэмдэг нэр үүсгэдэг -р дагавар, түүнийг залгасны үр дүнд үүссэн үгийн утгын талаар “Байдал заасан язгуурт -н, -гай, -гий, -р дагавар залгавал хүн, амьтан, юмны дүр төрх шинжийг илтгэсэн тэмдэг нэр үүснэ. Жишээлбэл: дэлд+н=дэлдэн, зад+гай= задгай, гэлж+гий= гэлж+гий, доль+р=долир (ОЦМХҮБ, 1987: 50) гэжээ.

Хүний нүдний харц, түүний байдлыг илтгэсэн “долий” хэмээх идэвхгүй язгуур дээр -р дагавар долир, “солий” хэмээх идэвхгүй язгуурт мөн -р дагавар залган бүтээсэн “солир” гэсэн үг бүтээснийг анагаахын салбарт нүдний нэг төрлийн эмгэгийг нэрлэж,

Долир (3)	Гетерофория
Доошоо хялар (3)	Косоглазие нижнее
Дээшээ хялар (3)	Косоглазие верхнее
Хялар (2)	Страбизм (косоглазие)
Төрөлхийн хялар (3)	Косоглазие врожденное
Хялар юм шиг (3)	Косоглазие кажущееся зэрэг нэр томьёо

бүтээсэн нь давтагдсан тоогоор 26 удаа тохиолдоно. Энэхүү долир, хялар хэмээх тэмдэг нэрийн араас утгыг бууруулсан шинжтэй -уу, -үү дагавар залгах боломжтой боловч бидний нэр томьёоны санд байсангүй.

2.6. -с дагаврын нэр томъёоны үүрэг

Энэхүү -с дагаврыг идэвхгүй язгуураас тэмдэг нэр бүтээнэ хэмээн Ц.Өнөрбаян, Ю.Мөнх-Амгалан нар үзэж, утгыг нь тухайн зүйлийн дутуу дулимгийг заана гэжээ.

а. Идэвхгүй хуга-, хуга- язгуурт л зөвхөн -с дагавар залгаж, хагас, хугас гэсэн тэмдэг нэртэй нэр томъёо бүтээнэ.

Хагас зөрүүлэг (1)	Полузанос (часть полы)
Хагас илүүр (1)	Полутерка
Хагас шингэн агар (1)	Агар полужидкий
Хагас шөрмөсөн булчин (1)	Полусухожильный мускул
Хагас хамгаалагч (2)	Игрок полузащитни
Дундын хагас хамгаалагч (2)	Игрок полусредний нападающий
Хагас боловсруулсан үйлдэхүүн (2)	Полуфабрикат
Хагас бүдэг нүүрс (2)	Уголь полуматовый
Хагас эгшиг (2)	Полугласный
Хагас гийгүүлэгч (2)	Полусогласный гэх буюу тэмдэг нэр нэршиж,

Бөмбөрцгийн зүүн хагас (1) Восточное полушарие хэрэглэгдэх нь бидний “Орос, монгол нэр томъёоны толь” 3 ботийн сан дотор давтагдсан тоогоор **185** удаа тохиолдож байгаа ч бүтээцийн хувьд бусдаасаа бага, цөөн язгуурт залгах онцлогтой.

Харин “хугас”-тай нэр томъёо харьцангуй цөөн.

Хугас долгион цацаргуур (3)	Излучатель полуволновый
Хугас үеийн шулуутгуур (3)	Выпрямитель однополупериодный
Хугас үеийн тоо (3)	Количество полупериодов
Хугас шувуу (3)	Конюга крошка 7 удаа тохиолдоно.

б. Монгол хэлний тооны нэрийн эртний хэлбэрт хоёр, хос, хошоод хэмээх үгийн язгуурыг хо- гэж үздэг агаад энэ язгуур дээр -с дагавар залгаж бүтсэн хос хэмээх үг нэр томъёо бүтээхэд оролцсон

Агаарын хос зураг (3)	Пара аэроснимков
Биурет урвал, хос шээсэнцрийн урвал (1)	Биуретовая реакция
Бодисын зүйн хос од (1)	Физически двойные звезды
Бодит хосмог тоо (1)	Сопряженные числадействительные
Дамжуулах хос (1)	Передаточные пары
Дубль - бекар Хос цэвэршүүлэг (1)	Дубль - бекар
Дубль бемоль Хос доошлуулга (1)	Дубль бемоль
Ижилгүй, хосгүй (1)	Непревзойденный
Ля — хос дээшлүүлэг (1)	Ля-дубль диес
Найрламал, хосолмол (1)	Комбинированный
Фридлендери Хос-ин (1)	Диплобациллы Фридлендера зэрэгт дутуу дулимгийн утгагүй, зөвхөн “хоёр” гэсэн утгаараа хэрэглэгджээ.

3. Судалгааны үр дүн

Монгол хэлний идэвхгүй язгуураас тэмдэг нэр бүтээх бүтээлч дагаврыг -гай³, -гар⁴ гэж өмнөх судлаачид тэмдэглэсэн байдаг бол нэр томьёо бүтээхэд, ялангуяа бие бүтцийн нэрд -н дагавар (шонтох, бүлтэн, товон) идэвхтэй, хэрэглээтэй байгаа нь давтамж, бүтээцээр харагдаж байна.

4. Дүгнэлт

1. Идэвхгүй язгуураас тэмдэг нэр бүтээх үзэгдэл нэр томьёо бүтээхэд идэвхтэй оролцож, тэмдэг нэрийн үүргээр хэрэглэгдэхийн зэрэгцээ нэршиж нэр томьёоны үүргээр хэрэглэгдэх нь түгээмэл байна.

2. Бүтцийн хувьд нийлмэл нэр томьёоны бүрэлдэхүүнд багтаж, утгаараа өнгө зүс, шинж байдал, дүр төрх зааж буй нь биологи, ботаник, газар зүй, физикийн нэр томьёо бүтээх хэрэглүүр болжээ.

3. Эдгээр дагаврын байрын талаас араас утга бууруулах -дуу, дүү, -втар гэх зэргийг залгаж болох боловч нэр томьёоны санд ингэж үүссэн тэмдэг нэр байхгүй байна. Харин үйл үг бүтээх -д, -т, -с, -л дагавар залгах үндэс болж байна.

Ном зүй

- Бадамдорж, Д.** 1997. *Орчин цагийн монгол хэлний утга судлалын үндэс*. Уб., 214 х.
- Бадамдорж, Д.** 2001. *Монгол хэлний утга судлал*. Уб., 187 х.
- Болд, Л.** 1986. *Орчин цагийн монгол хэлний дагавар*. Уб., 132 х.
- Бямбасан, П.** 1975. *Орчин цагийн монгол хэлний үгийн бүтэц, нэр үгсийн аймаг*. Уб., 114 х.
- Ганбаатар, Ж.** 2016. *Орчин цагийн монгол хэлний үг бүтээх дагаврын байрлалын судалгаа*. Уб., доктор (Ph.D)-ын зэрэг горилсон бүтээл. 186 х.
- Гринев Гриневиц, С.М.** 2008. *Терминоведение*. М., Изд. Академия., 302 с.
- Дашдаваа, Д., Равдан, Э.** 1980. *Нэр томьёоны тухай*. Уб.,
- Догсүрэн, Ч.** 1988. *Монгол нэр томьёо оноох, толилох, жигдлэх асуудалд*. Уб., ШУА-ийн хэвлэл. 8 х.
- Мөнх-Амгалан, Ю., Кан Шин.** 2014. *Орчин цагийн монгол хэлний бүтээвэр судлал. II боть*. Уб., 382 х.
- ОУ МХ.** 2005. *Одоо үеийн монгол хэл*. Хөх хот. Ардын хэвлэлийн хороо. 965 х.
- ОЦМХ.** 1966. *Орчин цагийн монгол хэл*. Уб., 336 х.
- ОЦМХ.** 1997. *Орчин цагийн монгол хэл*. Уб., 440 х.
- ОЦМХ.** 2012. *Орчин цагийн монгол хэл*. МУБИС, 455 х.
- ОЦМХҮБ.** 1987. *Орчин цагийн монгол хэлний үг зүйн байгуулал*. Тэргүүн дэвтэр. Ред. У-Ж.Ш. Дондуков, О.Сүхбаатар, Уб., 144 х.
- Өнөрбаян, Ц.** 1994. *Монгол хэлний үг зүй*. Уб.
- Пүрэв-Очир, Б.** 1996. *Орчин цагийн монгол хэлний өгүүлбэр зүй*. Уб., 23 х.

Төмөртоогоо, Д. 2011. *Монгол хэлний бичгийн дурсгалуудын үгийн бүтэцийн харьцуулсан судалгаа*. Уб., 222 х.

Abstract

The present paper deals with the role of adjective formation suffix in terminology creation. As we calculate the frequency of suffixes which form an adjective from a passive root, the most creative suffix is (-н) in Mongolian termformation. It creates new terms such as (товон, шонтон, сэртэн, цүлхэн) for terms of body parts. Also the author determines the frequency of other suffixes such as (-зай, -зар, -н, -р, -с). Moreover, the author studies these suffixes as components of compound terms based on three series of the "Dictionary of Russian and Mongolian terms".

СУРВАЛЖ БИЧГЭЭС УЛАМЖЛАЛТ НЭР ТОМЬЁО,
ҮГ ХЭЛЛЭГИЙГ СУДЛАХ ТУХАЙД

Б.ЗОЛЖАРГАЛ*

*“Хэл бол алгуурхан боловч өөрчлөгдөн хувьсаж байдаг ман
нарийн тогтолцоотой нийгмийн үзэгдэл билээ” Ш.Лувсанвандан*

Хураангуй: Монгол нэр томьёоны үндэс суурь нь монголчуудын амьдралын хэв маяг, туулж өнгөрүүлсэн түүхэн цаг үе, нүүдэлчдийн аж амьдрал, ёс заншил, соёл, улс төр, гар урлал, үндэсний онцлог зэргийг хэрхэн шингээн нэрлэж, хэрэглэж ирсэн уламжлалаас эхтэй тул “Монголын нууц товчоо” тэргүүтэй бичгийн дурсгалууд дахь уламжлалт үг хэллэг, мэргэжлийн шинж чанартай үгийн заримаас судлан тайлбарлав.

Түлхүүр үг: нэр томьёо, үгийн утга, хэрэглээ, хувьсал, Монголын нууц товчоо, сурвалж бичиг.

1. Удиртгал

Манай үе үеийн нэр томьёо судлаачид нэр томьёо оноох, тогтоох, боловсруулахад баримтлах гол зарчмын нэгд: “Монгол бичгийн болон ярианы хэлэнд нэгэнт байсан уламжлалт үгсийг тэр хэвээр нь улируулан хэрэглэх” гэсэн зарчмыг дурдсан байдаг.

1924 онд Улсын нэр томьёоны комисс байгуулагдаж шинжлэх ухааны нэр томьёог орчуулж эхэлсэнтэй холбоотойгоор “термин” гэдэг үгийг “нэр томьёо” хэмээн нэрлэж хэрэглэх болсон билээ. Үүнээс өмнө их хөлгөн судар “Данжуур”-ыг монгол хэлнээ орчуулахын тулд Жанжаа хутагт Ролбийдорж тэргүүтэй тэл хэлтэн орчуулагч гүүш нар “Мэргэд гарахын орон” нэрт тогтоосон даягийг зохиосон билээ. Эл толь бичгийн удиртгал хэсэгт “Их оор Монголын тус тус орны үгийн гол адил болбоос бээр өнцөг өчүүхэн төдий адил бус олон, ялангуяа номыг орчуулахуйд, “нэр дохио нэрийтгэл” ёсыг цаазлан тогтоосон нэгэн үгүйн тул, олон хэлмэрч нар өөр өөрийн зоригоор элдэв зүйл үл зохиолдох нэрийтгэл найруулбаас, сонссоор сэтгэхүйг таалагчдад мэдэхүйгээ бэрх тэргүүтэн олон гэмийн орон болох явдал болно” гэсэн байх ба “нэр дохио, нэр дохио нэрийтгэл” гэдэг нь одоогийн бидний нэр томьёо гэдэг үгийг хэрэглэхээс өмнө хэрэглэж байсан үг юм (Шинэбаяр., Золжаргал, 2019: 49).

* ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглээний хэл шинжлэлийн салбарын ЭШДЭА, доктор (Ph.D)

Гэвч үүнээс урьд нэр томьёо гэх утгатай “гэрээ үг” гэж байсан талаар доктор, профессор Бүрэнбат “... *Аль эрт XIII зуунд их эрдэмтэн Чойжи-Одсэр оноон хэрэглэсэн гэдэг нь тодорхой аж.* “Бодичарья-аватарын тайлбар”-т

Алдарт Чингис хааны зургаадугаар үе

Арчмал толь мэт гэгээн билигт

Ахуй улсын наядугаар их эзэн

Аюурбарваад хааны зарлигаар

Хамаг монголжин хэлтний тул

Гайхамшиг Чарья аватарын талаарх утгасыг

Хамж судар номуудын гэрээ үгээр

Хагархайяа Чойжи-Одсэр тойн зохиовой” гэжээ. Чойжи-Одсэрийн энд хэрэглэсэн (энэ үг Чойжи-Одсэрээс ч өмнө зохиогдсон байж болно) “гэрээ үг” гэдэг нь тухайн үгийн болзол гэрээгээр тогтоогддог онцлогийг зөв оноож, оньсыг нь олж нэрийдсэн гэж хэлж болно” (Бүрэнбат, 2018: 419) гэснээс магадгүй бүр эртдээ “гэрээ үг” гэдэг нь нэр томьёо гэсэн утгаар хэрэглэгдэж байсан байхыг үгүйсгэх аргагүй билээ.

Нэр томьёо оноон нэрлэхэд “уламжлалт монгол нэр”-ээс авч хэрэглэх нэгэн зарчим байдаг бөгөөд үүнийг Өвөр монголд “уудлах арга” гэдэг. Бид энэхүү судалгаагаа хуучин сурвалж бичиг дэх үг хэллэг одоо хэрхэн хэрэглэгдэж байгаа, одоо хэрэглэх боломж бий юу гэсэн эрэлхийллийн үндсэнд хийсэн болно. Монголын бичгийн дурсгалуудаас үзэхүл зарим үг, нэр томьёог аль эрт манай өвөг дээдэс оноож тэмдэглэсэн байдаг хэдий ч бид түүнийг уламжлалгүй, орчуулгын үгээр, эсвэл шинэ үг үүсгэн нэрлэсэн байх нь цөөнгүй. Жишээлбэл, хэл шинжлэлд “bilingual” гэх нэр томьёог “хос хэл”, яригч хүнийг “хос хэлтэн” гэж орчуулан хэрэглэж заншжээ. Хэл шинжлэлийн онолд “хос хэлтэн” гэдгийг “*Хоёр хэлийг нэгэн түвшинд зэрэг эзэмисэн хүнийг хос хэлтэн гэнэ*” гэж тодорхойлсон байдаг. Гэвч энэ нэр томьёо “Мэргэд гарахын орон” хэмээх анхны нэр томьёоны толь бичигт “... *тэл хэлийг өгүүлэгч арван гүүш нүүгүүд бээр эртний хуучин орчуулга ба сайн зарлигийн тааллыг сайтар шинжилж, Дайчин улсын тэнгэрийн тэтгэсний зургаадугаар он төмөр эм тахиа жилийн хуртиг сарын бус бархасбадь хоёр тохиолдсон...*” гэсэн хэсэгт “тэл хэл” гэсэн үгээр буй бөгөөд одоогийн бидний хэрэглэж заншсан “хос хэл, хос хэлтэн” гэсэн ухагдахуунтай яг дүйцэж байгаа юм.

“Ганжуур”, “Данжуур”-ыг монгол хэлнээ орчуулахын тулд “Мэргэд гарахын орон” нэр томьёоны толийг гаргасан бөгөөд монгол-төвөд, монгол-манж, монгол-хятад, монгол-санскрит тэл хэлтэн гүүш орчуулагчдыг ийнхүү нэрлэн бичсэн баримт байна. Сурвалж бичгүүд төдийгүй аман ярианд “тэл хурга, тэлээ мал” гэж үг бий. Хоёр эхийн дунд тэжээсэн төл малыг тэл буюу тэлээ гэж хэлдэг. Үүнтэй холбоотой “тэлээ мал таргалдаг, тэлээ хүн турдаг” гэсэн ардын үг ч бий. “Хос хэл, хоёр хэлтэн, хос хэлтэн, билингвал” зэрэг үгсийг эртдээ монголчууд “тэл хэл, тэл хэлийг өгүүлэгч, тэл хэлтэн” гэдэг байсан уламжлалыг сэргээн хэрэглэвэл болохгүй зүйлгүй юм.

Нэр томьёо тогтооход сурвалж бичгийг нягтлан үзэх нь чухал гэсэн санааг академич Д.Цэрэнсодном дурдаад, нэр томьёог оноохдоо яаран гадаад үгийг хэрэглэхийн урьд монгол хэлний нөөц бололцоог харгалзан үзэх, сурвалж бичгээс хайх хэрэгтэй гэсэн саналыг дэвшүүлсэн байна. Тэрээр “Богд Зонховын “Их бодь мөрийн зэрэг”-ийн монгол орчуулгыг хоёр дахь удаагаа аль болохоор үсэг залгих төдий бус утга ухаарлыг хичээн уншиж суухдаа золоор “бизнес, бизнесмен” гэдгийн яв цав тохирох хэллэгийг олсондоо олзуурхаж, “олбор, олборт, олбортон” гэсэн үг буйтай яг таарна” хэмээн өгүүлсэн байна. “Их бодь мөрийн зэрэг”-ийн монгол орчуулгын 162-р хуудаст: “адил нэгтний **олбор** дор атаархахыг тэвчих”, 111-р хуудаст: “өөрөөс доорд ба өөр лүгээ сацуу хийгээд өөрөөс үлэмж ба **олбор**т бөгөөд жаргалант хийгээд зовлонт бөгөөд өгөхүүн болой” хэмээн гардаг.

Энэхүү саналыг нягтлан, “олбор, олборт” хэмээх үгсийг “Монгол хэлний тайлбар толь”-оос лавлавал: **олбор**: Үйлдвэрлэл, худалдааны орлого (*Хоёр хөгшин үнээний дөрвөн хөх харан суухаас өөр гадна талаас хумсны төдий ч олз олбор оруулахаа больжээ*). Б.Нямаа. “Арандалынхан”), **олбор олох**: үйлчилгээ явуулж ашиг олох; **олбортой**: Орлого сайтай, олз ихтэй (*Сүрэн ийм олбортой хүргэнтэй болсондоо сэтгэл тэнүүн байх болов*) гэх мэтчилэн бизнес, бизнесмэнтэй дүйцүүлж болмоор утга санаа илэрхийлсэн үгс байна. Энэ мэтчилэн хэрэглэж болмоор, нэр томьёо болгомоор үгс сурвалж бичигт хадгалагдан буйг судлах хэрэгтэй байгааг илтгэж байна.

Эртний мэргэдийн туурвисан сурвалж бичиг, ном судраас үзэхэд монголчуудын бичгийн соёлын чухал үг хэллэг түүнд холбогдох шинжлэн судлах ухааны нэр томьёоны чанартай зүйл IV-V зууны үеэс эхлэн ажиглагдаж байгааг судлаачид нэгэнт тэмдэглэсэн байдаг билээ. Жишээлбэл: Табгач хэлэнд бигигтэн (бичигтэн) гэсэн тушаалтай түшмэл байсан бөгөөд үүнээс уламжлан бит (бич) гэсэн үгийн язгуур гарч байгаа нь үсэг бичгийг хэрэглэж байсны нэгэн баримт болохын зэрэгцээ бичгийн соёлын нэр томьёо тогтоогдсон байсныг илтгэж байна (Эрдэнэбат, 1998: 56).

1.1. Судалгааны зорилго

Нэр томьёо оноон тогтоох, нэрлэх аргын чухал нэг зарчим болсон “уудлах арга”-ыг хэрэглэн бидэнд уламжлан ирсэн бичгийн дурсгалууд, ардын аман уламжлалд буй нэр, үг хэллэг одоо хэрхэн хэрэглэгдэж байгаа, одоо хэрэглэх боломж бий юу гэсэн эрэлхийллийн үндсэнд энэхүү судалгааг хийсэн болно. Сурвалж бичиг дэх ардын нэр томьёоны чанартай үг хэллэг, үгийн хувирал, утгын хэрэглээг судалж гаргахыг судалгааны гол зорилго болгов.

1.2. Судалгааны асуулт

Монгол хэлний нэр томьёоны чухал асуудлуудын нэг хуучин байсан, сэргээж болох үгсээр нэрлэх гэсэн зарчмыг гол болгон бичгийн дурсгалуудад тулгуурлан зарим үг, нэр томьёог илрүүлэх, зөв хэрэглэх зэрэг асуудалд анхаарал хандуулав.

1.3. Судалгааны арга

Уг судалгаанд харьцуулал, тайлбарлалын аргыг ихэвчлэн хэрэглэж, тухайн

сонгосон үгийн гарал, утга, хэрэглээ, хувьслыг ямар учраас, яагаад, ийм болов гэсэн асуудлын дарааллаар баримтад тулгуурлан судлав.

1.4. Судалгааны хэрэглэгдэхүүн

“Монголын нууц товчоо”, “Лувсанданзаны Алтан товч”, “Асрагч нэртийн түүх”, “Мэргэд гарахын орон” зэрэг сурвалж бичгүүд болон холбогдох ном материалыг эх хэрэглэгдэхүүн болгон ашиглав.

2. Судалгааны хэсэг

Утга зохиолын үгийн сан бол аман болоод бичгийн хэлний баялаг сангаас аль шилдэг сайныг нь уламжлан авч үлдсээр ирсэн түүхтэй. Харин чухам нарийн авч үзвэл, жишээлбэл “Монголын нууц товчоо” зэрэг тодорхой баримтад ямар хэсгийг яаж хувирч вэ, яаж авч вэ гэдэг нь тийм ч тодорхой бус. Тийм учраас бид энэ удаад XIII зууны үеийн дундад эртний монгол хэлний үгийн сангаас орчин цагийн монгол хэлний үгийн санд уламжлагдсан, гэхдээ ингэж уламжлагдахдаа хэлбэрээ нэлээд хадгалсан, утга хувирсан үгсийг авч үзэж байна. Ийм үгсийн судалгаа хийх нь монгол хэлний хөгжлийн түүх хийгээд үгийн сангийнхаа мөн чанарыг танин мэдэхэд ихээхэн ач тустай юм. XIII зууны үед утга зохиолын хэл байсан нь нэгэнт тодорхой учраас түүний хосгүй дурсгал болсон МНТ-ны үг хэллэгээс орчин цагийн монгол хэлнээ үлэмжхэн хэсэг нь уламжлагджээ. Тухайлбал, “ач, гунан, иргэн, дүү ба дүй, элсэгсэд, авлига, хээлтэй эм” гэх мэт үгсийг сорчлон авч үгийн түүхэн хэрэглээ болон орчин цагийн монгол хэлний утгын хэрэглээний асуудлыг авч үзэв.

“Үндэстний утга зохиолын хэл бол хөгжлийн дээд хэлбэр, доод болох орон нутгийн аялгуунуудыг захирч байдаг, боловсруулсан, сонгомол хэл, хувьсгалын замаар бус, зүгээр улиран хувьсах замаар ч биш, хуучныг хадгалан шинэ утга оруулах, асар их шинэ зүйлийг буй болгон хуримтлуулах замаар хөгждөг билээ” (Лувсандэндэв, 2017: 5) гэж утга зохиолын хэлний хөгжлийн ерөнхий хуулийг томъёолон хэлсэн байдаг.

Аливаа хэл нь хувьсаж өөрчлөгддөг, бас уламжлагдан хадгалагддаг зүй жамтай. Найман зуу шахам жилийн тэртээх монгол хэлийг орчин цагийн хэлтэй жишин харьцуулж үзвэл үгийн утгын хэрэглээ хэрхэн өөрчлөгдөж, хэрхэн мартагдаж, хэрхэн шинэ утгатай болдгийг “Монголын нууц товчоон”-ы (“МНТ” гэж товчилно) зарим үгийг орчин цагийн монгол хэлэнд хэрхэн хэрэглэгдэх болсон тухай жишээгээр тайлбарлана.

Хэлний бүтцийн дотроос үгийн сан нь нэлээд хувирамтгай хэсэг болно. XIII зууны монгол хэлний дурсгал болох “МНТ”-ы зарим үг, жишээлбэл: “хээлтэй эм” гэх үг “МНТ”-д “жирэмсэн эмэгтэй”-г заадаг бөгөөд хааны хатныг ч, эгэл иргэнийг ч хөл хүндтэй бол ингэж хэлдэг байсан бол өнөө үед “хээлтэй эм” гэж хэн нэгнийг хэлбэл хүнийг доромжилж гутаасан хэрэгт татагдаж болох юм. “Хээлтэй” гэдэг үгийг эдүгээ мал, амьтны үр олсныг, тээж буйг хэлэх болсон гэх мэтчилэн үгийн утгын хэрэглээний асуудлыг судалж, найман зууны тэртээх монгол хэлний үгийг сурвалж бичгүүдэд хэрхэн тэмдэглэсэн хийгээд орчин цагийн монгол хэлнээ үгийн

утга зүйн талаас тайлбарлан судлах нь эртний үг хэллэгийн утгыг сэргээн мэдэхээс гадна өнөөгийн хэрэглээнд хэрхэн өөрчлөгдсөнийг мэдэх ач холбогдолтой юм.

Хуулийн нэр томьёонд “авлига” гэх үгийг тодорхойлохдоо “Авлигын эсрэг хуульд заасан этгээд албан тушаалын эрх мэдлээ хувийн ашиг хонжоо олоход урвуулан ашиглах, бусдад давуу байдал олгох, иргэн, хуулийн этгээдээс тэрхүү хууль бус байдлыг олж авах үйлдэл, эс үйлдэхүйгээр илрэх аливаа эрх зүйн зөрчлийг авлига гэнэ” гэсэн байдаг.

Үг цаг үеэ дагаж хувьсах нь зүй тогтолт үзэгдэл бөгөөд “МНТ”-ы “авлига” гэдэг үг хэлбэр нь хадгалагдсан боловч утгын хувьд өөрчлөгдөж хэрэглээ нь ондоошсон үгийн нэгэн жишээ болно. “МНТ”-д авлига гэдэг үг нийтдээ гурван удаа тохиолддог бөгөөд §185-д “*quyildar-un uruq-un uruq-a güртеle quyildar-un tusa-yin tula önečid-ün abliqa abun atuqai ke'en jarliq bolba*”, §217-д “*basa činggis-qahan ügüleriün quyildar anda qatquldu'an-tur ami-yan örejü urida aman ne'eksen-nü tusa-yin tula uruq-un uruq-a güртеle önečid-ün abliqa abun atuqai ke'en jarliq bolba*”, §218-д “*basa činggis-qahan čaqān-qo'a-yin kö'ün narin to'oril-a ügüleriün ečige činu čaqān-qo'a minu emiine kič'i'ejü qatqulduqu bolun dalan-baljut-ta qatqulduqui-tur jamuqa-da alaqdalu'a edö'e to'oril ečige-yü'en tusa önečid-ün abliqa abtuqai ke'ekdejü*” хэмээн тус тус бий. “Abliqa 阿卜里中合 гэж галиглаад хажуугийн орчуулгад 請受 (§185) буюу, 受賜 (§217, §218) буюу “буцалтгүй тусламж” гэж орчуулжээ. Эдгээр жишээнд дурдсан утгыг анхааран үзвэл энэ үг дайн байлдаанд гавьяа байгуулан тулалдаж, амь үрэгдсэн хүмүүсийн үлдсэн гэр бүл, эхнэр хүүхдэд нь өгч буй тэтгэмжийг ийн нэрлэсэн нь тодорхой байна.

Эл үгийг хожмын сурвалжуудад, жишээлбэл: “Лувсанданзаны Алтан товч”-д 217, 218-р зүйлтэй холбогдох хэсэгт “*önečid-ün abliq-a (alba) abun atuqai*” хэмээн хүмүүст утга нь тодорхой бус болсон авлига гэх үгийн ард хаалтад алба хэмээн тодотгон бичсэн байдаг бол “Асрагч нэртийн түүх”-нээ 185, 217, 218-р зүйлүүдийг тэмдэглэхдээ энэ талаарх мэдээг тэмдэглээгүй байна.

Харин ХХ зуунд эл үгийг академич Ц.Дамдинсүрэн “өнчдийг тэтгэх хишгээс хүртэж яв”, “өнчдөд олгох өршөөл тусламжийг хүртээсүгэй”, “өнчдийн тусламжаас авч бай” гэж “авлига” гэсэн үгийн оронд орчин үеийн хүнд ухахад дөхөм үгээр тайлбарлан бичсэн байна.

Доктор Ш.Чоймаа “Монголын нууц товчоо” номдоо “өнчдийн авлига” гэдэг үгийг “дайнд амь үрэгдэгсдийн ар гэр, өнчрөн хоцрогсдын тэтгэх тэтгэлэг” хэмээн тайлбарлажээ.

Доктор Ш.Гаадамба “абулга (авлага) гэсэн энэ үгийг хятад үсгийн тэмдэгтүүдээс нь судлагчид цөм “аблих-а, аблиг-а” гэж сэргээн өнчдөд олгох, асрамж аблигаас авч бай гэж зарлиг болсон гэж зөв зүйтэй ойлгож орчуулсан буюу тайлбарласан учир бидэнд энэ үгийн утгын талаар ярих зүйлгүй. Гагцхүү бид энэ үгийг “абулга” гэж сэргээх нь илүү зөв гэж бодож байна. Учир нь хуучин монгол бичгийн уламжлалаар бичигдсэн үгсийн толь бичигт “абулга - бусуд-ача абху йагум-а” (12: 5) гэсэн үг, бас “аблиг-а - хэгэли хахуули” гэсэн үг бүртгэгдсэн байгаагаас өнчин хүүхдэд олгох тэтгэмж өглөг бол хэрхэвч хээл хахуулийн зүйл бус авлага өглөгийн зүйл мөн тул

худам монгол бичгийн эхэд нь “абулг-а ача абун атугай” гэж бичээстэй байсан гэж бодох үндэстэй. Харин энэ үгийг XIV зууны үед түүнийг хятад үсгийн галигаар тэмдэглэгчид тэр үеийн аман аялгууны ташаа дуудлагаар “аблиг-а” гэж ташааран өөр үг балгосон боловч хожим хадмал хятад орчуулга хийхдээ өнчидийн абулга гэх мэт үгийн утгын авцалдаагаар нь зөв ойлгож өнчдөд олгох хишиг тэтгэмжийн зүйл гэж орчуулсан болов уу гэж бодож байна” гэж “авлига” гэдэг үгийг “абулг-а” (2016: 7) гэсэн үгийн мадаг болно гэж үзсэн байна.

Орчин цагийн монгол хэлнээ “авлига” гэдэг үгийг нэгдүгээрт “Өнчдөд хүртээх хишиг, тэтгэмж; [түүх] Нэг зуун хонь тутмаас нэгийг нь татварлан авч, дайнд амь үрэгдэгсэд, үгээгүй ядууст тусламж болгон олгохоор үүсгэсэн сан” гэж түүхэн үүднээс тайлбарласан байх ба хоёрдугаарт орчин үеийн хэрэглээ талаас нь “Өөрийн ажлыг бүтээхийн тулд холбогдох албан тушаалтанд ил, далд өгөх, Хууль бусаар бусдаас авсан зүйл; ашиг хонжоо” (<https://mongoltoli.mn/dictionary/detail/1093>) гэсэн байна. “Анхандаа “авлага” гэсэн утга илэрхийлж байгаад хожим хувийн ажил үйлээ бүтээхийн тул бусдад өгдөг хээл хахуулийг нэрлэх болжээ” гэж академич Д.Төмөртогоо энэ үгийг тодорхойлсон нь орчин цагийн монгол хэлэнд “авлига” гэх үгийн утга, хэрэглээ эрт үеийнхээс хувьсан өөрчлөгдсөнийг харуулна.

Хүснэгт 1. Авлига гэх үгийн утгын хэрэглээ

Сурвалж	Утга
Монголын нууц товчоо	Дайнд гавьяа байгуулан тулалдаж, амь үрэгдсэн хүмүүсийн үлдсэн ар гэр, өнчрөн хоцрогсдыг тэтгэх тэтгэлэг
XVII зууны сурвалжууд (Лувсанданзаны Алтан товч гэх мэт)	Өнчдийн тэтгэмж, тэтгэлэг, тэтгэмж
Ц.Дамдинсүрэн “Монголын нууц товчоо”	Тэтгэх хишиг, өршөөл тусламж, тусламж
Орчин цагийн монгол хэлнээ (хуулийн нэр томъёо)	Хээл хахууль өгөх, авах утга. Ж: авлига, авлигын эсрэг хууль, Авлигатай тэмцэх газар гэх мэт.

Мал аж ахуйн нэр томъёонд “гурван настай бод малыг гунан гэнэ” хэмээсэн байдаг. “Гунан” гэдэг үгийг “Монгол хэлний дэлгэрэнгүй их тайлбар толь”-д “1. Гурван настай эр бод мал, зарим дэлэнт том адгуусны гурван настай эрэгчин нь; 2. [хуучирсан] Хуучин цаг тооллын шинийн гурван; 3. [шилжсэн] Том: гунан буу (их буу) (<https://mongoltoli.mn/dictionary/detail/26358>) гэж тайлбарласан байна. Тэгвэл энэ үг “МНТ”-д хүний гурван настай үеийг илтгэдэг.

“МНТ”-ы 60-р зүйлд “*temüjin-ni yisiin nasutu büküi-tür joçi-qasar dolo'an nasutu büile'e qači'un-elçi tabun nasutu büile'e temüge-otčigin qunan büile'e temüliin ölegetei büile'e*” хэмээсэн байдаг. Энэ qunan буюу 忽難 гэснийг хажуугийн орчуулгад 三歲 буюу гурван нас гэж орчуулсан байдаг. Үүнтэй тохиролцох хэсгийг хожмын

сурвалжуудад, жишээлбэл: “Лувсанданзаны Алтан товч”-д “*tömiige odčigin yurban nasutai büliüge*” хэмээсэн нь XVII зууны үе гэхэд хүний насыг заадаг байсан үг мал амьтанд хэрэглэх нь илүүтэй болсон тул ийнхүү “гурван настай” гэдэг үгээр сольсон байж болох юм. Энэ хэсгийг академич Ц.Дамдинсүрэн “МНТ”-ыг хөрвүүлэхдээ “Тэмүгэ отчигин **гурван настай**” гэж буулгасан байдаг. Харин “Асрагч нэргийн түүх”-д энэ хэсэгтэй холбогдох хэсэгт “*sočiyu sirui quluγana-tai*” гэж төрсөн жилээр нь бичсэн байдаг. Энэ мэт зөрүүтэй бичигдсэний учир гэвэл эртний болон дунд үеийн монгол хэлнээ хүн хийгээд амьтны насыг хэлэхдээ тодорхой зааггүй, адилхан түвшинд хэлж хэрэглэдэг байсныг хожмын сурвалжуудад гурван настай гэж тодотгон бичсэн байна.

“МНТ”-ы §195-д “...*гурван алд биет, гунжин бод идэит...*” хэмээн Жамуха Хасарыг дүрслэн хэлдэг. Энд буй “*qunajin*” буюу 中忽訥真-ийг хажуугийн орчуулгад 三歲 буюу гурван нас гэж орчуулсан байдаг ба -jin дагавар нь эм хүйсийг илэрхийлдэг. Бод малд адуу, үхэр, тэмээ ордог бөгөөд эрийг нь гунан, эмийг нь гунжин гэж хэлдэг.

Төв халх аялгуунд “гунан” гэдэг нь эдүгээ зөвхөн мал амьтны гурван настай эрийг нь нэрлэдэг хэдий ч хүний гурван настай үеийг заан хэлдэг нь зарим нутгийн аялгуунд хадгалагдан үлдсэн байдаг. Жишээлбэл: “*Gunta: kəwy:nā: ərlog awax* (гурван настай хүүхдийн сэвлэг үргээх)” (Цэндээ, 2001: 67), *Gunta: kəwy:n* гэх мэтээр ярьж хэлэлцдэг байна.

Мөн “Гурван настай **гунанхан** улаан баатар”, “Эрийн сайн **гунан настай** мэхлэй” (Потанин Г.Н, 1883) гэх мэтээр туульд тэмдэглэгдэн үлдсэн байдаг.

Эртдээ хүний насыг заадаг байсан үгийн утга явцуурч хүний насыг заах хэрэглээ нь багасаж, эр амьтны гурван настайг “гунан”, эмийг нь “гунж” гэх болсон байна.

“Улсын нэр томьёоны комиссын мэдээ”-ний 123-рт “Хүний эшийн нэр томьёо” гэсэн тусгай дугаар хэвлэгдэж байжээ. Үүнд “дүү” гэх үгийг “*Эцгээс төрсөн хүүхэд биеэс нас цөөнийг дүү хэмээмүй. Бас нэгэн үеийн ураг удам биеэс нас цөөнийг мөнхүү дүү хэмээмүй*” (УНТКМ, 1982: 15) гэж тайлбарласан байдаг.

Дунд үеийн монгол хэлэнд хүйс, тооны айтай байсан баримтыг “МНТ”-ноос мэдэж болох бөгөөд зарим үг эр, эм хүнд ялгавартай хэрэглэгддэг байсны нэг жишээ нь “дүү” (迭兀de’ü) ба “дүй” (朵宜döyi) гэдэг үг юм.

“МНТ”-д “*tabun kö’üid-iyen de’ü jirqodu’ar kö’ün bolqan sikiken-quduqu ke’en neryitcū eke asaraba* (§135), *dāritai-otčigin de’ü, jamuqa de’ü, bo’orču-yin de’ü ögölei-čerbi*” гэх мэтчилэн зөвхөн эрэгтэй дүүг л “дүү” (迭兀de’ü) гэж хэлдэг байжээ. Харин эмэгтэй дүүг “дүй буюу 朵宜 döyi” гээд хажуугийн орчуулгад 妹子 буюу эмэгтэй дүү гэж орчуулсан байдаг. “МНТ”-ны §85-д “*qada’an neretei döyü-ben amitu gü’ün-e bu kelele ke’ejü asara’ulba*”, §165-д “*joci-de senggim-ün döyü ča’ur-beki-yi quyirun*”, *egečimet inu ibaqa-beki-yi činggis-qahan ö’esün aburun döyimet sorqaqtani-beki-yi tolui-ya ökba*” хэмээн тохиолддог (Золжаргал, 2017: 49). Насаар дүүмэд Сорхагтаныг хэлэхдээ “дүүмэд” гэлгүй эмэгтэй дүүг хэлдэг “дүй” гэсэн үгэнд -мэд гэсэн тэмдэг нэр бүтээх дагаврыг залгаж “дүймэд” гэсэн байгаа нь “дүү” хийгээд “дүй” гэж тусгайлан нэрлэдэг байсныг улам баталж байна.

Ийнхүү эртний болон дунд үеийн монгол хэлнээ хүйсийн ялгамжтай хэрэглэгддэг байсан үг орчин цагийн монгол хэлэнд эрэгтэй, эмэгтэйг үл харгалзан насаар дүү хэн хүнийг “дүү” гэж хэлдэг болжээ.

“Хээлтэй” гэдэг үг орчин цагийн мал аж ахуйн нэр томъёонд мал амьтны үр олсныг, тээж буйг хэлэх болсон тул хэн нэгнийг ийн хэлбэл доромж муу үг хэллээ хэмээн эгдүүцэх нь лавтай. Гэтэл энэ үг дунд үеийн монгол хэлнээ ямар утга, хэрэглээтэй байсныг авч үзье.

“Монголын нууц товчоо”-д хээл буюу 客額里 гэж галиглаад нэгдүгээрт 肚皮 буюу гэдэс ходоод, хоёрдугаарт 肚皮有的 буюу гэдэстэй, 懷孕 буюу жирэмсэн гэж хажуугийн орчуулгад орчуулсан байх бөгөөд “МНТ”-ы 21-р зүйлд “*sönit büri cēügen sira gü'ün ger-ün erüge dotoqa-yin gegē-'er oroju ke'eli* (肚皮) *minu bilijü gege'en inu ke'eli-tür* (肚皮) *minu singgegü büle'e*” хэмээн үр тогтох хэвлий гэдсийг илж, гэгээ нь хэвлий гэдэст нь шингэсэн тухай өгүүлсэн байх бөгөөд энд буй “хээл” нь гэдэс, дотор эрхтэн байрлах хөндийг хэлж байгаа бөгөөд турфаны цуглуулгад “*tedeger kebeli kegele deki qorugai terigüten* (тэдгээр хэвлий хээл дэх хорхой тэргүүтэн) (Төмөртогоо, 2018: 324) гэж бий.

“Хээлтэй” гэдэг нь “хэвлийд тогтсон үр хөврөл”-ийг хэлдэг бөгөөд энэ үг амьтанд төдийгүй хүнд ч хэрэглэдэг байжээ. Жишээлбэл 38-р зүйлд “*bodoncar alginči ha 'ulju dumda ke'elitei* (肚皮有的) *eme-yi bariju ya 'iijn gü'ün ci ke'en hasa[q] ba tere eme ügüleriün jarči 'ut adangqan uriangqajin bi ke'eba*”, 40-р зүйлд “*tere dumda ke'elitei* (肚皮有的) *eme bodoncar-tur irejü kö'ülebi*” гэж буй бөгөөд эмэгтэй хүний хөл хүндтэй байдлыг илтгэсэн байдаг. Мөн 59-р зүйлд “*tende yisügei-ba 'atur tatar-un temüjin-üge qori-buqa teri 'üten tatar-i davuliju ire'asu tende hö 'elün-iijn ke'elitei* (懷孕) *bürün onan-nu deli 'ün-boldaq-a büküi-tür jöb tende cinggis-qahan törejü 'ui*” гэсэн байдаг.

Харин “Лувсанданзаны Алтан товчид” “МНТ”-ы 38, 40-р зүйлтэй тохиролцох хэсэгт “хээлтэй эм” гэж байх ба 59-р зүйлтэй тохиролцох хэсэгт “*tende yisükei bayatur tatar-un tömüjin qoribuqa-a terigüten tataru dayuliju irebesu tede ögelen iijn köl kündü bülüge*” хэмээн “хээлтэй бүрүн” гэснийг “хөл хүндтэй бүлгээ” гэж солин найруулсан байдаг. Үүнийг доктор Ш.Чоймаа “Лувсанданзан бээр “МНТ”-ы эхийг тун бага хөндөж, хэвээр нь хуулан авсан боловч тухайн үеийн буюу XVII зууны хэл найруулгад ойртуулахыг бас чамгүй хичээсэн байдаг. Тухайлбал: энд Чингис хааны эх Өгээлүн Үжинийг “хээлтэй” гэж бичих нь найруулгын хүндэтгэлийн өнгө аяст үл нийцэх тул “хөл хүнд” гэсэн эерүү үгээр сольжээ. Энэ мэт хүндэтгэлийн үгээр сольж найруулсан жишээ нэлээд буй” (Чоймаа, 2002: 24) гэж тодорхойлсон байна. Мөн “Монголын нууц товчоо /Эртний үг хэллэгийн түгээмэл тайлбартай шинэ хөрвүүлэг/” номдоо энэ хэсгийг “Тэнд Есүхэй баатар Татаарын Тэмүжин Үгэ, Хори Буха тэргүүтэн Татаарыг дагуулиж ирвээс, тэнд Өгээлүн үжин **жирэмсэн байсан** Ононы Дэлүүн болдоогоо бүхүйд, зөв тэнд Чингис хаан төржүхүй” гээд “Жирэмсэн байсан хэмээхийн оронд “МНТ”-нд “хээлтэй бүрүн” гэж буй. Их эзний хатан ээжийг хүндлэхийн учир хөрвүүлэгч би эерүүлэн сольж найруулав” (Чоймаа, 2011: 25) гэсэн байна.

Дунд үеийн монгол хэлэнд хөл хүндтэй эмэгтэйг “хээлтэй эм, хээлтэй бүрүн, хүнд эм” гэх мэтчилэн хэлдэг байсан нь хүн ба мал амьтны байгалийн жам ёсыг адилтган үздэг байсны ул мөр юм. Хэлний хөгжлийн явцад уг үгийг хүнд хэрэглэхээ байж мал амьтны үр олсныг илтгэх болсон нь “Лувсанданзаны Алтан товч”-оос үзэхэд тодорхой бөгөөд “хөл хүндтэй” гэдэг үгээр солин бичсэнээс илт байна.

Академич Ц.Дамдинсүрэнгийн хөрвүүлсэн “МНТ”-нд “Есүхэй баатар, татаарын Тэмүжин-үгэ, Хори-буха зэргийн татаар хүнийг барьж ирэхэд **жирэмсэн байсан** Өэлүн үжин, Ононы Дэлүүн болдог гэдэг газар Чингис хааныг төрүүлжээ” гэжээ. “Хээлтэй бүрүн” гэсэн үгийг “жирэмсэн байсан” болгон бичсэн нь дунд үеийн монгол хэлэндээ хааны хатныг ч, эгэл иргэнийг ч хөл хүндтэй бол ингэж хэлдэг жирийн үг байсан нь хэлний хөгжлийнхөө явцад хүнд хэрэглэхээсээ илүүтэй мал амьтанд хэрэглэх нь элбэг болж, хүнийг нэрлэхдээ “жирэмсэн, хөл хүндтэй, давхар биетэй, тулгар, шалтгаантай” гэх мэтээр хэлдэг болжээ.

Орчин цагийн халх аялгуунд “хээлтэй” гэх үгийг зөвхөн мал амьтны хэвлий дэх үр хөврөлийг хэлдэг бол буриад аялгуунд жирэмсэн хүнийг бас нэрлэдэг нь зарим хуучирсан, утгын хувьд өөрчлөгдсөн үг аль нэгэн нутгийн аялгуунд уламжлагдан үлддэгийн жишээ болно.

Өнөө үед дөнгөж төрсөн нярайг манцуулах, өлгийдөхөд хэрэглэдэг даавуун иж бүрдлийг “өлгий” хэмээн нэрлэж заншсан. Энэ үг эртдээ ямар утгатай байсныг сурвалж бичгээс үзвэл анхдагч утга нь хучих, манцуулж боох даавууг хэлэх бус, харин нялх хүүхдийн ор буюу модон хэвтрийг заадаг байжээ. Хуучин их төлөв модыг хонхойлгон ухах, бургас мэтийн модлог зүйлийг сүлжих зэргээр өлгийг хийдэг байжээ.

“Өлгий мялаах ерөөл”-д:

Бургаасан модон өлгийтэй

Булганы арьсан баринтагтай

Бумбагар цагаан хөвгүүндээ

Буян хишиг тогттугай

Хайлаасан модон өлгийтэй

Хандгайн арьсан жолоотой

Хайртай энхрий хөвүүндээ

Хамаг буян хишиг тогттугай” гэж ерөөгөөд модон өлгийд өөх тос түрхэн мялаадаг байсан тухай мэдээ бий. Мөн энэ тухай: “**Үрэл гэдэг модоороо Өлгийг** минь сийлсэн аав минь” гэж “Эхийн ач” дуунд буй нь модон өлгийг хэрэглэж байсан цаг үетэй холбоотой. Үүнтэй холбоотой өлгийн өшиглөвөр (өөжингийн нэг тал буюу өлгийтэй хүүхдийн хөлд таарах хөндлөн мод), өлгийн нум (өлгийн цамхаг хийх нум хэлбэрт модон холс), өлгийн цамхаг (нялх хүүхдэд зориулсан бяцхан орны толгой тал дахь хагас тойрог хэлбэрт бүхээг), өлгийн цогног (өөжингийн цамхаг) гэх мэт өлгийн эд ангитай холбоотой нэр томъёо бий. Харин эдүгээ бидний өлгий гээд байгаа зүйлийг “Монголын нууц товчоо”-д “нэлхэй” хэмээх бөгөөд 97, 211-р зүйлүүдэд “булган нэлхэй” хэмээх агаад “Асрагч нэртийн түүх” зэрэг хожмын сурвалжуудад “булган өлгий” хэмээсэн нь 500-аад жилийн дараах монгол

хэлнээ өлгийнний утга хувьсаж, нэлхэйн оронд өлгий болсныг харуулна (Шинэбаяр, Золжаргал, 2019: 53-54).

Орчин цагийн монгол хүнээс “ач” гэдэг үгийн утгыг асуухад 1. Ач тус; 2. Ач зээ, 3. Ачаа ачихын ач гэх мэтээр хариулдаг. Мэдээж эдгээр хариулт зөв хэдий ч “өс хонзон, өшөө хорслоо авах” гэсэн утгыг мэдэх хүн ховордсон байна.

“Ач” гэх үгийг толь бичгээс үзвэл: 1. Гүнээ хүндэтгэвэл зохих эрхэм тус, сайн буян; 2. Үр дүн, учир, нөлөө; 3. [хуучирсан] Өс, хариу, 4. Хүүгийн эрэгтэй хүүхэд, төрлийн эрэгтэй талын хүүхэд, 5. **Ач тач** (хүч тэнцүү, хэн хэнийгээ дийлэхээр биш, ана мана) гэсэн байна (<https://mongoltoli.mn/dictionary/detail/8491>). Эдгээрээс гурав дахь үгийн утгыг толь бичиг болон сурвалж бичгээс л олж мэдэх болсон бөгөөд эл үг нь дунд үеийн монгол хэлнээ буюу “МНТ”-ы дурсгалаас нэхэн харвал идэвхтэй хэрэглэгддэг байжээ.

“Хачи” (хач-өшөө) гэсэн энэ үгийг хятад галиг эхээс Пеллио, Рахевильз, Баяр, Дашцэдэн тэргүүтэн судлаачид ““хачи” гэж, Бас Баяр, Иринчин, Элдэндэй, Ардажав, Лувсанданзан тэргүүтэн зарим нь “ачи” гэж, Ц.Дамдинсүрэн, Мансан, Элдэндэй, Ардажав, Пеллио, Хэниш, Рахевильз тэргүүтэн цөм “өшөө” гэсэн үгээр орчуулсан” гэж эрдэмтэн Ш.Гаадамба (2016: 271) өгүүлсэн байдаг. Хачи юу, ачи юу гэдгийг энд шүүх гэсэнгүй, харин энэ үгийн утга зүйн хэрэглээний талаарх асуудлын талаар авч үзнэ.

“МНТ”-д “ач” буюу “哈赤hači” гэх үг ач тус, өс хонзон гэсэн эсрэг утгатай хоёр үгийг илэрхийлдэг байсан бөгөөд hači哈赤 гэдэг хэлбэрээр нийтдээ 14, hačilaqun 哈赤刺=【中】渾гэсэн хэлбэрээр 1, hačilan哈赤<中>關 гэж 1, hačitu哈赤秃 гэж 1 удаа тус тус тохиолдох ба hači гэх үг нь “гэтгэн хариулах тус, тусын хариу” гэсэн утгаар 7 удаа байх бөгөөд жишээлбэл: “... jiramut jiqasu si’üjü jici **eke-yü’en hači teji’eba**” (§75), *basa kö’ün-ü’en odun baraqsan ulus-i minu dörben küli’üd-iyen ilējü aburaju ökteba hači qari’ulqu-yi tenggeri qajar-un ihe’el medetügei ke’eba* (§163), *ene tusa-yin činu hači uruq-un uruq-a činu hači qari’ulqu-yi de’ere tenggeri qajar-un ihe’el medetügei* (§177), *tan-i teji’eksen hači-ban eke-de maqa minu kedüi hači tusa qari’ulba ta* (§214) гэх мэтээр тохиолдоно.

“Өс хонзон, өшөө авах” гэсэн утгаар 10 удаа буюу “*tabun quru’ud-ıyan kimul tamutala harban quru’ud-ıyan ha’uttala hači minu aburan sorifı] qun ke’ejü ilējü’ü*” (§53), *tayiči’ut aqa de’ü-yin qasi’un dawusun yadan hači ken-e aburan čıdaqun-u ke’ejü büküi-tür namayı yekin nidün-ü surmusun aman-u qaqaşun bolqamui ta* (§77), *heligen-ü uru[q] busut-ü bida hači-yan ker hačılaqun bida ke’ejü ilēba* (§105), *te’im-i ösön hačıran otču’ui* (111§), *ere hačıtu merkit irgen-i ebür ba anu hoqtorqui helige ba anu hemtelba bida* (§113) гэх мэт буй.

“Ач” гэх энэ үгийг “Лувсанданзаны Алтан товч”-оос нягтлан үзвэл “*hači teji’eba гэснийг ači tejiyebe* (§75), *hači hari’ulqu-yi гэснийг ači qari’ulqu-yi* (§163), *tejiyeksen hači гэснийг tejiyegsen ači*, *hači minu aburan гэснийг ači-yi minu aburan*, *ösön hačıran гэснийг ösil ačıran*” хэмээн “ači” гэдгээр нь тэмдэглэсэн байдаг бол “Асрагч нэргийн түүх”-нд “*eke-yin minu ende nökiir boltuıai gejiı tejiyegsen ači qari’ulba*” гэж “ач тус”-ын утгаар нэг удаа тохиолдож, “МНТ”-ы §111-ын “*Toqto_a_*

beki-yin de'ü Yeke Čiledü-deče Yisügei_ba>atur-a Hö'elün eke-yi buliju abtala:i ke>en te>ün-i ösön hačiran otčuwuī” гэсэнтэй тохиролцох хэсэгт “*urida Ögelen eke-yi Yisükei bayatur-un yeke Čiledü-eče buliya-ju abuysan-i öslen irejii*” хэмээн “өсөн **ачран** оджээ” гэх үгийг “өслөн ирж” болгон “ачран” гэх үгийг орхисон байдаг. Харин Ц.Дамдинсүрэнгийн “Монголын нууц товчоо”-ны хөрвүүлэгт “өшөө хонзон, өс хонзон, ач тус” гэх мэтээр хөрвүүлсэн нь 800 гаруй жилийн тэртээ бичигдсэн монгол хэлний үг хэллэгийг эдүгээгийн бидэнд уншихад ойлгомжтой болгохын тулд ийнхүү хуучин үгийг утга ойролцоо өөр үгээр солин найруулан бичжээ.

“Ач” гэх үгийн “өс хонзон, өшөө хорсол, өшөөгөө авах, хариугаа авах” гэсэн утга судар бичигт тэмдэглэгдэн үлдэж, “ач тус, ач гавьяа, ач хариулах, тэтгэх” гэсэн утга нь л өнөөгийн монгол хэлэнд хэрэглэгдэх болсон нь үгийн утга хуучирч, утга ойролцоо үгэндээ шахагддаг хэлний хөгжлийн нэгэн жам юм.

3. Дүгнэлт

“МНТ” нь түүхэн болон уран зохиолын хоёрдмол шинж чанартай зохиол болохын хувьд түүхэн үйл явдлыг уран яруу дүрслэн үзүүлэхдээ тухайн үеийнхээ монгол хэлний үгийн санг гаргуун сайн ашигласан нь зүйн хэрэг билээ. Хэл бол нийгмийн үзэгдэл болохын хувьд нийгмээ даган хувьсан өөрчлөгдөж байдаг он цагийн эргэлтэд уламжлалт ёс заншил, үндэстний сэтгэлгээ, нийгмийн дэвшил хөгжлөөс хамааран үгийн утга ч даган хувирч байдаг. Дээрх хэдэн үгийн жишээнээс үзэхэд зарим үг нь хэлбэрээ анхны хэвээр хадгалсан боловч үгийн хэрэглээ нь ондоо болж, зарим ижил үгийн нэг утга нь хэвээр үлдэвч нөгөө нь бүхэлдээ хуучирч мартагдсан байна.

Ном зүй

Болд, Л. 2017. *Үсэг бичиг, үг хэллэгийн судалгаа*. Уб., 332 х.

Гаадамба, Ш. 2016. *Монголын нууц товчооны үг хэллэгийн тайлбар, хоёр дахь хэвлэл*, Уб., 334 х.

Дамдинсүрэн, Ц. 2017. *Монголын нууц товчоо, Гэсэр, Жангар*. Уб., 399 х.

Золжаргал, Б. 2017. Дунд үеийн монгол хэлний тоо болон хүйсийн зохицлын улирал хувирлын тухайд. *Мир Центральной Азии-4 хурлын эмхэтгэл*, Улаан-Үд хот., 447-452 х.

Золжаргал, Б. 2014. Монголын нууц товчоо ба Асрагч нэртийн түүхийн тохиролцох хэсгийн харьцуулсан судалгаа, *хэл бичгийн ухааны доктор (Ph.D)-ын зэрэг горилсон зохиол*, БНХАУ, Хөххот, 236 х.

Золжаргал, Б. 2017. “Монголын нууц товчоон”-оос нэр томъёог эрэх нь, *Хэрэглээний хэл шинжлэл сэтгүүл*, II боть, дэвтэр 1-21, Уб., 2017, 46-53 х.

Төмөртоогоо, Д. 2018. *Монгол хэлний үгийн гаралын тайлбар толь*, Уб., 446 х.

Цэрэнсодном, Д. 2019. Нэг үг боловч нэмэр болох юуны магад. *Эх хэл бичиг сэтгүүл*. №17.

Чоймаа, Ш. 2002. “Монголын нууц товчоон”, Лувсанданзаны “Алтан товч” эхийн судалгаа. Уб., 187 х.

Чоймаа, Ш. 2011. “Монголын нууц товчоо”, Эртний үг хэллэгийн түгээмэл тайлбартай шинэ хөрвүүлэг. Уб., 291 тал.

Шинэбаяр, О., Золжаргал, Б. 2019. Ур ухаан тэлэх уламжлалт мэргэжлийн үгс. Уб., 154 тал.

Эрдэнэбат, Ц. 1998. “Монголчуудын нэр томьёо тогтоож ирсэн уламжлалаас”, *Нэр томьёо судлал сэтгүүл*, №1.

Vyamba-yin Asaragüci neretü(-yin) teüke. Эх бичгийн судалгаа. Галиглаж, үгийн хэлхээг үйлдэн хэвлэлд бэлтгэсэн Ц.Шагдарсүрэн., И Сөн Гю. Уб., 298 х.

<https://mongoltoli.mn>

Abstract

One of the main principles for Mongolian terminology “Using traditional terms which already exist in Mongolian both written and oral” language for term formation. Mongolian terminology is based on the lifestyle of Mongolians, historical periods, nomadic life, customs, culture, politics, crafts, national features. Therefore, this article searched and explained traditional phrases and terms in sources of Mongolian scripts.

**НЭР ТОМЬЁОНЫ ТОГТОЛЦООТ ШИНЖ БА ОРЧУУЛГЫГ
ТАНИН МЭДЭХҮЙН ХЭЛ ШИНЖЛЭЛИЙН ҮҮДНЭЭС СУДЛАХ НЬ**

Н.МӨНХЦЭЦЭГ*

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлд нэр томьёоны танин мэдэхүйн үзэл онолуудыг эш үндэс болгон ухагдахуун, түүний тогтолцоог нэр томьёоны орчуулгад ямар үүрэгтэй болохыг ойролцоо утгат, харьяа утгат, төрөл утгат, бодит ба хийсвэр утгат нэр томьёоны жишээгээр тодорхойлжээ.

Мөн гадаад хэлний нэг үгэнд олон монгол хувилбар үүсгэн нэрлэх, ойролцоо нэр томьёо болон ерөнхий ухагдахуун, тусгай ухагдахууныг нэрлэсэн нэр томьёоны нарийн ялгааг гаргалгүй буруу орчуулсан зэрэг асуудлын гол шалтгаан нь тогтолцоог анхаараагүйгээс үүдэж байгааг жишээ баримтаар үзүүлэн цаашид хэрхэн талаар өөрийн санал бодлыг дэвшүүлсэн байна.

Түлхүүр үг: ухагдахуун, шаталсан тогтолцоо, төрөл нэр томьёо, харьяа нэр томьёо, ойролцоо нэр томьёо, бодит нэр томьёо, хийсвэр нэр томьёо.

1. Удиртгал

Сүүлийн үед хэлний нэгж, үзэгдлийг олон салбар шинжлэх ухааны зааг дээр судлан тайлбарлах хандлага нь нэр томьёо судлалын салбарт ч мөн дэлгэрч, нэр томьёо судлалыг танин мэдэхүй, хэл шинжлэл, харилцааны гэсэн гурван чиглэлд ангилан (Sager, 1990) авч үзсэн бөгөөд танин мэдэхүйн чиглэл нь нэр томьёоны ухагдахуун хийгээд түүний тогтолцоо, холбооны талаар судалдаг. Танин мэдэхүй бол мэдлэгийг бүтээх сэтгэхүйн үйл явцын үр дүн юм. Хүний сэтгэхүй аливаа зүйлийг хийсвэрлэлээр хэрхэн хүлээж авч, ухагдахууныг бий болгодог вэ гэдэг асуулт нь нэр томьёоны онолын суурь ойлголт юм.

Танин мэдэхүйн чиг хандлагыг баримталдаг нэр томьёочид мэдлэгийн хураангуйлал болох ухагдахууны бүтцийг бий болгохоос эхэлж, дараа нь уг бүтэц дэх ухагдахуун бүрд нэр хайдаг. Нэр томьёоны танин мэдэхүйн онол нь мэдлэгтэй холбогдох гурван түлхүүр асуудал болох нэгдүгээрт, хүн бодит байдлыг хэрхэн дүрсэлж, мэдлэгийг хэрхэн бүтээдэг, хоёрдугаарт, ухагдахуун хэрхэн бий болж, мэдлэгийн бүтцийн хүрээнд хэрхэн эрэмбэлэгддэг, гуравдугаарт, ухагдахуунууд хоорондоо хэрхэн холбогддог вэ гэсэн асуултыг авч үздэг.

Улмаар “нийгэм-танин мэдэхүйн нэр томьёо судлал”¹ (Temmerman, 1997; 2000) болон “хүрээнд суурилсан нэр томьёо судлал”² гэх мэт нэр томьёо судлалын шинэ чиг хандлагууд үүсэн бий болжээ. Бельги улсын нэр томьёо судлаач Temmerman (2000) нэр томьёог танин мэдэхүйн үүднээс судлахын чухлыг тайлбарлахдаа дараах үндэслэлүүдийг дурджээ. Үүнд:

- Аливаа мэдлэгийн нэгжийг ангилан айчлахад нэр томьёо, ухагдахууны харилцаа холбоо, тогтолцоо нь чухал үүрэгтэй.
- Ай буюу категори нь хил хязгаарын хувьд тодорхойгүй байдаг.
- Аливаа ухагдахууныг хэрхэн ойлгож, нэрлэх нь тодорхойлолтоос хамаарна.
- Олон утгат үг, ижил үгийг мэргэжлийн буюу тусгай хэлэнд түгээмэл хэрэглэдэг тул тэдгээрийг нэр томьёоны утгын талаас бодитой судлах хэрэгтэй.
- Ай, ухагдахуун болон нэр томьёо цаг үргэлж хувьсан өөрчлөгдөж байдаг тул цуваа цагийн судалгаа шаардлагатай байдаг (Temmerman, 2000:56) гэсэн байна.

Тэрбээр нэр томьёо судлалын танин мэдэхүйн загвар буюу ухагдахууны тогтолцоо, уялдаа холбооны асуудал нь шинэ санаа, мэдлэгийг хөгжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг (Temmerman, 2000: 56) гэдгийг онцлон гэмдэглэсэн байдаг. Нийгэм-танин мэдэхүйн үзэл онолоор түүний энэ зарчим нь нэр томьёоны эхлэх цэг юм.

Frame-Based Terminology (Faber et al. 2005) буюу үгчлэн орчуулбал “хүрээнд суурилсан нэр томьёо” хэмээх ойлголт нь нэр томьёо судлалын хамгийн сүүлийн үеийн үзэл онол бөгөөд аливаа нэр томьёогоор илэрч буй ухагдахууны хүрээг харгалзах нь нэр томьёоны хос нэршил, давхцал, буруу онолт зэрэг асуудлаас сэргийлэх ач холбогдолтой хэмээн үздэг. Нэр томьёоны утга нь дан ганц утгын мэдээллийг агуулаад зогсохгүй ухагдахууны хүрээ, хэрэглээний параметрийг агуулж байдаг (Fillmore & Atkins, 1992). Ер нь аливаа хэлний үгийн утгыг сайтар ойлгохын тулд түүний хүрээ буюу ухагдахууны бүтэц, тогтолцооны талаар мэдлэгтэй байх ёстой.

Алберт Энштэйн нэгэнтээ “Ямарваа нэг ухагдахууныг ойлгосны баталгаа нь түүний талаар эмээдээ тайлбарлаж ойлгуулах чадвар юм” гэж хэлсэн байдаг. Үүний нэгэн адил шинэ ойлголт ухагдахууныг өөрөө сайтар ойлгож, түүнийгээ төрөлх хэлээрээ зөв орчуулж оноож, бусдад хүргэх нь орчуулагч, нэр томьёоч хүний чадвар юм. Тэгэхээр нэр томьёог орчуулна гэдэг нь тухайн орчуулагчаас нэг талаас хэлний мэдлэг, нөгөө талаас тухайн хоёр ард түмний танин мэдэхүй, сэтгэлгээний онцлогийг харгалзан шинэ ойлголт ухагдахууныг сурвалж хэлнээс зорилтот хэлэнд хэрхэн зөв дамжуулж, тогтолцоотой оноох вэ гэдэг талаар мэдлэг туршлага, түүнээс гадна салбарын мэдлэг гээд олон мэдлэг чадварыг шаарддаг.

Монгол хэлний хувьд нэр томьёог тэр дундаа нэр томьёоны орчуулгыг танин мэдэхүйн хэл шинжлэлийн үүднээс судалсан нь ховор байна. Иймд бид

^{*} ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглээний хэл шинжлэлийн салбарын ЭШДэА, доктор (Ph.D)

¹ Sociocognitive Terminology (Temmerman 1997, 2000)

² Frame-based Terminology (Faber, Mbrquez Linares, and Vega Exposito, 2005)

дээр дурдсан нэр томъёоны танин мэдэхүйн үзэл онолуудыг эш үндэс болгон энэ удаагийн судалгаагаа хийсэн болно. Ингэхдээ танин мэдэхүйн болоод нэр томъёоны цөм ойлголт болох ухагдахуун, түүний тогтолцоо нэр томъёоны орчуулгад ямар үүрэгтэй болох, монгол хэлэнд нэр томъёог орчуулахад тогтолцоот шинжийг харгалзаагүйгээс үүдсэн зарим алдаа дутагдлыг судлан жишээ баримтаар тайлбарлахын зэрэгцээ нэр томъёог орчуулгад тогтолцоог хэрхэн авч үзэх талаар өгүүлэх болно.

1.1. Судалгааны зорилго

Энэхүү өгүүлэл нь нэр томъёоны чухал бүрдэл хэсэг болох ухагдахуун, түүний тогтолцоот шинж болон үндэстний сэтгэлгээний онцлогийг нэр томъёоны орчуулгын хүрээнд танин мэдэхүйн хэл шинжлэлийн онолын үүднээс судлан жишээ баримтаар тайлбарлаж, санал дүгнэлтээ гаргах зорилготой.

1.2. Судалгааны арга

Бид энэ удаагийн судалгаандаа нэр томъёоны тогтолцоот шинжийг харгалзаагүйгээс үүдсэн алдаа мадагтай буюу олон хувилбарт нэр томъёог түүвэрлэн авч чанарын судалгааны аргыг ашиглан англи нэр томъёотой нь харьцуулан задлан шинжилж, загварчлан тайлбарлах болно.

2. Ухагдахууны тогтолцоо

Нэр томъёо нь хэл ба танин мэдэхүйн үйл ажиллагааны үр дүн бөгөөд тусгай мэдлэгийн хүрээнд ухагдахуун ойлголтыг илэрхийлсэн хэлний нэгж юм. Аливаа шинжлэх ухааны нэр томъёо нь 1.Тусагдахуун буюу биет ба биет бус зүйл, 2.Ухагдахуун (concept) буюу хүний оюун санаан дахь хийсвэр дүр зураг, 3.Тодорхойлолт буюу тухайн ухагдахууны шинж чанарыг тодорхойлон бичсэн өгүүлбэр, 4. Нэр томъёо буюу ухагдахууныг нэрлэсэн үг гэсэн 4 бүрдэл хэсэгтэй. Эдгээр бүрдэл хэсгийн цөм нь ухагдахуун бөгөөд ухагдахуун нь тогтолцоот шинжтэй. Олон улсын стандарт (ISO 1087-1: 2000)-аар “Онцлог шинжүүдийн нэгдлээр бий болсон мэдлэгийн нэгжийг ухагдахуун гэнэ” хэмээн тодорхойлсон байдаг. Энгийн үгээр хэлбэл, ухагдахуун гэдэг нь хүний оюун санаанд аливаа юм үзэгдлийн онцлогийг тусгасан хийсвэр дүр зураг бөгөөд бодит байдал ба нэр томъёо хоёрын дунд зуучийн үүрэг гүйцэтгэдэг. Нэр томъёо нь тэр ухагдахууны гадаад илрэл буюу тухайн ухагдахууныг илэрхийлсэн тэмдэг юм.

Нэр томъёоны ISO 704: 2009 стандартад ухагдахууныг өөр хоорондоо холбоо бүхий цогц нэгж гээд “Бидний сэтгэхүй ухагдахуунуудыг байнга бүтээж, тэдгээрийн уялдааг боловсруулж байдаг бөгөөд энэхүү уялдаа нь албан ёсоор мэдэгдэж, эс мэдэгдэж болно” (ISO 704: 2009, х.8) гэсэн байдаг. Өөрөөр хэлбэл, шинжлэх ухааны мэдлэгийг бүрдүүлж буй ухагдахуунууд нь дан дангаар бус харин харилцан бие биетэйгээ холбогдон бүлэг бүлгээрээ тогтолцоонд байдаг. Ухагдахууны бүлэг дэх дэд ухагдахуунууд нь хоорондоо учир зүйн хийгээд оршихуйн холбоотой. Учир зүйн холбоо нь ухагдахууны адил шинж дээр тулгуурлах бөгөөд тэдгээр нь нэг

ба түүнээс дээш адил шинжтэй байдаг гэсэн үг юм. Энэ талаар судлаач доктор Л.Балдан “Утгын тогтолцоо гэдэг нь олон хувилбар утгыг дэс дараатайгаар хооронд нь шүтэлцүүлэн барилдуулж, нэгэн ухагдахуунд хураангуйлан нэгтгэхийг хэлнэ” гэж үзээд “нэр томъёог нэг юмны олон талыг нэгтгэн цогц болгодог ухагдахуунаар тогтоон боловсруулдаг байна” (2000: 13) гэсэн нь нэр томъёоны тогтолцоот шинжийг баримтлахын чухлыг дурдсан хэрэг юм.

Олон улсын стандарт (ISO 1087-1: 2000)-аар ухагдахууны тогтолцоог шаталсан, уялдаат гэсэн үндсэн хоёр хэлбэрт ангилжээ. Үүнийг бид дараах хэсэгт дэлгэрүүлэн авч үзнэ.

2.1. Ухагдахууны шаталсан тогтолцоо

Шаталсан тогтолцоонд ухагдахуун нь хүрээгээрээ өргөн ба явцуу хоёр хэлбэртэй байна. Шаталсан тогтолцоо гэдэг нь хоёр ухагдахуун хоорондоо ерөнхий - тусгай юм уу эсвэл бүхэл - хэсэг-ийн харьцаатай байхыг хэлнэ (ISO 1087-1: 2000). Тодруулбал, хорвоо ертөнцийн бүхүй л юмс үзэгдэл ерөнхий - тусгай, хийсвэр - бодитой, бүхэл - хэсгийн харьцаанд оршдог тул хүн төрөлхтөн оюун санаа буюу тархиндаа тэдгээр юмс үзэгдлийг хийсвэрлэн ухагдахуун болгохдоо энэхүү харьцаагаар нь бүлэглэн эрэмбэлж тогтолцоожуулдаг.

Эрдэмтэн Д. Бадамдорж (2015) ерөнхий-тусгайн харьцаат үгсийг “төрөл утгат үг” гэж, бүхэл-хэсгийн харьцаат үгсийг “харьяа утгат үгс” гэж нэрлэжээ. Эрдэмтэн Д.Бадамдоржийн жирийн үгийн санд хэрэглэсэн энэхүү нэрлэлтийг нэр томъёо судлалд ашиглаж ерөнхий-тусгай харьцаат нэр томъёог “төрөл нэр томъёо”, бүлэг-хэсгийн харьцаатай нэр томъёог “харьяа нэр томъёо” хэмээн нэрийдэж болох юм.

2.1.1. Ухагдахууны ерөнхий-тусгайн харьцаа буюу “төрөл нэр томъёо”

Учир зүйн хувьд нэг ухагдахуун нөгөөгөөс илүү ерөнхий байж, тэр нь тусгай ухагдахууныхаа шинжийг агуулж байдаг бол тусгай ухагдахуун ерөнхий ухагдахууны шинжийг агуулахын зэрэгцээ ерөнхийгөөс ялгарах дор хаяж нэг өөр шинжтэй байдаг. Өөрөөр хэлбэл, ерөнхий ухагдахуун гэдэг нь бүлэг ухагдахууны тухай юм. Ерөнхийгөөс тусгай руу чиглэсэн ухагдахууны шаталсан тогтолцоог хэл шинжлэлийн жишээгээр үзүүлбэл дараах байдалтай байна.

Зураг 1. Ерөнхий-тусгайн харьцаа бүхий шаталсан тогтолцооны жишээ (зохиогчийн жишээ)

Зураг 1-ээс үзэхэд “авиа зүй” бол ерөнхий ухагдахуун бөгөөд энэхүү ухагдахууны бүлэг нь цааш задран *авиа*, *авианы хууль*, *авиалбар* гэх мэт тусгай буюу дэд ухагдахуунд хуваагдана. Түүнчлэн тэдгээр нь тус тусдаа цааш задрах бөгөөд зураг дээр “авиа” гэсэн дэд ухагдахууны задаргааг үзүүллээ. “Авиа” гэдэг нь авиа зүйн тогтолцоонд нэг бүлэг ухагдахуун буюу ерөнхий ухагдахуун болно. Энэ ухагдахуун буюу нэр томъёо нь амнаас гарч буй хийн урсгал бөгөөд эгшиг, гийгүүлэгч гэх мэт бүлэг авиаг хэлнэ. Тэгвэл *эгшиг авиа* гэдэг нь “авиа” гэсэн ерөнхий шинжийг агуулахын зэрэгцээ энэхүү ухагдахууны тогтолцоонд бусад ухагдахуунаас ялгарах тусгай шинж нь амнаас гарч буй хийн урсгал нь амны хөндийгөөр дамжихдаа саадгүй гардаг онцлог нь юм.

Дээр дурдсанчлан эрдэмтэн Д.Бадамдорж ерөнхий-тусгайн харьцаат үгсийг “Төрөл утгат үг гэдэг бол илэрхийлж байгаа ухагдахууны багтах ба багтаах багтаамжаар шүтэлцээтэй орших, аймаг зүйл юмсын холбоог үзүүлэх үгийн сангийн бүлэг нэгжийн олонлогийн нэр юм.” (2015: 217) гээд

гэх мэт олон жишээ дурджээ. Тэгэхээр “авиа зүй” гэсэн нэр томъёо нь *авиа*, *авианы хууль*, *авиалбар*, *эгшиг*, *урт эгшиг*, *богино эгшиг*, *хос эгшиг* гийгүүлэгч гэх мэт бүлэг ухагдахууныг **багтаан** нэрлэсэн ерөнхий нэр томъёо болж, харин *урт эгшиг*, *богино эгшиг*, *хос эгшиг* гийгүүлэгч нь уг бүлэгт **багтаж** буй дэд ухагдахууныг нэрлэсэн тусгай нэр томъёонууд болно. Энэхүү шаталсан тогтолцоо бүхий бүлэг нэр томъёо нь нийтдээ төрөл ухагдахуунуудыг нэрлэсэн “*төрөл нэр томъёо*” болно гэсэн үг юм.

2.1.2. Ухагдахууны бүхэл-хэсгийн харьцаа буюу “харьяа нэр томъёо”

Бүхэл, хэсгийн харьцаа бүхий шаталсан тогтолцоо нь “**А бол Б, В-ээс бүрддэг. Б бол А-ийн хэсэг,**” гэсэн томъёололтой байна. Эрдэмтэн Д.Бадамдорж “Хэл шинжлэлд бүхэл-хэсгийн харьцаа бүхий үгсийг “*megonumu*” гэж нэрлэдэг бөгөөд “трек хэлний “*meros*” (хэсэг, хувь гэх мэт утгатай) үгээс гаралтай. Энэ нэр томъёо бол үгийн сан-утга зүйн судлагдахуун болсон, аливаа юмсын БҮХЭЛ, ХЭСЭГ-ийн харьцааг үзүүлэх бүлэг үгсийн айг илтгэх утгатай юм. Бид тус нэр томъёоны агуулгыг харгалзаж харьяа утгат үг гэж нэрлэж байна” гэж тодорхойлоод

гэх мэт (2015: 224) жишээ дурджээ.

Үүнийг анагаах ухааны ухагдахууны тогтолцооны жишээгээр тайлбарлавал дараах байдалтай байна.

Зураг 2. Бүхэл-хэсгийн харьцаа бүхий шаталсан тогтолцооны жишээ (зохиогчийн жишээ)

Зураг 2-оос үзэхэд, дээрх загвараар “Мэдрэлийн тогтолцоо (А) бол төв мэдрэлийн тогтолцоо (Б), захын мэдрэлийн тогтолцоо (В)-ноос бүрддэг. Төв мэдрэлийн тогтолцоо (Б) бол мэдрэлийн тогтолцоо (А)-ны хэсэг юм” гэсэн томъёолол болно. Тэгэхээр энэхүү шаталсан тогтолцоо бүхий бүлэг ухагдахууныг нэрлэсэн тэмдэг буюу үгс нь “харьяа нэр томъёо” болно гэсэн үг юм.

2.2. Уялдаат харьцаа³ гэдэг нь олон улсын стандарт тодорхойлолтоор “Ухагдахуун хоорондын шаталсан бус сэдэвчилсэн харьцаа”(ISO 1087-1:2000)-г хэлдэг. Уг харьцаа нь дараалсан, хугацааны, шалтгаан үрийн гэх мэт янз бүр байна. Жишээ нь:

Ухагдахуун	Уялдаат харьцаа
Багш - сурагч	Сургагч - сурагч
Үзэгний сав - үзэг	Агуулагч - агуулагдагч
Хуурайшил - цөлжилт	Шалтгаан - үр дагавар
Улс төр - улс төрч	Салбар - мэргэжил
Зураач - зураг	Бүтээгч - бүтээгдэхүүн

Хүснэгт 1: Уялдаат харьцаа бүхий жишээ

Ухагдахууны уялдаат харьцаа нь нэр томъёо судлалд шаталсан харьцааг бодвол бага үүрэгтэй тул бид энд товч өгүүллээ.

3. Нэр томъёоны орчуулгад ухагдахуун, түүний тогтолцоог авч үзэх нь

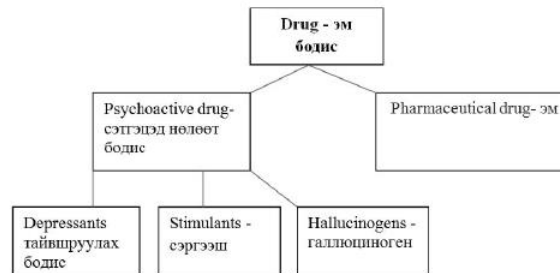
Гадаад хэл сурах болон орчуулга хийхэд хамгийн бэрхшээлтэй асуудлын нэг нь танин мэдэхүйн хэл шинжлэлийн суурь ухагдахуун болох концепт (ухагдахуун)-ийн тухай асуудал юм. Нэр томъёог орчуулахад сурвалж хэл болон зорилтот хэлний ухагдахууны зөрүү их бэрхшээлтэй байдаг. Нэр томъёоны орчуулга гэдэг нэг хэлний нэгжийг нөгөө хэлний нэгжээр сольж байгаа төдий хэрэг биш, сурвалж хэлний мэдлэгийн нэгж болох ухагдахууныг зорилтот хэлэнд зөв оновчтой оноох тухай асуудал юм. Ийнхүү нэр томъёог орчуулах, оноохдоо түүний гол шалгуур болох тогтолцоот байх зарчмыг баримтлах хэрэгтэй юм. Тодруулбал, нэр томъёог

³ Associative relationship (ISO 704: 2009)

орчуулахдаа дан дангаар бус, тухайн ухагдахуун буюу нэр томъёотой ерөнхий-тусгай (төрөл нэр томъёо), бүхэл-хэсэг (харьяа нэр томъёо)-ийн харьцаанд буй бусад нэр томъёог хамтад нь авч үзэхээс гадна ойролцоо, бодит-хийсвэр нэр томъёоны онцлогийг авч үзэх хэрэгтэй.

3.1. Төрөл нэр томъёоны орчуулга

Анагаах ухааны салбарт “*medicine*” ба “*drug*” гэсэн ойролцоо утгатай үгсийн ялгааг гаргахын тулд тухайн хоёр ухагдахууны харьцаа, зориулалтыг нь авч үзэх хэрэгтэй. Өөрөөр хэлбэл, *medicine* буюу эмийн зорилго нь өвчний байдал шинж тэмдгийг намжаах, дарах, сэргийлэх, эмчлэх. Өөрөөр хэлбэл, *medicine* бол хоргүй, өвчтөнд эерэг нөлөөтэй бүтээгдэхүүн гэсэн үг (Хэтрүүлэн болон буруу хэрэглэвэл хортой). Харин *drug* бол Stedman’s Medical Dictionary-д тодорхойлсноор “*Аливаа организмын бие физиологи ба сэтгэцэд нөлөөлөх ямар нэгэн бодис*” (*A drug is any substance that causes a change in an organism’s physiology or psychology when consumed*) бөгөөд өвчтөнд эерэг болон сөргөөр нөлөөлж болно. Жишээлбэл, героин бол *drug* бөгөөд биологи, сэтгэцийн хувьд нөлөөлөх боловч өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, эмчлэх зориулалттай бодист орохгүй тул “эм” гэж үзэхгүй. Тодруулбал, энэ бодис нь хүний оюун сэтгэц, биеийг хордуулах хүчтэй бодис юм. Иймд энэхүү хоёр үгийг “эм” гэсэн ганц үгээр оноож болохгүй юм.

Зураг 3. Төрөл нэр томъёоны орчуулга (зохиогчийн жишээ)

Дээрх загвараас харахад англи хэлний “*drug*” хэмээх нэр томъёо нь нэгэн цогц ухагдахууныг нэрлэсэн ерөнхий нэр томъёо болж цааш *pharmaceutical drug*, *psychoactive drug* гэж дэд ухагдахуун заасан нэр томъёонд хуваагдана. Stedman’s Medical Dictionary-д:

pharmaceutical drug хэмээх нэр томъёог: *өвчнийг оношлох, эмчлэх, эдгээх, урьдчилан сэргийлэх болон дархлааг дэмжихэд хэрэглэх химийн бодис бөгөөд мөн “эм” хэмээн нэрлэдэг. (A pharmaceutical drug, also called a medication or medicine, is a chemical substance used to treat, cure, prevent, or diagnose a disease or to promote well-being⁴)* гэж тодорхойлсон бол;

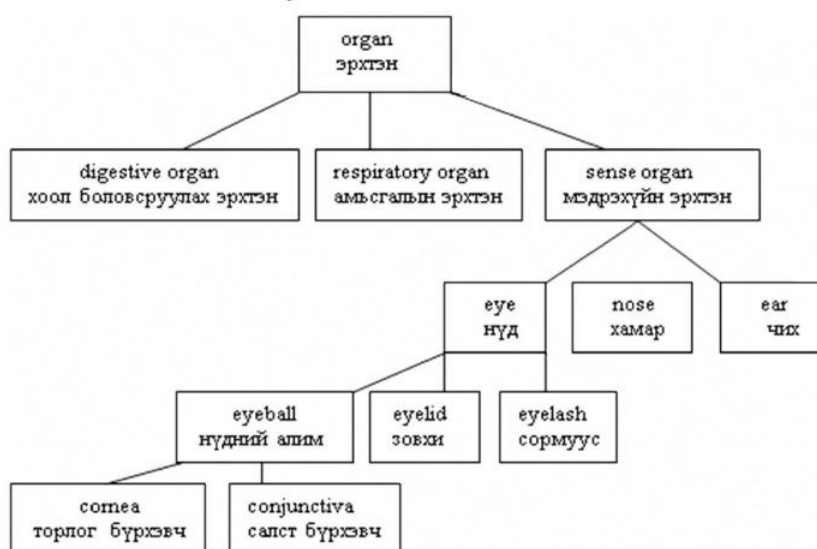
psychoactive drug гэсэн нэр томъёо нь сэтгэцэд нөлөөт бэлдмэл нь мэдрэлийн тогтолцоо (тархи, нугас)-ны үйл ажиллагаа буюу ухамсар, оюун санаа, сэтгэцэд

⁴ Stedman’s Medical Dictionary. Archived from the original on 2014-05-02. Retrieved 2014-05-01-via Drugs.com.

нөлөөлөх химийн бодисыг нэрлэдэг (*Psychoactive drug is any chemical substance that affects mood, perception or consciousness as a result of changes in the functioning of the nervous system (brain and spinal cord*⁵). Үүнээс үзэхэд англи хэлний *drug* хэмээх нэр томъёо нь ихэвчлэн сэтгэцэд нөлөөлөх бодис буюу мансууруулах бодисыг ихэвчлэн нэрлэдэг. Иймд *drug* хэмээх нэр томъёог *эм* гэж орчуулж болохгүй.

3.2. Харьяа нэр томъёоны орчуулга

Бүхэл-хэсгийн харьцаат ухагдахуун заасан нэр томъёог орчуулахад мөн л тогтолцоогоор авч үзэх нь үүрэг, чиглэлийн ялгааг гарган тогтолцоотой оноход хэрэгтэй. Жишээ нь: анагаах ухаанд

Зураг 4. Харьяа нэр томъёоны орчуулга (зохиогчийн жишээ)

Дээрх загвараас харахад, англи хэлний *organ* нь бүхэл зүйлийг нэрлэсэн ерөнхий нэр томъёо болж бусад нь тэр бүхэл зүйлийн бүрдэл хэсгүүдийг нэрлэсэн нэр томъёо болно. Энэ төрлийн харьцаа бүхий гадаад нэр томъёог мөн тогтолцоогоор орчуулах нь буруу оноолтын элдэв алдаа гарахаас сэргийлэх ач холбогдолтой.

3.3. Ойролцоо үг нэр томъёог орчуулах

Аливаа шинжлэх ухааны нэр томъёо утга зохиолын хэлний системийн нэгэн нэгж болох тул түүний тогтолцоонд ч хэлний үгийн сангийн ерөнхий үзэгдэл болох ойролцоо үг, ижил үг, олон утгатай үг, нэр томъёоны хувилбарууд байдаг. Мэргэжлийн үгсийн хүрээнд ойролцоо утгатай үг нэлээд байдаг ч үүргийн хувьд хязгаарлагдмал юм. “Ойролцоо нэр нь аливаа юм үзэгдлийн элдэв талыг аль болох нарийн тодорхой бүрэн дүүрэн тусгах гэсэн сэтгэхүйн хөгжлөөс шалтгаалан

⁵ <https://health.nt.gov.au/>

үүсжээ.”(Төмөрцэрэн, 1974: 36). Тэгэхээр сэтгэхүйн онцлог нэгэн бүтээгдэхүүн болох ойролцоо утгатай нэр томъёог нэг хэлнээс нөгөө хэлэнд утга ялган орчуулах амаргүй байдаг нь хэлний тэмдэгтийн ялгах ба адилтгах үүрэгтэй холбоотой юм. Ялангуяа хийсвэр ухагдахуун заасан ойролцоо үг, нэр томъёоны нарийн утга, ялгааг гарган орчуулах нь орчуулагчаас өргөн хүрээний мэдлэг, чадвар шаарддаг бөгөөд нэр томъёоны тогтолцоотой байх зарчмыг хангахад тустай. Гэтэл манай улсын улс төр, хууль зүйн салбарын нэр томъёоны хэрэглээг ажиглахад тухайн шинжлэх ухааны ойлголт ухагдахууны тогтолцоог харгалзалгүй гадаад хэлний ойролцоо утгатай нэр томъёонуудыг дан дангаар түүвэрлэн орчуулснаас ижил үгээр оноож будилаантуулах, төөрүүлэх үзэгдэл нэлээд гарч байна. Тухайлбал, англи хэлний *civil service, public service, state service, governmental service* гэсэн үгийг монголоор хэрхэн дүйлгэснийг дараах хүснэгтээр авч үзье.

Англи нэр томъёо	Монголоор дүйлгэсэн нь	Эх сурвалж
civil service	төрийн алба	Довчин,2008:34; Даваадулам,2010:21; Нарангэрэл, 2012:115
public service	төрийн алба	Даваадулам,2010: 21
	төрийн үйлчилгээ	Даваадулам,2010: 91
state service	төрийн алба	Нарангэрэл, 2005:777
governmental service	төрийн алба	Нарангэрэл, 1994: 119
	төрийн, засгийн газрын алба	Нарангэрэл, 2005: 439

Хүснэгт 2. Гадаад хэлний олон нэр томъёог нэг үгээр оноосон жишээ

Хүснэгт 2-оос харахад дээрх англи дөрвөн нэр томъёог “төрийн алба” гэж нэг үгээр оноосноос гадна “*public service*” хэмээх үгийг “төрийн үйлчилгээ” гэх мэтээр оноожээ. Үүнээс түгээмэл хэрэглэдэг *public service, civil service* хэмээх хоёр нэр томъёог англи хэлний толь бичгүүдэд хэрхэн тодорхойлсныг авч үзвэл:

	Black’s Law толь бичиг	Merriam Webster толь бичигт
<i>public service</i>	“засгийн газрын нэрийн өмнөөс ард түмэнд ицүүд үйлчилдэг алба”	“засгийн газрын ажил”
<i>civil service</i>	“Merit зарчмын дагуу сонгон шалгаруулалтын үр дүнд томилогдох муж, холбоо, хот, орон нутгийн засгийн алба” ⁶	“цэрэг арми, цагдаагаас бусад төрийн бодлого, хөтөлбөр ажил үүргийг гүйцэтгэх алба” Өөрөөр хэлбэл, төрийн гүйцэтгэх засаглалын албыг нэрлэдэг

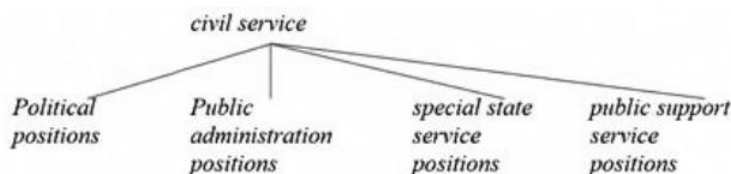
Хүснэгт 3. *Public service, civil service* хэмээх нэр томъёоны тодорхойлолтын харьцуулалт

⁶ Black Law dictionary, х.224

Дээрх хоёр англи нэр томъёоны тодорхойлолтоос авч үзвэл, *civil service* хэмээх ухагдахуун нь шаталсан тогтолцоонд ерөнхий ухагдахуун болж, *public service* хэмээх ухагдахуун нь уг хүрээнд багтаж буй тусгай ойлголт болж байна.

Гадаадын улс орнуудын төрийн алба нь зорилго, чиг үүргийн хувьд өөр өөр учраас нэр томъёоны хувьд ч *public service, civil service, state service, state public service (государственная гражданская служба)* гэх мэт өөр өөрөөр нэрлэж, тухай тухайн улс орондоо нийгмийн алба, төрийн алба, нийтэд үйлчлэх алба, олон нийгмийн үйлчилгээ гэх мэт ойлголт ухагдахуунаар хэрэглэгдэж байна. Филиппин зэрэг зарим улсад *public service /government service/* (төрийн алба)-ыг дотор нь *civil service* (төрийн гүйцэтгэх засаглалын хүрээн дэх засаг захиргааны алба), *military service* (үндэсний аюулгүй байдал болон нийгмийн тогтвортой байдлыг сахин хамгаалах / баглан хамгаалах, цэрэг, цагдаа, хүчний байгууллага/ гэж ангилдаг байна.

Ийнхүү улс орнуудын төрийн (улсын) алба нь улс төр, хууль зүй, нийгмийн тогтолцооны ялгаанаас шалтгаалан бүтэц, тогтолцоо нь харилцан адилгүй байдгаас *civil service, public service* хэмээх ухагдахууныг олон янзаар тодорхойлдог ч *civil service* хэмээх ухагдахуунд ихэвчлэн *military service* буюу цэрэг, цагдаа гэх мэт төрийн тусгай албыг багтаадаггүй нь улс орнуудын жишээнээс харагдаж байна. Тодруулбал, “*civil*” хэмээх үг нь XIV зууны үед латин хэлний *civilis* буюу “*нийгмийн*”, “*олон түмний*” гэсэн утгатай үгээс гаралтай бөгөөд “*цэрэг арми, цагдаа гэх мэт хүчний байгууллага болон шашины байгууллагаас бусад жирийн иргэд*”⁷ гэсэн утгатай юм. Гэтэл Монгол Улсын төрийн албаны тухай хуулийн англи орчуулгад төрийн албыг *civil service* хэмээн орчуулаад дотор нь цэрэг арми, цагдаа, тагнуул, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх гэх мэт төрийн тусгай албыг хүртэл багтаажээ. Үүнийг монгол нэр томъёог орчуулгын хамт доор үзүүлбэл,

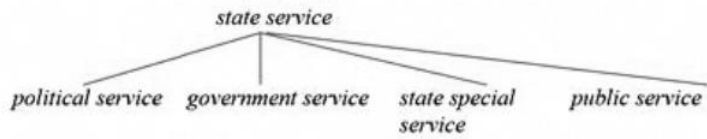

- 6.1.1. төрийн улс төрийн алба - 6.1.1. political positions;
- 6.1.2. төрийн захиргааны алба - 6.1.2. public administration positions;
- 6.1.3. төрийн тусгай алба - 6.1.3. special state service positions;
- 6.1.4. төрийн үйлчилгээний алба - 6.1.4. public support service positions⁸ гэж орчуулсан байна.

Бидний үзэж буйгаар, тус ухагдахуунуудын ерөнхий-тусгайн харьцаа болоод чиг үүргийг харгалзвал, төрийн албаны дээрх нэр томъёонуудыг дараах байдлаар оноож болохоор байна. Үүнд:

⁷ Cambridge dictionary <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/civil>

⁸ http://procurement-notices.undp.org/view_file.cfm?doc_id=147133

Мөн хууль зүйн салбарын ном сурах бичиг, баримт бичигт англи хэлний *civil law* гэсэн нэр томъёог *иргэний эрх зүй*⁹, *иргэний хууль*¹⁰, *иргэнлэг эрх зүй*¹¹ гэж; *common law* гэсэн нэр томъёо *нийтлэг эрх зүй*¹², *нийтийн эрх зүй*¹³ гэх мэтээр; *public law* гэсэн нэр томъёог *нийтийн хууль*¹⁴, *нийтлэг хууль*¹⁵, *засгийн газрын хууль*¹⁶ гэх мэт олон янзаар орчуулан хэрэглэж байгаа нь уг нэр томъёогоор илэрсэн цаад ухагдахуунуудыг буруу ташаа ойлгох, утгыг бүрхэгдүүлэх зэргээр сөрөг нөлөөтэй байна.

Харьцуулсан эрх зүйн ном зохиолд дэлхийн хууль зүйн зонхилох хоёр том бүлгийг *civil law* ба *common law* гэж нэрлэдэг. *Civil law* гэдэг нь Ром, Германы хууль зүй бол *Common law* нь Англи Саксоны хууль зүйн бүлгийг хэлдэг ажээ.

Black's law толь бичигт тодорхойлсноор:

- *Civil law* нь тухайн улсын нийгмийн гишүүдийн гэмт хэрэг, улс төр, цэрэг арми, шашны үйл хэргээс бусад хувийн харьцааг зохицуулах хууль зүйн тогтолцоог хэлдэг.
- *Common law* нь тогтсон хууль тогтоомжоор бус харин тухайн тохиолдолд шүүхийн шийдвэрээр бий болох хууль зүйн тогтолцоо бөгөөд засгийн газар болон ард олны аюулгүй байдал, өмч хөрөнгөтэй холбоотой асуудлыг зохицуулдаг.
- *Public law* нь хувь хүн болон төрийн хоорондын харилцааг зохицуулах хууль зүйн тогтолцоо юм. Энэ нь үндсэн хууль, захиргааны хууль, татварын хууль, гэмт хэргийн тухай хууль зэргээс бүрдэнэ (<https://thelawdictionary.org/>).

Хууль зүйн тайлбар тольд *common law* хэмээх нэр томъёог *нийтийн эрх зүй* гэж орчуулан хэрэглэсэн байх бөгөөд бүх нийтийн ашиг сонирхлыг илэрхийлсэн харилцааг зохицуулахдаа засаглалын аргаар хэрэгжүүлдэг хэм хэмжээний нийлбэр цогц гэсэн байдаг.

Харин *civil law* хэмээх нэр томъёог иргэний эрх зүй (*civil law*, гражданское право) гэж орчуулаад эд хөрөнгийн харилцаа ба түүнтэй холбогдсон эд хөрөнгийн бус харилцаа болдог эрх зүйн хэм хэмжээний цогц (Нарангэрэл, 2005: 34) гэжээ. Дээрх нэр томъёогоор илэрсэн ухагдахууныг авч үзвэл, *civil law* - *иргэний хууль*,

⁹ Харьцуулсан эрх зүй гарын авлага, 2013. Уб., 69-р тал

¹⁰ Гадаадын зарим орны түрээсийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалт, 2018. Уб., 15-р тал

¹¹ <https://numlawreview.mn/portfolio-items>

¹² <http://lawdictionary.mn>, Харьцуулсан эрх зүй гарын авлага, 2013. Уб., 72-р тал

¹³ <http://lawdictionary.mn>

¹⁴ <http://lawdictionary.mn>

¹⁵ Довчин, Ё. 2008. Улс төрийн англи монгол нэр томъёоны толь, Уб., 185-р тал

¹⁶ Даваадулам, Ц. 2010. Засаглалын үзэл баримтлал, нэр томъёоны тайлбар толь бичиг, Уб., 13-р тал

common law - нийтлэг хууль, *public law* - төрийн хууль хэмээн монголоор онооход буруудах зүйлгүй юм.

Энэ бүгдээс дүгнэлт хийж үзэхэд, *public, civil, state, government* хэмээх ойролцоо утгатай англи үгсийн утгын нарийн ялгааг гаргаж монгол хэлэнд зөв дүйлгэх шаардлагатай нь харагдаж байна.

Англи хэлний *public* хэмээх үгийг *төрийн, улсын, нийтийн, олон нийтийн* гэх мэт олон утгаар оноодог. Сүүлийн үед *нийтийн алба* гэсэн нэр томъёог хэрэглэх болжээ.

Дээр дурдсанчлан, *civil* хэмээх үг нь “*нийгмийн*”, “*иргэний*”, “*олон түмний*” гэсэн утгатай үгээс гаралтай бөгөөд “*цэрэг арми, цагдаа гэх мэт хүчний байгууллага болон шашины байгууллагаас бусад жирийн иргэд*”¹⁷ гэсэн утгатай юм. Иймд тухайн хоёр үгийн гарал, ухагдахууны хүрээ, үүрэг зэргийг авч үзвэл, монгол хэлэнд *civil* хэмээх үгийг “*иргэний*” гэж, “*public*” хэмээх үгийг “*нийтийн*” гэж дүйлгэж болно.

Харин *state, government* гэсэн ойролцоо ухагдахууныг улс төрийн сурах бичиг зэрэгт хэрхэн тайлбарласныг дараах хүснэгтээр авч үзье.

state - төр улс	government -төр засаг
Төр улс нь хүн ам, газар нутаг, засгийн газар, бүрэн эрх гэсэн бүрдэлтэй.	төр засаг нь улсын нэг махбод
хүн ам бүхэлдээ төр улсын нэгэн мах бод	төр улсын хэсэг хүнээс бүрдсэн аппарат
хийсвэр шинжтэй	бодит шинжтэй
Төрийн гишүүнчлэл албан ёсных буюу бүх хүн ам нь тухайн төр буюу улсын иргэн (автоматаар)	төр засгийн гишүүнчлэл албан бус, солигдоно. (автомат бус)
бүрэн эрх төр улсад хамаарна	бүрэн эрх засгийн газарт хамаарахгүй
Газар нутаг төр улсад хамаарна	Төр засаг газар нутгийг хадгалах, хамгаалах үүрэгтэй
Төр улс бүр дөрвөн үндсэн махбодтой	Төр засаг нь төр улс тус бүрд өөр өөрийн онцлогтой
төр улс тогтвортой	төр засаг түр зуурын буюу сонгууль, хувьсгал зэргээр өөрчлөгддөг.

Хүснэгт 4: *state, government* хэмээх хоёр ухагдахууны ялгаа. Эх сурвалж: *A Book of Political Science for Beginner by K K Ghai - Biblio.com*

¹⁷ Cambridge dictionary <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/civil>

Англи хэлний *state, government* гэсэн хоёр үгийг зарим тохиолдолд монгол хэлэнд нарийн ялгааг гаргалгүй хэрэглэх тохиолдол байдаг. Гэтэл Хүснэгт 4-өөс үзэхэд, уг хоёр үгээр тэмдэглэсэн ухагдахуунууд нь тэс өөр байна. Ухагдахууны тогтолцоонд бүхэл-хэсгийн харьцаа бүхий шаталсан тогтолцоонд *state* хэмээх ухагдахуун нь бүхэл буюу ерөнхий, харин *government* нь түүний хэсэг буюу тусгай ухагдахуун болно гэсэн үг юм. Дээрх хоёр үгийг англи-монгол толь бичгүүдэд хэрхэн орчуулсныг авч үзвэл *state* гэсэн үгийг *төр, улс* (Довчин, 2008: 219; Даваадулам, 2010: 105) гэж орчуулсан бол *government* хэмээх үгийг *засгийн газар, засаглал* (Довчин, 2008: 94), *төр засаг* (Даваадулам, 2010: 49), *засгийн газар, төр засаг* (<http://lawdictionary.mn/>) гэх мэт орчуулжээ.

Судлаач Б.Батбаяр, А.Түвшинтулга нар “Төрийн алба уу, нийтийн алба уу” хэмээх өгүүлэлдээ “...бидний өнөөгийн хэрэглэж буй “төр” хэмээх үг нь гаднаас шууд хуулбарлаагүй, харин ч бүр эрт үеэс хэрэглэж ирсэн байдал харагдаж байна. Нөгөө талаар орос, англи хэлний “государство”, “state” хэмээх үгийг “төр” хэмээн буруу орчуулсан биш, харин “государство”, “state” хэмээх үгс нь монгол хэлний төр, улс, нийт гэх үгстэй утга дүйдэг гэсэн үг юм. Гол учир бол монгол хэлний төр, улс, нийт гэх үгийг ямар хүрээ хязгаарын дотор, ямар утга агуулгаар, хэрхэн яаж хэрэглэх вэ гэдэгт асуудлын мөн чанар оршино. Тухайлбал, засаг төр, төрийн алба, улсын алба, иргэний алба, улс төр, төр улс, улс гэр, улс гүрэн, улс олон, олон нийт, улсын өмч, нийтийн өмч гэх мэт олон янзаар оноон нэрлэж эдгээр нь тус бүртээ өөр өөрийн гэсэн тодорхой утгыг хадгална.” (<https://news.mn/r/661043/>) гэж бичжээ.

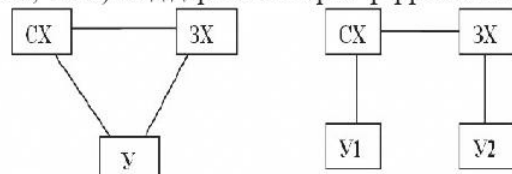
Дээрх ухагдахуунуудын тайлбар хийгээд судалгаанаас дүгнэлт хийж үзэхэд *state* гэдэг үгийг *төр улс* гэж, *government* гэдэг үгийг хам сэдвээс хамааран *төр засаг* юм уу *засгийн газар* гэж дүйлгэсэн нь дээр юм. Гадаад үгийн олон салаа утгыг анзааралгүйгээр дөхүү ганц үгээр тулгаж орчуулах нь тухайн нэр томъёогоор илэрч буй ухагдахууныг бүрхэгдүүлэх, буруу оноох зэрэг сул талтай. Эрдэмтэн Г.Аким “Танцхан бодит утгаар хэрэглэгддэг үг гэж өдрийн од шиг цөөн. Өөрөөр хэлбээс нэг үгээс түмэн утга цацардаг гэдэг. Үгийн түмэн утга нь хам үгсийн дотор сая саяар тодорно. Иймийн тул харь үгийн хам үгтэйгээ нийлэн гаргаж буй утгыг орчуулгад олж гаргах хэрэгтэй” (1988: 56) - г дурдсан байдаг нь нэр томъёо, ялангуяа ойролцоо утгатай нэр томъёог орчуулахад баримталбал зохих зарчим юм.

3.4. Бодит ба хийсвэр нэр томъёоны орчуулга

Бодит зүйлсийг бид харж, барьж үзэж болох тул тухайн зүйлийн шинжийг зөв тусгасан дүйх нэр томъёог олох болон зохиоход хялбар юм. Тодруулбал, түүний дүрс, хэлбэр хэмжээ болон бусад шинжээр нь нэрлэн оноох боломжтой юм. Харин хийсвэр нэр томъёоны хувьд дүйцэл бага байдаг нь тухайн хоёр хэлээр хэлэлцэгч ард түмний сэтгэлгээ өөр байдагтай холбоотой гэж үзэж болно. Өөрөөр хэлбэл, ертөнцийн юмс үзэгдлийг таньж мэдэн хүлээн авч түүнийгээ нэрлэх арга барил нь өөр юм. Тиймээс англи хүний хийсвэр зүйлийг хэрхэн танин мэдэж, сэтгэн илэрхийлж байгааг монгол хүн нүдээр харж, гараар барьж үзэх боломжгүй тул тухайн ухагдахууны бүх шинжийг англи хүн шиг ухаж ойлгон түүнийг бүрэн

гүйцэд илэрхийлсэн нэр томъёо олно гэдэг тун бэрхшээлтэй юм. Иймд энэ төрлийн гадаад нэр томъёог зээлдэж авсан нь олон байдаг. Жишээлбэл, нийгмийн ухааны салбарт улс төр, эдийн засгийн үзэл онолыг нэрлэсэн *авантюризм*, *бехиваризм*, *волюнтаризм* гэх мэт олон хийсвэр ухагдахуунт нэр томъёог зээлдэж авсан байдаг.

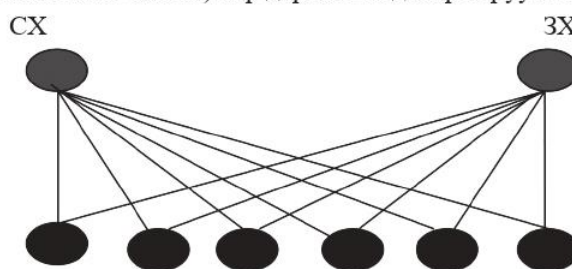
Бодит нэр томъёог хийсвэр нэр томъёоноос хурдан орчуулдаг нь бодит үгийн орчуулгын дүйцэл нь хийсвэр үгийнхийг бодвол утгын адил шинж илүү байдагтай холбоотой (de Groot, 1992) гээд дараах загварыг үзүүлсэн байдаг.

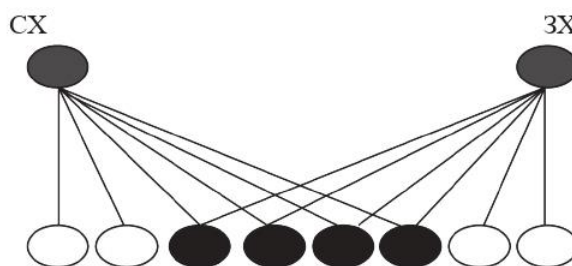
Зураг 5. Бодит үгийн орчуулгын загвар Хийсвэр үгийн орчуулгын загвар¹⁸

Зураг 5-аас үзэхэд, бодит үгийн орчуулгад сурвалж хэл (CX), зорилтот хэл (ЗХ)-нд нэг ухагдахуун (Y)-тай байхад хийсвэр үгийн орчуулгад сурвалж хэл, зорилтот хэл хоёрт дүйцэл ховор байдгаас тус тусдаа ухагдахуун (Y1, Y2) үүсэж болно гэсэн санаа юм.

Үүнээс үүдэн тэрээр бодит ба хийсвэр үгсийн орчуулга дахь утга зүйн давхардлын түвшин нь ялгаатай хэмээн үзэж, сурвалж хэлний бодит ба хийсвэр үгс тэдгээрийн зорилтот хэлэн дэх орчуулга хоёрын холбоог шинжийн хүртээмжийн загвар (Distributed Feature Model)-аар дараах байдлаар харуулжээ.

Зураг 6. Бодит нэр томъёоны ухагдахууны дүйцэл

Зураг 7. Хийсвэр нэр томъёоны ухагдахууны дүйцэл¹⁸

¹⁸ Distributed Feature Model (de Groot, 1992)

Дээрх загварыг жишээгээр тайлбарлавал, бодит нэр томъёоны хувьд хоёр хэлэнд ихэвчлэн дүйх боломжтой. Жишээ нь:

emerald = *маргад*

turquoise = *оюу*

agate = *гартаам*

ruby = *бадмаараг* гэх мэт англи эрдэнийн чулууны нэр томъёо монгол хэлэнд дүйх нэр томъёотой байна.

Хийсвэр нэр томъёоны орчуулгын төвөгтэй асуудлын нэг нь шилжсэн утгатай буюу адилтгал (метафор) нэр томъёог орчуулах юм. Аливаа ард түмний хийсвэрлэх буюу зүйрлэх, адилтгах сэтгэлгээ тухайн орны уур амьсгал, орчин ахуй, соёл, зан заншлын ялгаанаас шалтгаалан өөр өөр байдаг. Тиймээс гадаад хэл сурах, орчуулгад анхаарах асуудлын нэг нь монголчуудын уламжлалт зүйрлэх, адилтгах сэтгэлгээний онцлогийг ойлгож ухамсарлах явдал юм. Учир нь өөрийн ард түмнийхээ танин мэдэхүй, соёл, сэтгэлгээний онцлогийг судлаагүйгээс англи зэрэг гадаад хэлнээс шууд орчуулан авсан *ухаалаг гар утас*, *ухаалаг карт*, *эрсдэлийн удирдлага*, *өрийн удирдлагын хууль*¹⁹ - (*debt management law*), *хөрөнгө итгэмжлэн удирдах гэрээ*²⁰ (*accrued property management*) *өрийг дахин санхүүжүүлэх*²¹, *гэм хорын эрх зүй* гэх мэт монгол хүний уламжлалт сэтгэлгээнд үл тохирох амьгүй зүйлийг хүншүүлэн нэрлэсэн үг хэллэг, нэр томъёог “махчлан” орчуулсан жишээ монгол хэлний үгийн санд ихсэх боллоо.

Англи, монгол хүний хэл соёл, амьдралын хэв маяг, нийгмийн байдал, шашин шүтлэг зэргийн ялгаанаас шалтгаалан тэдний юмсыг зүйрлэн сэтгэх арга өөр байдаг нь орчуулгын дүйцлийн тухай асуудалтай салшгүй холбоотой. Тухайлбал, англи хэлний “*death valley*”, “*angel investor*” хэмээх адилтгал нэр томъёотой шууд дүйх нэр томъёо монгол хэлэнд байхгүй. Манай улсын бизнес эдийн засгийн салбарт “*үхлийн хөндий*”²², “*анжел хөрөнгө оруулагч*”²³ гэж үгчлэн орчуулан хэрэглэж байна. Энэ хоёр нэр томъёо нь гарааны бизнестэй холбоотой бөгөөд “*death valley*” хэмээх нэр томъёо нь “*аливаа бизнесийн хөгжлийн эхлэлийн болон эхэн үе шатуудад тулгардаг хамгийн хүнд, эмзэг үе*”²⁴ -ийг нэрлэдэг бөгөөд энэ хүнд үеийг олон бизнес давж гарч чаддаггүйгээс бизнесийн “үхлийн хөндий” гэж нэрлэжээ. Харин “*angel investor*” хэмээх нэр томъёо нь “*жижиг стартап компаниудыг үйл ажиллагаагаа эхлэхэд нь тусалж эхэн үеийн бага хэмжээний хөрөнгө оруулалт хийдэг бие даасан хөрөнгө оруулагч*”²⁵ -ийг нэрлэдэг ажээ. Уг хоёр нэр томъёо нь ухагдахууны хувьд харилцан уялдаатай. Тодруулбал, “*death valley*” буюу энэ хүнд үеийг давахад “*angel investor*” хөрөнгө оруулж тусалдаг ажээ.

¹⁹ Өрийн удирдлагын хуулийн 4 дүгээр зүйлд

²⁰ Хөрөнгө оруулалтын сангийн тухай хуулийн 25дугаар зүйлд

²¹ Өрийн удирдлагын тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлд

²² Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт, гарааны бизнесийн гарын авлага, 2017: 45

²³ Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт, гарааны бизнесийн гарын авлага, 2017: 45

²⁴ Хөдөлмөр, нийгэм хамгааллын яам, Хөдөлмөр эрхлэлтийн үндэсний зөвлөл. 2017. Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт-гарааны бизнес гарын авлага, Уб., 45-р талд

²⁵ мөн тэнд

Монгол хэлэнд “үхлийн хөндий”, “анжел хөрөнгө оруулагч” гэж үгчилсэн, галигчилсан энэ хоёр нэр томъёо нь Буддын шашин, бөөгийн шүтлэгтэй, үгийн цээрийг хатуу баримталдаг монгол хүний бэлгэдэлт сэтгэлгээ, соёлд тохирохгүй юм.

Орчуулга судлаач М.Чимэдцэеэ соёлын онцлог орчуулгын талаар өгүүлэхдээ “Соёлын орчуулга судлалын үндсэн хоёр арга ухаан буюу стратеги бол “идээшүүлэх” (domestication, доместификация) ба “ондоошуулах” (foreignization, форенизация) юм. “Идээшүүлэх” гэдэг нь өөрийн үндэстний соёлыг гол цөм болгон, эх бичвэр дэх харь үнэлэмжийг орчуулж буй хэлнийхээ соёлд шингээн, өөрийн хөрснөө нутагшуулах, “ондоошуулах” гэдэг нь эх бичвэрийг гол цөм болгон, эх бичвэрт буй хэл соёлын ялгаа зөрөөг хэвээр хадгалан, харь соёлыг таниулж, ондоошуулах явдал юм. Уншигч хүнд ойлгомжтой байхыг чухалчилбаас эрхбиш “идээшүүлэх”, эх бичвэрт үнэнч байхыг чухалчилбаас эрхбиш “ондоошуулах” хэрэгтэй болдог байна. Эх бичвэр дэх соёлыг “идээшүүлэх”-ийн тулд хэт дүйлгэн орчуулбаас тухайн үндэстэн угсаатны соёлын утга агуулга, учир холбогдол бүдгэрч, уншигч хүний сэтгэлгээ нь зохиогчийн буюу эх бичвэрийн сэтгэлгээ, соёл лугаа ижилсэх хандлага буй болдог ажээ” (2019: 96-97) гэсэн байдаг.

Бидний дээр авч үзсэн хоёр адилтгал нэр томъёог соёлын онцлог үг гэж үзэж болох бөгөөд хуулбарлах, зээлдэхийг урьтал болголгүй идээшүүлэх аргыг хэрэглэн өөрийн хэл соёлд тохируулан хувиргал хийн орчуулах нь зүйтэй юм. Иймд “*death valley*” хэмээх үгийн утга, хэрэглээг авч үзвэл “*эрсдэлт үе*”, “*angel investor*”-г “*авралт хөрөнгө оруулагч*” хэмээн утга ерөнхийлөн хувиргаж орчуулсан дээр юм. Ер нь адилтгал ба үндэстний онцлог нэр томъёог орчуулахдаа сурвалж ба зорилтот хэлний соёл, сэтгэлгээний ялгааг сайтар ойлгож, таньж мэдэн ямар үед идээшүүлж, ямар үед ондоошуулж орчуулах вэ гэдэгт нухацтай хандах хэрэгтэй юм.

4. Судалгааны үр дүн, хэлэлцүүлэг

Энэхүү судалгаа нь нэр томъёоны танин мэдэхүйн чиг хандлагыг баримтлан нэр томъёоны тогтолцоот шинж хийгээд түүнийг орчуулгад хэрхэн харгалзахыг жишээ баримтаар авч үзлээ.

Бидний судалгаанд дэвшүүлсэн гол санаа хийгээд үр дүн нь гадаад нэр томъёог орчуулахдаа эх бичвэрээс дан дангаар түүвэрлэн орчуулах нь нэг ухагдахууныг олон нэр томъёогоор оноох, олон ухагдахууныг нэг нэр томъёогоор оноох, ойролцоо утгатай нэр томъёонуудыг утгын нарийн ялгааг гаргалгүй бүрхэгдүүлэх гэх мэт буруу томъёо үүсэх үндсэн шалтгаан болж байна гэдгийг жишээ баримтаар авч үзсэн явдал юм. Иймд нэр томъёог орчуулахдаа түүнтэй уялдаа бүхий нэр томъёог бүлгээр нь буюу тогтолцоогоор авч үзэх нь тэдгээр асуудлаас урьдчилан сэргийлэх зөв гарц болно гэдгийг онцлон тэмдэглэж байна.

Тухайн судалгааг хийхэд нэр томъёо, орчуулга судлалын зарим гадаад нэр томъёог шинээр оноосон болно. Үүнд:

source language - сурвалж хэл

target language - зорилтот хэл

concept - ухагдахуун

Sociocognitive Terminology -нийгэм-танин мэдэхүйн нэр томъёо судлал
Frame-based Terminology - хүрээнд суурилсан нэр томъёо судлал гэх мэт
оноосон болно.

Эрдэмтэн судлаач та бүхэн бидний энэхүү судалгааг мэргэн оюундаа тунгааж,
санал бодлоо хуваалцах биз ээ.

5. Дүгнэлт

Дэлхий ертөнцийг байгалийн болон хүний гараар бүтээсэн, өөр хоорондоо
харилцан уялдаатай төрөл бүрийн тогтолцоог нэгтгэсэн аварга том сүлжээ хэмээн
ойлгож болно. Тиймээс аливаа шинжлэх ухааны суурь зарчим нь тогтолцоо хийгээд
ангилалд тулгуурладаг. Үүнтэй уялдан шинжлэх ухааны мэдлэгийн түлхүүр нэгж
болох нэр томъёоны нэгэн гол зарчим нь тогтолцоот шинж юм.

Нэр томъёо хийгээд түүний орчуулгыг танин мэдэхүйн үүднээс авч үзсэн
эрдэмтэд нэр томъёоны тогтолцоот шинжийг чухалчилж, нийгэм-танин мэдэхүйн
нэр томъёо судлал, хүрээнд суурилсан нэр томъёо гэх мэт онол, чиг хандлагыг
бий болгожээ.

Судалгаанаас үзэхэд нэр томъёог тогтолцоогоор бус салангид авч үзэн
орчуулснаас үүдсэн олон асуудал гарч байна. Тухайлбал, гадаад хэлний нэг
үгэнд олон монгол хувилбар үүсгэн нэрлэх, ойролцоо нэр томъёо болон ерөнхий
ухагдахуун, тусгай ухагдахууныг нэрлэсэн нэр томъёонуудын нарийн ялгааг
гаргалгүй буруу орчуулсан тохиолдол олон байна.

Иймд тухайн нэр томъёог орчуулахдаа түүнтэй холбоо бүхий буюу нэг
тогтолцоонд буй нэр томъёог хамтад нь авч үзэх, тэдгээрийн адил ба ялгаатай
шинжийг гаргаж нэр томъёог зөв орчуулахын тулд үгийн гарал, тухайн үгийн
тодорхойлолт зэргийг сайтар судлах хэрэгтэй. Мөн гадаад хэлнээс нэр томъёо
авч хэрэглэхдээ тухайн нэр томъёогоор илэрсэн ойлголт ухагдахуун хийгээд урд
нь манай улсад ямар нэр томъёогоор ямар ухагдахууныг нэрлэж байсан зэргийг
ултай судалж, тохирох, эс тохирохыг сайтар бодолцохын чухлыг бидний авч үзсэн
ойролцоо нэр томъёоны жишээ харуулж байна.

Түүнээс гадна хүний сэтгэхүйн онцлог нэгэн бүтээгдэхүүн хийсвэрлэл буюу
адилгалын аргаар бүтсэн нэр томъёо гадаад хэлнээс олон зуугаар орж ирдэг.
Тэдгээрийг орчуулахдаа тухайн хоёр ард түмний хэл, соёл сэтгэлгээ, танин
мэдэхүйн онцлогийг сайтар харгалзан орчуулгын олон арга, зарчмыг бүтээлчээр
хэрэглэх нь нэр томъёо зөв оновчтой байх нэгэн үндэс болох юм.

Ном зүй

Аким, Г. 1988. “Дүйх гэж юу вэ” *Орчуулах эрдэм* №5: х.35-38

Бадамдорж, Д. 2015. *Үгийн сангийн утга зүй*. Уб., МУИС Пресс, 319 х.

Балдан, Л. 2000. Нэр томъёог ухагдахууны утгаар тогтоох нь. *Нэр томъёо
судлал” сэтгүүл*, № 3: х.9-14.

- Батбаяр, Б., Түвшинтулга, А.** 2014. *Төрийн алба уу, нийтийн алба уу?* <https://news.mn/r/661043>
- Төмөрцэрэн, Ж.** 1974. *Монгол хэлний үгийн сангийн судлал*. Уб., УХГ, 161 х.
- Чимэдцэцэг, М.** 2019. Хэл, соёл, сэтгэлгээний тухай цухас өгүүлэхүй. *Монгол хэл, хэлний соёл судлалын профессорын зохион байгуулж буй эрдэм шинжилгээний хурлын илтгэлийн эмхэтгэл*, Уб., Линограф хэвлэлийн үйлдвэр, х.87-100.
- De Groot, A. M. B.** 1992. Bilingual lexical representation: A closer look at conceptual representations. In R. Frost & L. Katz (Eds.), *Orthography, phonology, morphology, and meaning*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers. pp. 389-412.
- Faber, Pamela, Carlos Mórquez Linares, and Miguel Vega Expósito.** 2005. Framing Terminology: A Process-Oriented Approach. *Meta: Translators' Journal* 50: 4. pp.168-189.
- Fillmore, Charles J. and B. T. Atkins.** 1992. Towards a Frame-based organization of the lexicon: the semantics of RISK and its neighbors. In *Frames, Fields, and Contrasts: New Essays in Semantics and Lexical Organization*, ed. by Adrienne Lehrer and Eva Kittay, Hillsdale: Lawrence Erlbaum, pp. 75-102.
- ISO 704: 2009**
- ISO 1087-1: 2000**
- Sager, J.C.** 1990. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. 258 pp.
- Temmerman, Rita.** 1997. Questioning the univocity ideal. The difference between socio-cognitive Terminology and traditional Terminology. *Hermes, Journal of Linguistics* 18: pp. 51-91.
- Temmerman, Rita.** 2000. *Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 258 pp.
- Ашигласан хэрэглэгдэхүүн**
- Гадаадын зарим орны түрээсийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалт.** Уб., 2018: 15. <http://legaldata.mn/>
- Даваадулам, Ц.** 2010. Засаглалын үзэл баримтлал, нэр томъёоны тайлбар толь бичиг. Уб., 114 х.
- Довчин, Ё.** 2008. Улс төрийн үг хэллэг, нэр томъёоны толь. Уб., Бипресс ХХК. 414 х.
- Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт, гарааны бизнесийн гарын авлага.** Уб., 2017
- Нарангэрэл, С.** 2005. Хууль зүй судлалын англи-монгол тайлбар толь, Уб., 810 х.
- Өрийн удирдлагын хууль**
- Харьцуулсан эрх зүй гарын авлага.** 2013. Уб., ВСИ хэвлэлийн компани, 152х.
- Хөрөнгө оруулалтын сангийн тухай хууль**
- Black Law dictionary.** <https://thelawdictionary.org/>

Cambridge dictionary <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/civil>
Stedman's Medical Dictionary. [Archived](#) from the original on 2014-05-02.
Retrieved 2014-05-01 - via Drugs.com.

Цахим сурвалж

<https://www.civilservant.org.uk/information-numbers.html>
<https://www.knowswwhy.com/difference-between-civil-servant-and-public-servant/>
<https://www.difference.wiki/civil-servant-vs-public-servant/>
<https://health.nt.gov.au/>
http://procurement-notices.undp.org/view_file.cfm?doc_id=147133
<https://news.mn/r/661043/>

Товчилсон үгийн жагсаалт

СХ- сурвалж хэл
ЗХ-зорилтот хэл
У-ухагдахуун

Abstract

This paper describes how the concept is important for terminology translation with examples of synonym, meronym, abstract and concrete term translation based on the socio-cognitive theory of terminology. Moreover, the author claims that the most terminology problems including doublets, variants and ambiguous terms are derived due to disregarding concept systems of them. Thus, she puts forward own proposals how to solve the problems.

ХУУЛЬ ЗҮЙН НЭР ТОМЬЁОГ АДИЛТГАЛЫН АРГААР ОНООН ТОГТООХ

О.ШИНЭБАЯР*

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлд адилтгалын аргаар бүтсэн хууль, эрх зүйн нэр томьёоны уламжлал, хөгжлийг судлахдаа тодорхой салбаруудын хуулийн нэр томьёогоор жишигээр үгийн гарал, утга, зохистой, зохисгүй нэр томьёоны хэрэглээг харьцуулан авч үзлээ.

Түлхүүр үг: хууль зүйн нэр томьёо, үг бүтээх арга, адилтгах.

1. Удиртгал

Хууль боловсруулан нэр томьёо тогтоох явцад авиа сэлгэх, дагаврын, үг товчлох, үг нийлэх, харь үгийг хуулбарлан авах зэрэг үг бүтээх бүтээлч олон аргыг хэрэглэж байсны гадна үгийн утгыг шилжүүлэн дүрслэх аргыг мөн өргөн хүрээтэй ашигласаар иржээ. Шинжлэх ухааны хэлээ боловсронгуй болгож буй өнөө үед хууль зүйн нэр томьёог боловсруулахдаа аль болохоор үгийн шууд утгаар оноох, уран сайхан дүрслэлтэй, утга шилжүүлсэн нэр томьёог багасгах нь чухал юм. Хэдий тийм ч манайд төдийгүй олон улсад утга шилжих аргаар үг бүтээж нэр томьёог оноож ирсэн туршлагыг нэгэнт хуримтлуулжээ. Учир иймээс адилтгалын аргаар нэр томьёо бүтэх зүй тогтлыг судалж зүй зохистой нэр томьёо бүтээж ирсэн туршлагыг дэмжих, зохисгүй нэр томьёог хязгаарлахад юуг анхаарах, адилтгалаар дамжуулан сэтгэлгээний хэв шинжийг судлан танин мэдэхүйн ач холбогдлыг нээн гаргах хэрэгтэй билээ.

1.1. Судалгааны зорилго

Нэр томьёог утга зүйн түвшинд тодорхойлон судлах зорилгын үүднээс адилтгалын аргаар бүтсэн хууль, эрх зүйн нэр томьёог жишээ болгон сонгож шинжилсэн юм. Ингэхдээ бүтэц бүрэлдэхүүний задлал хийх, товчоолон тайлбарлах аргаар судлан бичлээ.

1.2. Судалгааны асуулт

Хууль эрх зүйн салбарын нэр томьёонд эртнээс уламжилсан, гадаадаас орчуулсан утга шилжсэн нэр томьёо үг хэллэг олон бий. Үүнийг тэр хэвээр нь оноон тогтоож

* ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглээний хэл шинжлэлийн салбарын ЭШАА, доктор (Ph.D), дэд профессор

хэвших үү, эсвэл судалгааны явцад ангилан ялгаатай хэрэглэх үү гэсэн шаардлага тулгарч байна. Иймээс салбар бүрээр нэр томъёоны сан үүсгэн аргын хувьд ямар нэр томъёо болохыг тогтоох хэрэгтэй юм.

1.3. Судалгааны арга

Ажиглалтын арга, индукц, дедукц, анализ, синтез (хэлний баримтад задлан шинжилгээ хийх, нэгтгэн дүгнэх), загварчлах арга (судлахууны чухал шинжүүдийг загварчлан томъёолох), хам бичвэрийн арга, тоон тооцооллын аргыг хэрэглэн тус өгүүллийг бичлээ.

2. Нэр томъёоны адилтгалыг судалсан туршлага

Аристотель /МЭӨ 384-322/ “Туурвилзүй” бүтээлдээ анх адилтгалын талаар тайлбарлажээ. Тэрээр *“Адилтгал” гэдэг нь ер бишийн нэрийг төрлөөс зүйлд, зүйлээс төрөлд эсвэл зүйлээс зүйлд, төстэй байдлаар шилжүүлэн хэрэглэхийн нэр юм. Төрлөөс зүйлд шилжүүлэх гэж (жишээлбэл) “хөлөг онгоц минь ч зогсож байна” гэсэн хэллэгийг хэлж байна. Яагаад гэвэл “зангуугаа орхин зогсох” гэдэг “зогсох” гэдэг ухагдахууны хэсэг юм. Зүйлээс төрөлд шилжүүлсэн нь үлгэрлэвэл “үнэхээр алдарт үйлсийг Одиссей үй түмээр бүтээж байна” гэсэн нь мөн бөгөөд “үй түмээр” гэсэн нь “олон” гэсэн үгийн оронд хэрэглэснээс тэр болой. Зүйлээс зүйлд гэдэг нь жишээлбэл “амийг зэсээр уудлаад” гэх буюу “шантаршгүй зэсээр тас хэрчээд” гэх мэт бөгөөд энд “уудлан” гэдэг “тас цавчих” гэсэн утга санаагаар хэрэглэгдэж эдгээр үг хоёулаа ямар нэгэн юмыг “булаан авах” гэсэн утгатай байна* (Петровский, 1968: 89-90) гэсэн байна. Өрнө дахины метафорыг судлах туршлагыг Аристотелиас эхлэн үздэг бол дорно дахин ялангуяа манай улсын хувьд аман билгийн уламжлал, сурвалж бичиг, эртний энэтхэгийн Дандины “Зохист аялгууны толь” (Кавьядарша)-оос уламжлагдан ирсэн их туршлага, Зохист аялгууг судалж хэрхэн урнаар найруулах аргыг шинжлэхэд Гэлэгжалцаны орчуулсан бүтээлийн уламжлал, Зая бандид Лувсанпэрэнлэй (1642-1715), Сүмбэ хамба Ишбалжир (1704-1788), Цахар гэвш Лувсанчүлтэм (1740-1810), Алшаа лхаарамба Агваандандар (1759-1842), Халхын их хүрээний бичээч цорж Агваандорж (XVIII зуун), Равжамба Агваантүвдэн (XVIII зууны сүүлч XIX зууны эхэн), их хүрээний гавж Лувсандаш (XIX зуун), Ханчин хамба Сүрэнхорын Жамьянгарав (1861-1917) нарын бүтээл туурвилын уламжлалаас харагдах юм. Эрдэмтэн Х.Гаадан “Зохиолын утга санааг улам нэвтэрхий, тансаг гоо сайхан, гоо болгодог уран дүрслэлийн арга Дандины толинд боловсорсон гэж болно. Уран дүрслэлд юуны өмнө адилтгалыг оруулан хэлэлцэж болно. Адилтгах ёсыг ерөнхийд нь “үлгэрийн чимэг”, “адилтган гийгүүлэх үгсийн найруулга” гэж хоёр ангид хуваана”. Адилтгал (метафор) нь хоёр юм үзэгдлийн адил төстэй байдалд үндэслэсэн бөгөөд зүйрлэлээс ялгаатай нь адилтгагдахуун нь адилтгахуунаараа илэрдэг. “Үлгэр хийгээд үлгэртэн хоёрыг тусад нь үзүүлэхгүйгээр нэгэн зүйл болгож мөнхүү адилтгал гаргахыг дүрст чимэг хэмээн таалмуй” (Гаадан, 1986: 13) гэсэн байна.

Танин мэдэхүйн шинжлэх ухааны ойлголтоор адилтгал бол хүний ертөнцийг

таних арга зам юм. Олон түмний түгээмэл хэрэглэх үг хэллэгийн адилтгалын утгыг судалсан нь олон боловч харин нэр томьёо энэхүү аргаар хэрхэн бүтэж ирэв, хөгжлийн явцад хувирах онцлог, өнөө үед салбар бүрд адилтгалын аргаар бүтсэн нэр томьёо ямар шинжтэй байгааг судлах шаардлага тулгарч байна. Учир нь харь хэлнээс адилтгалын аргаар бүтсэн нэр томьёог шууд хуулбарлах нь түгээмэл болжээ. Хууль эрх зүйн салбарын хүрээнд энэхүү аргаар нэр томьёог хэрхэн бүтээсэн хийгээд хэрэглээний онцлог юу байсныг үзэх нь хуулийн хэл, нэр томьёоны тогтолцоог судлахад үр дүнтэй юм. Уламжлалаас харахад монголч эрдэмтэн С.А.Козины бичсэнээр “Монголын утга зохиолд бидний ухаардгаар огт яруу бус гэж үздэг улс төр, шинжлэх ухаан, дан албан бичгийн зэрэг сэдвийг яруу найруулгын төрөл байдалтай болгон үйл явдлыг нь он дараалан өгүүлэхийн зэрэгцээгээр аль болохуйцаар уран сайхан найруулгатай болохыг эрхэм болгодог нь монгол түүх судар бүхэнд бий” (Козин, 1940: 26-27) гэж бичсэн байдаг. Энэ судлаачийн хэлсэн үг дан ганц албан хэргийн найруулгад хамааралтай төдийгүй урьд өмнө бүхий л найруулга ийм л байсныг дүгнэсэн үг юм. Аман зохиолын уламжлалтай аман билигтэй манай ард түмний хувьд уран сайхан дүрслэлээр илэрхийлэх энэ арга үеэс үед өвлөгдөн бүх салбарыг хамарч ирсэн түгээмэл зүйл бөгөөд өнөө ч зарим судлаачид энэ аргаар оноож байна.

Шинжлэх ухаан технологи хурдацтай хөгжиж ойлголт улам нарийсаж байгаа үед тоймлон дүрслэх, нэг зүйлийн төсөөт чанарыг нөгөө зүйлээр орлуулан төлөөлүүлэх нь уг зүйлийнхээ шинжийг тов тодорхой илтгэхэд оновчтой болж чадахгүй байгаа юм. Тиймээс аль болохоор нэр томьёог үгийн шууд утгаар оноон тогтоож чадвал ойлголтын зөрүү гарахгүй болно. Харин уран зохиолд бол өөр. Энэ талаар доктор С.Энхбаяр “Ерөөсөө уран сайхны хэл нь аливаа дүрэм журам, утга зохиолын хэлний хэм хэмжээ, уламжлал, стандарт чанарыг хамгийн их зөрчдөг бөгөөд бүр эсрэгээр туйлын “эрх чөлөөт”, нээлттэй, шугаман бус шинж төрхийг илэрхийлж байдаг (Энхбаяр, 2015: 8) гэж тэмдэглэжээ. Үүнээс харахад шинжлэх ухааны хэлний нэгж болсон нэр томьёонд хэрэглэх нь тохиромжгүй юм. Хууль зүйн салбарын нэр томьёо ч мөн ийм шаардлагад нийцэх ёстой билээ.

Шинжлэх ухааны хэл мэдээлэх, батлах, нотлох нь гол байдаг учраас түүнд уран дүрслэлийн аргуудыг ашиглах хэрэгцээ гардаггүй. Нэг нь баталж, нөгөө нь дүрсэлж, нэг нь логик дүгнэлтээр, нөгөө нь уран дүрслэлээр үзүүлдгээрээ дээрх хоёр салбар ялгаатай.

Хэлэнд байгаа бүхий л боломж нэр томьёонд ч бас бий гэдэг. Энэ бол илэрхийллийн боломжийг хэлж байгаа болохоос хуулийн нэр томьёоноос эхлээд нэр томьёог яг үгтэй адил бүтээж хэрэглэ гэсэн үг биш юм. Өөрөөр хэлбэл, үгээр сэтгэлийг хөдөлгөсөн уран ярууг үүсгэж, ёгт битүү санаа, далд утгыг илэрхийлж болдог байхад нэр томьёонд энэ шинж хязгаарлагдмал гэдгээр харьцуулж бодъё. Тиймээс нэр томьёо бүтэх, хэлний үг бүтэх хоёрт нарийн зааг ялгаа байгааг мартаж болохгүй. Нөгөө талаар мэргэжлийн үг, нэр томьёо хоёрын харилцаа холбоог бас бодолцох хэрэгтэй. Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр ярьж буй улс төрч, хуульчдын ярианд мэргэжлийн этгээд үг “цухалзах” тал бий. Хуулийн цоорхой, цэг тавих, хэрэг хаах, урт нэртэй хууль, давхар дээл, өрийн тааз, төсөв царцаах, царцааны

нүүдэл, төсөв тэлэх, өсөх, төсөв агших, багасах, хэрэг таслах, давж заалдах зэрэг энэ бүгд мэргэжлийн үгээс үүдэлтэй бөгөөд зарим үг хэллэг мэргэжлийн этгээд үгтэй холбоотой гэж үзэхээс нэр томъёонд огтын хамааралгүй зүйл юм. Мэргэжлийн үг ярианы найруулгын шинжтэй ч байж болдог. Харин нэр томъёо нь шинжлэх ухааны тусгай үг бичгийн хэлтэй хамааралтай. Дээрх хоёр үг хоёул тодорхой үүргийн дагуу идэвхтэй хэрэглээтэй учраас зарим тохиолдолд ажил мэргэжлийн салбарт адил үүрэгтэй орж байж болох юм. Нэгэнт уламжлагдсан “үндсэн хууль”, эрх эдлэх, хатуу хориглох, хөдөлмөрийн хөлс, үл хөдлөх, хөдлөх хөрөнгө, тэгш эрх, эх орон, нутаг нэгтэн, хөөн хэлэлцэх хугацаа, хэрэг хүлээлгэх, хүний аминд хүрэх, хохирол амсах, тэнсэн харгалзах, хэрэгсэхгүй болгох гэх мэт олон нэр томъёог тодорхой үүргээр яв цав утгаар нь хэрэглэж дадсан байдаг. Энэ бол шууд утгатай үг шиг зөрүү ойлголт гаргахгүй хэвшиж тогтжээ. Үүнтэй харьцуулж шинээр нэр томъёо бүтээх, орчуулан оноохдоо зүйрлэхийг урьтал болгох хэрэггүй болов уу.

Хуулийн нэр томъёо боловсруулахад нэр томъёо бүтээх олон аргыг хэрэглэж байх нь зүйн хэрэг. Огт утга шилжсэн хуулийн нэр томъёогүй хэл гэж байхгүй нь тодорхой ч утга шилжсэн ямар нэр томъёог уламжилж авах, орчуулах, оноох зэрэгт судалгаатай хандах нь үр дүнтэй юм. Учир нь хууль гэдэг тухайн орны нийгмийн олон талт харилцааг нэгэн голдрилд оруулан зохицуулж байх хамгийн гол бөгөөд суурь цааз бичиг болж (Адьяа, 2005: 88) засаг төрийн дээд эрхийг барих байгууллагаас улсын хэмжээгээр бүх нийтийг заавал дагаж мөрдүүлэхээр баталсан албан ёсны дүрэм, журам билээ.

Хууль зүйн салбар нь бусад салбартай харьцуулахад хувь хүн, албан байгууллага, цаашилбал, улс эх орны хувь заяаг шийддэг, нийгмийн амьдралыг зохицуулагч, нийгмийн өмнө хүлээх хариуцлага ихтэй учраас тухайн шинжлэх ухааны нэр томъёо судлалыг хөгжүүлж, боловсронгуй болгох нь манай улсын даруй шийдвэрлэвэл зохих нэн тэргүүний асуудал юм (Мөнхцэцэг, 2016: 59).

Хууль эрх зүйн нэр томъёоны талаар академич Б.Ринчен “Эрүүгийн эрх гэх нэр томъёоны тухайд” өгүүлэл бичжээ.¹ Тус өгүүлэлд “правосудие” гэж латины “юстиция” гэдгийг орчуулдаг нь ямарваа нэгэн хэргийн зөвийг олж таслан шийтгэх гэсэн санаа болохоос биш “эрх дур” гэсэн санаа огт байхгүй. Германаар “Рехт” гэж латинаас орчуулсан нь яг л оросоор “право” гэж “зөв шударга” гэсэн утгатай нэр бөгөөд орос хэлнээ “право” гэдэг нэр бол “права” гэдгээс бас ялгаатай. “Водительская права” гэж оросоор “Жолоочийн эрх” гэсэн утгатай зүйл. Жолооч хүнд тэрэг жолоодох эрхийг зохих шалгалтаар үнэмлэх олгодгийг ийнхүү нэрлэхээс “право” гэдэг “зөв бурууг ялгах хэмээсэн хууль зүй” гэсэн “юс”, “право” биш ажээ. “Уголовное право” гэдгийг “эрүүгийн хууль зүй” гэсэн утгатай атал, латин үг нэрийн утга түүнийг орос зэргийн улсын үгээр орчуулсан утгыг нь нарийн ухаарахгүйгээр “эрүүгийн эрх” гэж орчуулсан нь жишээлбэл, “водительские права” буюу “жолоодох эрх” гэснийг “жолоочийн хууль зүй” гэж орчуулсантай адил болж байна.” (1973) гэж бичжээ. Энэ талаар доктор О.Адьяа мөн бичиж академичийн хэлснийг манай хуульчид ойшоолгүй явсаар өнөө хүрчээ.

¹ Зохиогчийн үг найруулгыг эвдэхгүйг хичээх нь. - Сурган хүмүүжүүлэгч.сэтгүүл. №1.Уб., 1973

“Төр эрх” гэдэг үг ч мөн ижил. Зүй нь “Төр ба хууль ёс” юм (2005: 89-90) гэж тэмдэглэсэн байна. Тэрээр “Үндсэн хууль”-ийн хэл найруулгын талаар бичихдээ “Монгол Улсын Их Хурал бол төрийн эрх барих дээд байгууллага мөн бөгөөд хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү Улсын Их Хуралд хадгална” гэснийг шүүмжилж “зүй нь хууль тогтоох эрхийг гагцхүү Улсын Их Хурал “эдэлнэ”, эсвэл хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү Улсын Их Хурал (эрхлэн) хэрэгжүүлнэ” гэмээр” гэж өөрийн санал дүгнэлтээ бичсэн байна. Тус хуулийн “Үйл ажиллагаа явуулах эрхийг үл хөндөх”, “хуулийн заалтыг үл хөндөх” гэсэн заалтын талаар “Эдгээр холбоо үгэнд орсон “хөндөх” гэдэг үйл үг нь үгчилсэн орчуулгын эрхээр орж ирсэн тул яахын аргагүй байраа олоогүй нь илт байна. Энэ үгийг тайлбар толиос харвал “газрыг хөндөх, “шагай хөндөх, “ууц хөндөх” гэх мэтээр тодорхой бодит ойлголтыг илэрхийлдэг. Хоёр дахь буюу хүрэлцэх, хүрэх гэсэн утгаараа гол нь эмгэг өвчинтэй эд эрхтнийг хөндөх гэсэн санааг илтгэдэг. ...хөндөх гэдэг үгийг бодвол “хамаарах” гэдэг нь илүү тохирч, монгол хүний ойлгоход ойр дөт болно” хэмээн тайлбарласан юм”. Академич Л.Болд хуулийн хэлнээ буй “хилийн цэс” гэдэг үгийн талаар “Цэс гэдэг үгийг монгол хэлний тайлбар тольд тэмдэглэснээр “1.Нэг зүйл ногооны нэр, 2. Жагсаан бүртгэсэн бүртгэл” гэсэн гол утгатай байна. Иймээс “хилийн цэс” гэсэн холбоо үг байж таарахгүй, харин үүнийг “хилийн зааг”, “хилийн дээс” гэвэл бараг хүн бүхэн мэдэх байх” (2006: 91) гэж тайлбарлажээ.

“Төрийн түшээдийн хэлний тухайд” нийтлэлд *“Төрийн түшээд гэж хэн бэ гэвэл төрийг жолоодолцож явдаг Монгол төрийн гол ноён нурууны багана юм. Тийм болохоор тэдний үйл ажил ариун, уг хэл уран цэцэн, бичиг ном нь түмний сэтгэлд нийцтэй байх ёстой нь зүй ёсны хэрэг юм. 2012 оны 5 сарын 17 өдөр Улсын их хурлаар баталсан “Стратегийн ач холбогдол бүхий салбарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгжид гадаадын хөрөнгө оруулалтыг зохицуулах тухай” хэмээх маш сунжруу нэртэй хууль байна. Өмнө дурдсан урт нэртэй хуулийн 3. 1. 5-д ““гуравдагч этгээд” гэж гадаадын хөрөнгө оруулагчийн болон түүнтэй нэгдмэл сонирхолтой этгээдийн Монгол улсад бүртгэлгүй, түүний үргэлжилсэн хэлхээ холбоо бүхий хуулийн этгээд, хувь хүнийг” хэмээсэн заалтыг уншаад ер ойлгохгүй байна. Уг санаа нь ““гуравдагч этгээд” гэж гадаадын хөрөнгө оруулагчтай нэгдмэл сонирхолтой Монгол улсад бүртгэлгүй түнш хийгээд түүнтэй байнгын хэлхээ холбоо бүхий хуулийн этгээд, хувь хүнийг” гэвэл арай дээр юм даа. Угаасаа нэр томъёоны онолт муу буруу болохоор найруулга ч бас муу хэвээр үлдэж байна. Хуулийн этгээд хэмээх нэр томъёог хуульд оруулсан хүмүүс монгол хүний сэтгэхүйн логикийг огт бодож үзээгүй хэрэг юм. Монголчууд этгээд гэдэг үгийг голдуу муу утгаар нь хэрэглэдэг. Яадаг этгээд вэ, хачин этгээд, үл бүтэх этгээд, бүтэлгүй этгээд гэх мэтээр хэлж ярихаас сайн этгээд, сайхан этгээд, гоё этгээд хэмээн ёр ярьдаггүй. Монголын улсын хөдөлмөрийн баатар, эрдэмтэн зохиолч Л.Түдэв гуай “Монголын утга зохиолд утга зохиол шүүмжлэгч хэмээх нэр томъёо оноосноос болоод монголын утга зохиол судлалын ажил буруу хандлагаараа хөгжсөн юм” хэмээн хэлсэн билээ. Аливаа нэр томъёог буруу оноовол тухайн салбарын хөгжил, чиг хандлагад буруугаар нөлөөлдөг байна” (Чулуунбаатар, 2014) гээд стратеги гэсэн үгийн утга, хэрэглээний талаас*

тайлбарлажээ. Тус нийтлэлд тэмдэглэсэн “Төрийн түшээ”, “Этгээд” гэдгийг өнөө бид хэрэглээд дасчхаад байгаа болохоос мөн чанартаа “түшиг, тулгуур”, “этгээд хачин” гэсэн үгтэй ч төрөл үг үүсгэн хэлний хэрэгцээг илэрхийлж байсан утга, илэрхийлэл бас бий.

Судлаачдын анхаарлыг татсан дээрх нэр томьёо, үг хэллэг нь бүгд л утга шилжих аргаар бүтсэн үг бөгөөд олон түмэнд ойлгомжтой эх хэлнийхээ үг хэллэгээр оноож чадаагүйн гэм харагдаж байна.

2.1. Хууль зүйн салбаруудад адилтгалын аргаар бүтсэн нэр томьёог хэрэглэх нь

Төрт ёсны уламжлалтай манай улсын хуульд урьд өмнө байгаагүй орчуулгын нэр томьёо, хэллэг шинээр бий болж байгаа нь нийгмийн хөгжил, гадаад харилцаа өргөжин тэлж байгаатай холбоотой. Үүний нэг илрэл нь адилтгалын аргаар бүтсэн шинэ нэр томьёо, орчуулгын нэр томьёо мөн адил өргөн дэлгэр хэрэглэж байгаагаас харж болно.

Өнөөдөр утга шилжүүлэн дүрслэх аргаар хуулийн нэр томьёог хэрэглэж буй хэд хэдэн тохиолдол байна.

А. Хууль зүйн салбараас бусад мэргэжлийн хүрээнд хэрэглэж буй адилтгалыг хуулийн салбарын бичвэрт тусгах

Компанийн тухай хуульд “охин компани”, “толгой компани” гэсэн нэр томьёо бий. Тэгш хэмийн /equivalent/ зарчмаар охин гэвэл эцэг, эх, толгой гэвэл салбар компани гэж уялдуулан нэрлэх нь ангилал зүйн хувьд зохистой юм. Гэхдээ эдгээр нэр томьёо “бизнесменүүд”-ийн хэрэглээгээр дамжин хуульд нэгэнт орж хэвшжээ. Тухайлбал доорх жишээнээс харъя.

1.6.7. Охин компанийн хүлээсэн алдагдал нь толгой компанийн гаргасан шийдвэрээс шалтгаалсан гэж үзвэл охин компанийн хувьцаа эзэмшигч алдагдлын улмаас охин компанид учирсан хохирлыг толгой компаниар нөхөн төлүүлэхээр шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхтэй. /Компанийн тухай хууль/

1.6.8. Толгой компани нь гуравдагч компанийн хараат болон охин компани бол түүний хараат болон охин компани нь гуравдагч компанийн хувьд мөн хараат болон охин компани болох бөгөөд энэ зарчмыг үүнээс ч илүү үргэлжилсэн хэлхээ холбоонд ашиглан хамаарлыг тогтооно. /Компанийн тухай хууль/. Охин компани гэсэн үг нь англи хэлний “daughter company” гэсэн үгээс гаралтай бөгөөд англи хэлний толь бичигт үүнийг “a company that is completely or partly owned by another company” гэж тайлбарласан байна. Үүнтэй ойролцоо утгатай “салбар компани”-ийг мөн “subsidiary: n. subsidiary company, company that is owned or controlled by another company” гэж тайлбарласан байна. “Охин компани”-ийг Салбар компани” гэж нэрлэж болох нь уг тайлбараас ажиглан харьцуулж болно. “Охин” гэсэн үг монгол хэлний хувьд ямар “Жишиг хэмжүүр”/эталон/, үнэлэмжтэй үг болохыг харьцуулан үзэхгүй бол шууд “охин компани” гээд нэрлэх нь учир дутагдалтай. Учир нь “оргүйгээс охинтой нь дээр” гэсэн зүйр үг бий. Тиймээс ямар үнэлэмжийн утга илэрхийлэх нь тодорхой биш юм. Гэхдээ энэ “охин компани” гэсэн үг

бизнес, эдийн засгийн салбарт хэдийнээ хэвшсэн нь нийгмийн харилцаа, хэлний хэрэглээнээс харагдаж байна. Охин гэх үгэнд нэмэлт буюу “хамсгал” утга / connotation/ байна уу үгүй юу гэж харах хэрэгтэй бөгөөд “Салбар компани” зэрэг өөр оновчтой нэрээр оноох нь хэрэгтэй билээ. Мөн энэ нэр томъёотой холбоотой “толгой компани” гэсэн нэр бий. Англи хэлний “parent company - Company which controls one or more secondary companies (secondary companies are called daughter companies)” гэх үгээс гаралтай. Монгол хэлэнд толгой баян, толгой мал, толгой үсэг, толгой чүдэнз, толгой лаа, толгой хоргой, оюу толгой, таван толгой, зайсан толгой, холбоо толгой, майхан толгой, том толгой, усан толгой гэх мэтээр олон утгын холбоо бий. Тэргүүн, шилдэг, удирдагч: **гэр бүлийн толгой** (гэр бүлийн тэргүүлэгч, өрхийн эзэн), юмны эх, эхлэл: **толгой үсэг** (үг болон мөрийн эхний үсэг), **цагаан толгой** (аливаа бичиг үсгийн эхлэн сурах ном); юмны орой буюу дээд үзүүр: **толгой залгах** (уурга мэгийн үзүүрт юм нэмж залгах) гэх утгатай ойлголтыг компани гэсэн концепттой холбон “Толгой компани” гэж үүсгэжээ. Тэргүүлэх компани буюу толгой компани гэсэн нэр бол монгол хэлний утгын шилжилтийн дагуу их зохицсон нэр гэж бодож байна.

Ийм мэтээр утга шилжсэн, орчуулгын, харь үг бүхий нэр томъёо компанийн хүрээнээс олон нийтэд тархаж цаашид хуулийн нэр томъёо болох нь бий. Ийм үүргээр хэрэглэж буй нийгэм эдийн засгийн нэр томъёог Эдийн засгийн хөгжлийн яамнаас эрхлэн гаргасан “Технологи инновацийн нэр томъёо”(Уб., 2013)-д тэмдэглэжээ.

Гарааны компани (start-up company)

Инновацийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх зорилгоор үүсгэн байгуулагдсан, зах зээлд бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ нийлүүлж эхлээгүй байгаа компани. “Гараа бариа” гэсэн тэмцээн уралдааны концептыг компанитай холбон “Гарааны компани” гэсэн нэр үүсгэжээ.

Бойжуулалт (incubation)

Шинээр байгуулсан компанид хөгжлийнх нь эхэн үед олон талт мэргэжлийн дэмжлэг, туслалцааг үзүүлэхийг хэлнэ. Хүний үр хүүхэд өсөж бойжих үйл явцтай компанийг хүншүүлэн адилтгаж “бойжуулалт” гэж нэрлэсэн нь өнөө хэвшээгүй нэр томъёо.

“Өрх тусгаарлах” компани (spin-off/ spin out)

Мэдлэг болон ур чадварыг арилжаалах, зах зээлд нэвтрүүлэх зорилгоор их сургууль болон аж ахуйн нэгжийн дэргэд анх байгуулагдаж буй бие даасан компани. Айл өрх гэсэн концептыг компанитай холбон тус адилтгалыг үүсгэсэн нь мөн л хэвшээгүй шинэ нэр томъёо юм.

Босго өгөөж (hurdle rate)

Сангийн дотоод өгөөжийн норм нь босго өгөөжид хүрсний дараа ерөнхий түншлэгч болон удирдлагад зохих урамшууллыг олгодог. Босго өгөөжид хүрээгүй төслүүдэд сангаас хөрөнгө оруулалт хийдэггүй. Босго давах гэсэн сэтгэлгээний үг хэллэгт суурилан тодорхой хэмжүүрийн утгыг үүсгэж тус хэмжүүрийг шалгуур

болгон “Өгөөж” гэх үгтэй холбон авалцуулж адилтгалын утгыг бүтээсэн нь нийтийн хэлний хэрэглээнд хараахан нэвтрээгүй.

Сахиусан хөрөнгө оруулагч (angel investor)

Бизнесийн эхэн үе болон бизнесийн санааг дэмжиж санхүүжүүлдэг чинээлэг хөрөнгө оруулагч хувь хүн. Г.Лакофф (G.Lakoff), М.Жонсон (M.Johnson) зэрэг судлаачид танин мэдэхүйн үзэгдэл нь цэвэр хэлний үзэгдэл биш гээд адилтгалын мөн чанар нь тухайн зүйлийн гол шинжийг мэдэхийн тулд нөгөө зүйлд оноон таних, нэг ухагдахууныг мэдэхийн тулд нөгөө ухагдахуунд оноож таних явдал юм” (1980: 5) гэжээ. Гэтэл дээрх “Сахиусан тэнгэрийн хөрөнгө оруулагч” нэр томъёог монгол хүн оноож танихуу үгүй гэдгийн хариулт тодорхой. Учир нь хичнээн санхүүжүүлэгч байлаа ч монголчуудын уламжлалд “Сахиусан тэнгэр” гэж хэлэхгүй нь илэрхий билээ. Харин шашин соёлоор өөр өрнө дахинд “Сахиусан тэнгэр”-тэй зүйрлэхэд хамгийн сайн сонголт болж болох юм.

Үхлийн хөндий (death valley)

Компаниуд маркетинг болон бүтээгдэхүүн боловсруулалтандаа ихэнх хөрөнгөө зарцуулдаг бөгөөд орлого хараахан бий болоогүй байгаа компанийн хөгжлийн эмзэг эхэн үе. Энэ үед хөрөнгө оруулалтын эрсдэлийг үнэлэхэд хүндрэлтэй байдаг учир хөрөнгө оруулалт татахад хамгийн хэцүү. Ийм үеийг “Үхлийн хөндий” гэж нэрлэжээ. Энэ нь үгчилсэн орчуулга бөгөөд хүний үхэх, өөд болох ойлголтыг компанийн эрсдэлд орох үйл явцтай адилтгаж оноожээ.

Эдгээр эдийн засгийн адилтгалаас гадна хууль зүйн салбарт хэрэглэж буй бусад салбаруудын утга шилжсэн зарим нэр томъёог доор жишээлье.

13.5.6. ачаа, чингэлэг, ачаан тээш, тээшний жин болон тээврийн бичиг баримт, түүнтэй холбогдох бусад мэдээллийг шалгах; /Төмөр замын тээврийн тухай/

3.1.10. ”төмөр замын гарам” гэж авто болон явган хүний зам төмөр замтай нэг түвшинд огтлолцсоныг //Төмөр замын тээврийн тухай//

9.3. Хүүхэд харагч хүүхэд харах үйлчилгээнд зориулж хүүхдийн эцэг, эх, асран хамгаалагчтай зөвшилцсөний үндсэн дээр энэ хуулийн 10.2-т заасан хэмжээнд багтаан төлбөр авч болно. /Хүүхэд харах үйлчилгээний тухай/.

3.1.3. “замын хөвөө” гэж зорчих хэсгийн хоёр хажуугийн зурвас газрыг /АВТО ЗАМЫН ТУХАЙ/

3.1.8. “хөдөлмөрийн ганцаарчилсан маргаан” гэж хөдөлмөрлөх эрх, түүнтэй холбогдсон хууль ёсны ашиг сонирхлын хүрээнд хөдөлмөрийн гэрээний талуудын хооронд үүссэн саналын зөрүүг;

5.1.2. ногоон хөгжлийн үзэл баримтлалд нийцсэн байх /Монгол улсын хууль үйлдвэрлэлийг дэмжих тухай/

3.1.2. ”утаат тамхи” гэж үйлдвэрийн болон гар аргаар ороож бэлтгэсэн, татах зориулалттай янжуур, навчин тамхи, дүнсэн болон түүнтэй адилтгах задгай тамхийг /Тамхины хяналтын тухай/

3.1.7. “олон улсын хөл хориот өвчин” гэж Олон улсын эрүүл мэндийн дүрэмд заасан өвчнийг /Эрүүл мэндийн тухай/

Дээрх жишээнд буй “ачаан тээш”, “төмөр замын гарам”, “хүүхэд харагч”, “замын хөвөө”, “ногоон хөгжил”, “утаат тамхи”, “олон улсын хөл хориот өвчин” гэх зэрэг нь утга шилжүүлэх аргаар бүтсэн нэр томьёо юм. Гэхдээ зарим нь монгол, зарим нь орчуулгын нэр томьёо болох нь харагдаж байна. Эдгээрээс тодорхой нэг нэр томьёог жишээлж тайлбарлая.

Төмөр замын гарам (a railroad pass): Монгол хэлний их тайлбар тольд “гарам” гэх үгийг тайлбарлахдаа “Мөрөн голын усыг уналга хөсөг юм уу хөлөг онгоц тэргүүтнээр гатлах тавилан газар: **голын гарам** (голын гарц, олом) - *Энэ гарам түрүүчийнхээс арай гүехэн байсан.* Н.Батбаяр. Өндөрт хатгасан туг, **олом гарам** [хоршоо] (усны бартаа багатай гүехэн газар)” гэжээ.

Төмөр замын гарам гэх үг нь утга шилжих аргаар бүтсэн зүй зохистой үүссэн хэвшсэн нэр томьёо юм.

Замын хөвөө (verge by road). Хөвөө: Далай, тэнгис, нуур, гол, мөрний зах, хязгаар: далайн хөвөө (далайн зах, далайн эрэг), мөрний хөвөө. Үүнээс утга шилжин замын зах, хажуу, ирмэг, хязгаарыг ийнхүү нэрлэсэн нь харагдана.

Үл хөдлөх, хөдлөх хөрөнгө: Энэхүү нэр томьёог танин мэдэхүйн хэл шинжлэлийн үүднээс үзэхэд бүтцийн талаас сурвалж хүрээ нь тодорхой нэгэн хөдөлгөөн илэрхийлэх үйл, харьцуулж буй зорилгот хүрээ нь овор хэмжээ, шинж чанар, үнэлэмж зэргээс шалтгаалан тодорхойлогдож байна.

Урсгал засвар: Авто замын тухай хуулийн 4.1.5. “авто замын урсгал засвар” гэж авто зам, замын байгууламжийн бүрэн бүтэн байдал, хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангах, ашиглалтын түвшинг сайжруулах зорилгоор тогтмол гүйцэтгэх ажлыг; гэсэн заалтаас “урсгал засвар” гэсэн адилтгал анхаарал татна. Голын урсгал, усны урсгалаас галын урсгал, мөнгөний урсгал, авто замын урсгал, урсгал засвар гэж утга баяжин хэрэглэж байна. Авто машины засварыг тодорхой цаг хугацаанд тогтмол хийх нэгэн төрлийг засварыг ийнхүү нэрлэх нь хуулийн нэр томьёонд оржээ.

Түүхий нүүрс: Түүхий нүүрс олборлогч юм. Түүхий, боловсроогүй /түүхий мах, түүхий хоол/ гэсэн нэр томьёоны эхний сурвалж /source/ -аас оноосон өгөгдөл болох боловсроогүй нүүрс, түүхий нүүрс гэсэн оноосон өгөгдөлд шилжүүлсэн байна.

Сэргээн нутагшуулах: Амьтны тухай хуулийн 4.1.6. “сэргээн нутагшуулах” гэж хамгаалах, өсгөх үржүүлэх зорилгоор устах аюулд орсон, ховордсон амьтны зүйлийг урьд амьдарч байсан нутагт нь зориудаар зөөвөрлөн нутагшуулах үйл ажиллагааг; гэсэн байна. Монгол хэлний идээших, хоолших, нутагших гэсэн үгс нь ойролцоо утгатай. Монгол хэлний тайлбар тольд дараах байдлаар тайлбарлажээ. “идээших- Хүн, амьтан газар нутаг, байгаа юм зүйлд дасах, суурьшин суух: **идээшсэн нутаг орон** (дасаж дотноссон нутаг орон), **идээшихгүй газар** (дасахгүй газар)”, “хоолших- Идсэн юм хоол болж, биед зохимжтой шингэх, **нутагшсан орос** (тухайн газар нутагт олон жил амьдарч идээшин дассан орос хүн) - *Зөвлөлт засгаас зугтаж ирсэн олон арван оргодлууд одоо нутагшсан оросуудын тооноос илүү гарчээ.* Л.Түдэв. Улаан долгион.” гэсэн байна.

Үүнээс харахад тус үгс нь өөр нутгаас шилжин суурьшуулж буй амьд

амьтан, хүнтэй холбоотой нь харагдана. Харин “нутагшуулах” гэдэг нь уул газар нутагт идээшлүүлэн амьдрах хэвшилд дасгах утгатай бөгөөд “ондатр” буюу “усны харх” зэрэг тухайн газар нутагт угаасаа байгаагүй амьтныг гаршуулж өөр газар оронд шилжүүлэн үржүүлэхтэй холбогдож байна. “Тахь нутагшуулах” гэдэг нь харин зохистой биш юм. Тахийг “сэргээн нутагшуулах” гэсэн нэр томъёогоор нь хэрэглэвэл зохистой болно. Үүнчлэн энэ салбарт хамааралтай “Агнуурын нөөц”: 4.1.8.”агнуурын нөөц” гэж хэвийн өсөлт, үржилтийг нь алдагдуулахгүй агнах, барих боломжтой агнуурын амьтны тоо, хэмжээг; “Явуулын үйлчилгээ”: 7.1.3.явуулын үйлчилгээ /Ахмад настны тухай хууль/, “Газрын хэвлий”: 3 дугаар зүйл. Хуулиар хамгаалах объект, түүнтэй холбогдсон нэр томъёо. 2/Газрын хэвлий, түүний баялаг; гэх мэт олон нэр томъёо бий.

Б. Хууль зүйн хүрээн дэх адилтгалаар бүтсэн нэр томъёог хэрэглэх

Хууль зүйн салбарын нэр томъёонд бусад салбарын нэр томъёо тусгагдсаныг өмнө авч үзсэн бол энэхүү ангилалд хууль боловсруулах явцад оноож тогтоосон нэр томъёоны талаар бичиж байгаа юм. Монгол улсын шинэ Үндсэн хуулийг 1992 оны 1 сарын 13-ны өдөр баталж, мөн оны 2 сарын 12 өдрөөс улс орон даяар мөрдөж эхэлсэн билээ.

Үндсэн хууль нийт 6605 үгтэй бөгөөд давхардаагүй тоогоор 1736 үг байна. Тус хуулийн үндсэн гэдэг үгээс эхлэн утга шилжсэн үг олон бий. Үндсэн хуулиас гадна өөр олон хууль батлагдах бүрд нэр томъёо баяжиж иржээ. Үүний дотор адилтгалын аргаар бүтсэн нэр томъёо анхаарал татдаг.

Тухайлбал: Шилэн дансны тухай хууль тогтоомж: Шилэн дансны тухай хууль тогтоомж нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, Төсвийн тухай хууль, Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай хууль, Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах тухай хууль, энэ хууль болон эдгээр хуультай нийцүүлэн гаргасан хууль тогтоомжийн бусад актаас бүрдэнэ”

“Мөнгө угаах” 1.1. Энэ хуулийн зорилт нь мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг зохион байгуулах эрх зүйн үндсийг тогтооход оршино./Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай

2 дугаар зүйл. Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хууль тогтоомж /Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай/

18.1.3. сэжигтэй бэлэн ба бэлэн бус мөнгөний гүйлгээний талаар ирүүлсэн мэдээллийн дагуу авсан арга хэмжээний тухай энэ хуулийн 4.1-д заасан этгээд болон эрх бүхий хууль сахиулах байгууллагад тухай бүр мэдээлэх //Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай/ 7.2.2. гар дээрээс худалдах /Садар самуун явалтай тэмцэх тухай/, 6.9. Ногоон гарцаар нэвтрэх зорчигч, тэдгээрийн хувийн хэрэглээний эд зүйлд гаалийн хяналт тавьж гаалийн хилээр нэвтрүүлнэ. 6.10. Ногоон гарцаар нэвтрэч буй зорчигч энэ журам болон гаалийн хууль тогтоомж зөрчсөн нь гаалийн хяналтаар илэрсэн, эсхүл гаалийн байгууллага энэ талаар мэдээлэл авсан бол гаалийн шалгалт хийнэ. /Зорчигчийн хувийн хэрэглээний эд

зүйлийг гаалийн хилээр нэвтрүүлэх журам/1. “Улсын сайн малчин шалгаруулах журам”-ыг 1 дүгээр хавсралт ёсоор, “Улсын тэргүүний малчдын бүлэг шалгаруулах журам”-ыг 2 дугаар хавсралт ёсоор, “Улсын тэргүүний фермер шалгаруулах журам”-ыг 3 дугаар хавсралт ёсоор, “Улсын тэргүүний тариаланч хамт олон, Улсын тэргүүний тариаланч шалгаруулах журам”-ыг 4 дүгээр хавсралтын ёсоор тус тус баталж, 2009 оны 3 дугаар сарын 1-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдсүгэй. / Энэ тогтоолын хавсралтад ЗГ-ын 2015-2-2-ны өдрийн 40-р тогтоолоор өөрчлөлт, 1-р хавсралтад ЗГ-ын 2016-1-11-ний өдрийн 45-р тогтоолоор нэмэлт тус тус орсон/ Монгол Улсын Засгийн газрын тогтоол/

49 дүгээр зүйл. Байгаль орчинд учруулсан хохирлыг нөхөн төлөх. 1.Иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага нь байгаль орчин болон байгалийн нөөцөд хохирол учруулсан бол нөхөн төлбөр төлөх бөгөөд нөхөн төлбөрийг Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийн 12 дугаар зүйлд заасан Байгаль хамгаалах санд оруулна. Нөхөн төлбөр төлөгч нь тогтоосон хэмжээнээс илүү төлбөр төлсөн тохиолдолд зөрүүг Байгаль хамгаалах сангаас буцаан олгоно. /Байгаль орчныг хамгаалах тухай/ зэрэг хуулийн нэр томъёо анхаарал татна.

Хууль зүйн салбарын хүрээнд “шилэн данс”, “мөнгө угаах” “гар дээрээс худалдах”, “ногоон гарц”, “төсөв ашиг”, “царцаах”, “ойн санд учруулсан хохирол”, “давхар дээл” гэж мэтээр утга шилжүүлэх аргаар бүтсэн нэр томъёо олон бий. Шилэн данс: /glass account /

Шилэн дансны хууль гарахаас өмнө энэ хуулийн нэр томъёоны талаар хэлэлцэж байсныг цахим сүлжээгээр олонтоо мэдэгдэж байсан юм.

TIME.MN цахим хуудасны 2014 оны 4 сарын 18 өдрийн дугаарт “Шилэн данс гэсэн нэр шүүмжлэл дагуулав” гэсэн нийтлэл гарчээ. Үүнд: Чуулганы хуралдаанаар Ерөнхийлөгчөөс өргөн мэдүүлсэн Шилэн дансны тухай хуулийн төслийг хэлэлцэх эсэхийг хэлэлцэж байна. Энэ үеэр хуулийн төслийн нэр шүүмжлэл дагуулсан юм. УИХ-ын гишүүн Л.Цог “Шилэн данс, давхар дээл гээд хуулийн төслийн нэрүүд хошин шог болж байна” гэсэн бол Ц.Нямдорж гишүүн “Ийм нэртэй хууль хичнээн улсад байдаг вэ. Шилэн данс гэсэн нэрийг НҮБ-ын таван хэл дээр юу гэж нэрлэдэг юм” хэмээн асуулаа. Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн Иргэний оролцоо, эдийн засгийн бодлогын зөвлөх Л.Дашдорж “Хэчнээн улсад ийм хууль хэрэгждэг талаар тусгайлан судалгаа хийж гишүүдэд хүргүүлье. Англи хэл дээр “Glass account” гэдэг. Бусад хэл дээр юу гэж нэрлэдгийг гишүүдэд мөн тусгайлан хүргүүлье. Ер нь бол сүүлийн 20 жилд эдийн засгийн салбарт энэ нэрилийг хэрэглэж байгаа учраас энэхүү нэрилийг ашигласан. Азийн хөгжлийн банк болон Дэлхийн банкнаас манай улсуудад “Шилэн данс” гэсэн нэртэй төсөл хөтөлбөр хүртэл хэрэгжүүлж байсан” гэсэн харилт өгсөн юм. УИХ-ын дарга З.Энхболд хуулийн нэршил бус агуулгад анхаарал хандуулах хэрэгтэйг сануулснаар шүүмжлэл дуусгавар болов. Одоо хуулийн төслийн талаар асуулт харилт өрнөж байна (<http://time.mn/>). Үүнээс харахад тус нэр томъёог зохисгүй гэж үзсэн хүмүүсийн санал харагдаж байна. Зохисгүй нэр томъёоны талаар доктор Н.Мөнхцэцэг “жендэрт суурилсан хүчирхийлэл” гэсэн нэр томъёогоор жишээ авч шүүмжилсэн юм. Тэрээр энэ

нь “gender-based violence” гэсэн англи үгийн орчуулга бололтой. Уг нэр томъёог англи хэлнээс монгол хэлнээ үг үгээр нь буулган, хэтэрхий махчлан орчуулсан нь монгол хүн сонсоод ойлгохооргүй болжээ. Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хуулийн 4.1.8-д зааснаар “жендэрт суурилсан хүчирхийлэл” гэж жендэрээс үүдэлтэйгээр бусдад бие махбодийн, бэлгийн, сэтгэл санааны гэм хор, эдийн хохирол учруулсан, учруулж болзошгүй үйлдэл, эс үйлдэхгүйг” хэлнэ. Тэгэхээр уг нэр томъёоны оронд “хүйсээр ялгаварласан хүчирхийлэл” гэвэл арай тодорхой, ойлгомжтой болох юм. Дашрамд дурдахад, уг нэр томъёоны тодорхойлолтыг ч эргэн харах хэрэгтэй байна. Учир нь уг тодорхойлолтод эс үйлдэхгүйг гэсэн үг оруулсан нь үйлдээгүй байсан ч хүчирхийлэл гэж ойлгохоор байна” (2016: 59) гэж Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах талаар өгүүлжээ.

Орчуулгын адилтгал бүхий нэр томъёо олон байгаагийн нэг нь “Мөнгө угаах”. Энэ нь “Money laundering (Money laundering is the process of transforming the proceeds of crime and corruption into ostensibly legitimate assets), төсөв царцах: budget freeze (A budget freeze is a term for when a budget for an aspect of government or business is fixed- or frozen- at a specific level)” гэх гадаад үгээс гаралтай үгс болно. Мөнгө өсгөх гэсэн концептыг юм угаах гэсэн концепттой холбон мөнгө угаах гэсэн адилтгал үүсгэсэн бол төсөв мөнгө буурах, хорогдох гэсэн концептыг шингэн зүйл хөлдөх царцахтай адилсуулж “төсөв царцах” гэсэн нэр үүсгэжээ. Тэрчлэн “царцаасан барилга”, “царцаах” гэдэг үгийг ч мөн үйл ажиллагаа нь зогсох гэдгээр илэрхийлж байна.

Учруулах: “Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулийн 49 дүгээр зүйл.”**Байгаль орчинд учруулсан хохирлыг нөхөн төлөх” гэсэн заалтад 1.**Иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага нь байгаль орчин болон байгалийн нөөцөд хохирол учруулсан бол нөхөн төлбөр төлөх бөгөөд нөхөн төлбөрийг Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийн 12 дугаар зүйлд заасан Байгаль хамгаалах санд оруулна. Нөхөн төлбөр төлөгч нь тогтоосон хэмжээнээс илүү төлбөр төлсөн тохиолдолд зөрүүг Байгаль хамгаалах сангаас буцаан олгоно. 2 дугаар заалтад “Байгаль орчинд учруулсан хохирлыг дараах байдлаар ангилна” гээд доорх ангиллыг дурдсан байна. Үүнд:

- 1/ойн санд учруулсан хохирол;
- 2/амьтанд учруулсан хохирол;
- 3/ургамалд учруулсан хохирол;
- 4/усны нөөцөд учруулсан хохирол;
- 5/газарт учруулсан хохирол;
- 6/газрын хэвлийд учруулсан хохирол;
- 7/хөрсөнд учруулсан хохирол” гэсэн байдаг.

Учруулах гэсэн үг нь тааруулах, тохируулах, уулзуулах гэсэн утгатай. Эндээс Муу явдал үүсгэх, бий болгох: **аюул учруулах** (аюултай байдалд оруулах), **бэрхшээл учруулах** (саад болох, түвэг удах), **саад учруулах** (саад болох, тотгор болох), **хор учруулах** (а. Гай болох, хөнөөл болох; б. Гэмтээх), **хохирол учруулах** (хохироох) гэсэн утгыг хэрэглээний явцад бий болгосон байна.

Үгийн утга шилжилт нь тухайн ойлголтын ижил төст шинж чанар, зайлшгүй ялгаварт шинж чанар эсвэл тухайн ойлголтын гол чухал бус, хоёрдугаар түвшний шинж чанараас хамаардаг бөгөөд адилтгал нь: хэлний, нийгмийн ахуй байдлын буюу ердийн, биеэ даасан, тохиолдлын зэрэгт шинж чанараараа хуваагдана.

Эсрэг, тэмцэх: Энэ хоёр үг утгын хувьд өөр хоорондоо ялгаатай бөгөөд хэлний хэрэглээний явцад зарим үед тохирох, тохирохгүй тал бий. Гэтэл манай нэр томъёоны толгуд, орчуулгын бичвэрт оновчгүй найруулан бичсэн нь харагддаг. Энэхүү үгс нь дараах утгыг илэрхийлж байна. ЭСРЭГ: Аливаа хөдөлгөөний өмнөөс, урдаас: **эсрэг салхилах** (эгц өөдөөс салхилах), 2. Эгц нааш хандах: **эсрэг хандах** (а. Аливаа юмны эгц өөдөөс хандах; б. [шилжсэн] Урвах), **эсрэг тавих**, 3. Эрс зөрөөтэй: **эсрэг бүлэг** (огт нийлэхгүй харш санаа бодол бүхий бүлэг), **хувьсгалын эсрэг зэрэг утгатай**. ТЭМЦЭХ гэдэг нь 1. Үйл хэрэг, хүсэл зорилгоо хэрэгжүүлэхийн төлөө мэрийн зүтгэх, бэрхшээлийг даван туулах, 2. Харилцан маргах, үг булаалдах, мэтгэлцэх: **хэрэлдэн тэмцэх** (эв эе эвдрэн үг булаалдан өрсөлдөх); 3. Хүч, авьяасаа сорих: **аваргын төлөө тэмцэх** (аварга болохын төлөө өрсөлдөх); 4. [шилжсэн] Машид хүсэмжлэх, тэмүүлэх - *Алс дэнжийн хөтлөөр алхлан бараадсаар айсуу аж, амрагаа гэсэндээ тэмцэн хүрээд ирэв үү*. 5. [шилжсэн] Бачимдах, зовуурилах: ***амь тэмцэх** (а. Амьсгал давхцах; б. [шилжсэн] Үйл явдалд ихэд мэгдэн, яарч сандран байж ядах) гэж бий. Хууль зүйн интернэт хуудсанд “далайн навигацийн аюулгүй байдлын эсрэг хууль бус үйлдэл”, мөнгө угаах үйл ажиллагааны эсрэг тэмцэх, замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, терроризмын эсрэг олон улсын эвслийн үйл ажиллагааг дэмжих, Архидан согтуурахтай тэмцэх тухай /шинэчилсэн найруулга, Авлигын эсрэг хууль, Авлигатай тэмцэх газар, Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр, Хүн худалдаалахтай тэмцэх тухай хууль, Хүн худалдаалахтай тэмцэх тухай хууль, Мал, амьгны халдварт өвчинтэй тэмцэх заавар, Шувууны томуу өвчинтэй тэмцэх, сэргийлэх үйл ажиллагааны заавар. 7 ... Туулайн вируст цусан халдвар өвчинтэй тэмцэх заавар (<http://legalinfo.mn>) гэх мэтээр бичсэн байна. Ийм агуулгатай үгийг хуулийнхаа онцлогийг харгалзан “мөнгө угаах үйл ажиллагаатай тэмцэх”, “архидан согтуурахтай тэмцэх”, садар самуун явдалтай тэмцэх”, “спортод сэргээш хэрэглэхтэй тэмцэх” гэх зэрэг нийгэм олонд хор хөнөөлтэй, уршиг үр дагавартай үйл ажиллагаа бүхнийг таслан зогсооход “тэмцэх” гэсэн үг хэрэглэвэл утга тодорхой болох юм.

Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэлд адилтгал (метафор)-ын хэрэглээ нийгэмд ямар их нөлөөтэй талаар олонтоо өгүүлжээ. Ийм асуудлаар цахим сүлжээнээс жишээлж доор эш татъя. Хэл шинжээч Жорж Лакоф 2003 оны 3-р сард бичсэн Иракийн дайны тухай өгүүлтээ “Зүйрлэлээр хүнийг алж ч болно” гэсэн өгүүлбэрээр эхэлж, үүгээрээ 2001 оны 9-р сарын 11-ээс хойших Бушийн Засгийн газрын “Терроризмийн эсрэг дайн”-ыг сануулжээ. 9-р сарын 11-ний халдлагаас хэдхэн цагийн дараанаас Бушийн засгийн газар бодлогоо боловсруулж эхэлсэн бөгөөд тус засгийн газар нь анхандаа “хохирогчдын”, хэдэн цагийн дараа “хохирлын” талаар ярьж эхэлснээр ганц үг солигдоход л тус халдлагыг ойлгох утга өөрчлөгдөн, гэмт хэрэг гэж үзэж байснаа дайны үйл ажиллагаа болон хувирав. Энэ нь “терроризмийн

эсрэг дайн” гэдэг нэр томъёонд хүргэн эцэстээ Ирак болон Афганистаны дайнаар хэдэн арван мянган хүний аминд хүрчээ. Үүнийг Лакоф “улс төрийн чухал ач холбогдолтой хэлний үзэгдэл” хэмээн дүгнэсэн байна. Үгийн хүч болон зүйрлэл нь ямар их нөлөөтэй вэ? гэдгийг олон эрдэмтэн туршилтаар нотолжээ. Станфордын Их сургуулийн эрдэмтэн Лера Бородитски Аддисон хэмээх зохиомол хотын гэмт хэргийн талаарх нэгэн бичвэрийг хоёр өөр хувилбараар тараажээ. Нэг хувилбарт нь гэмт хэргийг “зэрлэг адгуус”-тай, нөгөө хувилбарт нь “вирус”-тай зүйрлэн бичсэн байна. Туршилтад оролцогчид Аддисон хотын гэмт хэрэгтэй хэрхэн тэмцэх талаар саналаа өгөх ёстой байж. Гэмт хэргийг “зэрлэг адгуус”-тай зүйрлэсэн бичвэрийг авсан хүмүүс гэмт хэрэгтнүүдийг хайр найргүй ангуучлан, шоронд хорьж, хатуу хуулиар шийтгэх хэрэгтэй гэсэн бол “вирус”-тэй зүйрлэсэн бичвэрийг авсан нөгөө хэсэг нь учир шалтгааныг нь судлан олох, ядууралтай тэмцэх, боловсролын чанарыг сайжруулах хэрэгтэй гэсэн эрс тэс ялгаатай хариулг өгчээ. Хамгийн гайхалтай нь хоёр бичвэрийн статистик тоо яг ижил байхад хүмүүс энэхүү саналынхаа үндэслэлийг бичвэр дээрх гэмт хэргийн статистик тоо гэж бичжээ.

Туршилт дахь зүйрлэл нь вирус болон зэрлэг адгуус ямар байдгийг санагдуулж, бусад мэдээлэл нь энэхүү санаанд дагалдан ойлгогдож, тухайн санаанд үл нийцэх мэдээллийг хүн анзааралгүй орхидог (Цаг үе, 2012: 14-26). Дээрх жишээ баримт нь үгийн “хүч” - ийг илэрхийлээд зогсолгүй нэр томъёо ч зүйрлэх адилтгах шинжээрээ хүний сэтгэлгээ, үйл ажиллагаанд нөлөөлж болохыг харуулж байна.

3. Дүгнэлт

1. Хууль зүйн нэр томъёог боловсруулахдаа аль болохоор үгийн шууд утгаар оноох, уран сайхан дүрслэлтэй, утга шилжүүлсэн нэр томъёог багасгах нь нэгэн тулгамдаж буй асуудал болж байна.

2. Утга шилжих аргаар үг, нэр томъёо бүтэх арга зүйн талаар онол, хэрэглээг судлах шаардлага тулгарч байна.

3. Улс төрч, хуульчдын аман ярианд хэрэглэх мэргэжлийн үгээс сонгох бус боловсруулсан, оноон тогтоосон адилтгалын аргаар бүтсэн нэр томъёог хэрэглэж байх

4. Олон хувилбараар орчуулалгүй нэгэнт тогтсон нэр томъёог хэвшүүлэх

Ном зүй

Адьяа, О. 2005. *Хэл, хэл шинжлэл, орчуулга: сурахуй, сургахуй*. Уб., ШУА-ийн хэвлэл. х.89-90.

Баатар, Д. 2008. *Монгол хэлний нэр томъёоны судлал*. Хөх хот.

Болд, Л. 2006. *Монгол хэл шинжлэлийн асуудалд*. Уб., Соёмбо принтинг. 91 х

Базаррагчаа, М. 2005. *Монгол хэлний өгүүлбэр судлал*. Уб., МУИС пресс.

Гаадан, Х. 1986. *Зохист аялгууны толин дахь адилтгал, зүйрлэл*. Уб., Улсын хэвлэлийн газар. 14 х.

- Дашдаваа, Д. Равдан, Э. 1980. *Нэр томъёоны тухай*. Уб., Улсын хэвлэлийн газар.
- Догсүрэн, Ч. 1988. *Монгол нэр томъёо оноох, толилох жигдлэх асуудалд*. Уб., ШУА-ийн хэвлэх үйлдвэр.
- Lakoff, G., Johnson, B. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago press. pp.276.
- Козин, С.А. 1940. *Джангариада*. М., 26 стр.
- Мөнхцэцэг, Н. 2016. *Хууль зүйн нэр томъёоны судалгаа, хэрэглээ* сэдэвт улсын хэмжээний эрдэм шинжилгээний хурлын илтгэлийн эмхэтгэл. МУИС-ын Хууль зүйн сургууль. Уб., 59 х.
- Петровский, Ф.А. 1968. *Аристотелийн яруу найргийн урлаг зохиолын учир*. (орчуулсан Ш.Гаадамба). Уб., х.89-90.
- Ринчен, Б. 1973. Зохиогчийн үг найруулгыг эвдэхгүйг хичээх нь. *Сурган хүмүүжүүлэгч сэтгүүл*, №1. Уб.,
- Хүрэлбаатар, Л. 1999. *Эсэруагийн эгшиг дуун*. Уб., Интерпресс. 527 х.
- Энхбаяр, С. 2011. *Утга зохиолын онол*. Уб., Мөнхийн үсэг ХХК. 203 х.

Ашигласан хэрэглэгдэхүүн

Монгол хэлний их тайлбар толь. /mongoltoli.mn/

Цаг үе сэтгүүлийн 2012 оны 10, 11-р сарын дугаар №6: 14-26. Мэдээний эх сурвалж: <http://time.mn/>

Эдийн засгийн хөгжлийн яам. 2013. Технологи инновацын нэр томъёо. Товч тайлбар толь. Уб.,

Чулуунбаатар Л. 2014. “Төрийн түшээдийн хэлний тухайд”. <https://news.mn/r/666809/>

<http://legalinfo.mn/>

Abstract

In this article, the author writes about how to use metaphor for legal terminology.

He emphasizes that metaphors and metonymy of legal terminology is mostly not suitable for terminology of legal science.

But today some metaphorical terms appear in Mongolian legal documents which is the problematic issue of the legal science.

ГАДААД ҮГИЙН ЗӨРҮҮТЭЙ БИЧЛЭГИЙГ ЖИГДЛЭХ
АСУУДАЛД

(өдөр тутмын сонины жишээгээр)

Б.БАЯРТУЯА*

Хураангуй: Монгол хэлний үгийн санд шинэ тутам орж буй гадаад үгсийг монгол хэлний дүрмийг баримтлалгүй олон янзаар бичих явдал түгээмэл ажиглагдах болжээ. Бид энэ асуудалд анхаарлаа хандуулж, зөрүүтэй бичлэг үүсэж буй шалтгаан хийгээд түүнийг хэрхэн шийдвэрлэх тухайд өөрсдийн саналаа нэмэрлэхээр тус өгүүллийг бичиж дэвшүүлэв.

Түлхүүр үг: сонины үг хэллэг, гадаад үг, зөрүүтэй бичлэг, монгол хэлний зөв бичих дүрэм.

1. Удиртгал

Аливаа хэлний үгийн сан гадаад болон дотоод гэсэн хоёр үндсэн хүчин зүйлийн нөлөөгөөр үргэлж баяжиж, мөн эсрэгээрээ хорогдон цөөрч байдаг. Энэ хоёр хүчин зүйлийн нөлөөгөөр өнөөдөр ч монгол хэлний үгийн сан баяжсаар, хорогдсоор байна. Гадаад хүчин зүйлийн нөлөө гэдэг нь хил залгаа суудаг болон эдийн засаг, нийгэм, соёлын харилцаатай бусад улс үндэстний үг хэллэг, юм үзэгдлийн нэрс монгол хэлний үгсийн санд нэвтрэн орж хэрэглэхийг хэлнэ.

Өнөөдөр өдөр тутмын сонин, олон нийтийн хэвлэлд Б.Осор, Ц.Дамдинсүрэн нарын “Зөв бичгийн дүрмийн толь” (1983), эсвэл “Монгол хэлний зөв бичих дүрмийн журамласан толь” (2018)-ийг баримтлалгүй, тольд зааж журамласнаас өөрөөр бичих буюу нэг үгийг олон янзаар, буруу зөрүү бичих явдал байсаар байна. Бид энэ асуудалд хэн нэгнийг буруутган, буруу зөрүү хэмээн шүүмжлэхээсээ өмнө, аливаа нийгмийн өөрчлөлт нь тухай тухайн үеийнхээ хэлэнд нөлөөлдгийн тодорхой жишээ хэмээн үзэж, асуудлын гол шалтгааныг олж, чадахын хэрээр засаж залруулахад өөрсдийн хувь нэмэр юу байж болохыг эрэлхийлж байгаа билээ.

ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглээний хэл шинжлэлийн тасгийн эрдэмтэд монгол хэлний үгийн санд шинэ тутамд орж буй гадаад үг хэллэг, нэр томъёог бүртгэн авч, утга учрыг тайлбарласан “Үгийн учир” цувралын гурван

* ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглээний хэл шинжлэлийн салбарын ЭША, доктор (Ph.D)

дугаарыг 2003¹, 2006², 2013³ онд гаргасан бөгөөд тус цувралын дараагийн дэвтэрт орох гадаад үгсийг ч мөн адил бүртгэсээр байна. Өмнө хэвлэгдсэн гурван цувралынхаа үгсийг гараар түүж, карт хөтлөн бүртгэх аргаар хийсэн бол дараагийн цувралд ашиглах эх хэрэглэгдэхүүнээ цахимжуулж, эрдэм шинжилгээний баримт нотолгоотой, тал бүрээр ашиглаж болохуйц хөмрөг байгуулах ажлыг эхлүүлээд байна. Үүний тулд, давын өмнө өдөр тутмын сонин хэвлэлийн эхийг цахимд оруулж байгаа бөгөөд судалгааны явцын үр дүнд тулгуурлан энэхүү өгүүллийг бичсэн болно.

1.1. Судалгааны зорилго

Монгол хэлний үгийн санд шинэ тутам нэвтрэн орж буй гадаад үгсийн тоо хэмжээг өдөр тутмын “Өдрийн сонин”-ы баримт хэрэглэгдэхүүнд түшиглэн гаргахын зэрэгцээ, тэдгээрийн бичлэгийг утга зохиолын хэлний зөв бичих зүйн хэм хэмжээнд нийцүүлэн хэрхэн жигдлэх тухайд өөрсдийн саналаа нэмэрлэхийг зорилоо. Үүний тулд эхлээд хоёр ба түүнээс дээш хувилбараар бичигдэж буй үгсийг бүртгэн гаргах, удаад нь буруу бичлэг үүсэж буй шалтгааныг тодруулах, эцэст нь буруу бичлэгийг залруулан жигдлэх санал боловсруулах гэсэн дарааллаар тус өгүүллээ бичиж гүйцэтгэв.

1.2. Судалгааны асуулт

Өдөр тутмын сонин хэвлэлд гадаад үгийн зөрүүтэй бичлэг үүсэж байгаагийн шалтгаан юу вэ? Энэ асуудлыг хэрхэн шийдвэрлэх вэ?

1.1. Судалгааны арга

Бид судалгааны ажлын баримт хэрэглэгдэхүүн болгох үүднээс өдөр тутмын сонин цахим хөмрөг байгуулах, байгуулсан хөмрөгийн нийт үгсийн индекс хийж, судалгаанд хэрэглэх гадаад үгсийг бүртгэх, ялгах, түүндээ задлан шинжилгээ хийх, нэгтгэн дүгнэх аргыг хэрэглэсэн болно.

1.2. Судалгааны хэрэглэгдэхүүн

Тус өгүүллийг бичихэд зориулан “Өдрийн сонин”-ы 2018 оны нэгдүгээр сарын бүх дугаар буюу 1-ээс 20 дахь дугаарын бүх бичвэрийг цахим хэлбэрт оруулж, үгийн давтамжийг тооцоологч ТекстСтат (TextStat) программыг ашиглан нийт 576739 (давхардсан тоогоор) үг бүхий хөмрөгийг үүсгэв. Үүнээс давхардсан тоогоор 10340, давхардаагүй тоогоор 1513 нь гадаад хэлнээс зээлдэн авсан ерийн нэр болон үг хэллэг байгааг индекс хийж, судалгааны хэрэглэгдэхүүн болгов.

2. Гадаад үгийн зөрүүтэй бичлэг үүсэж буй байдал, нөхцөл шалтгаан

Монгол хэлний үгийн санг баяжуулж байгаа гадаад үгсийг бид монгол хэлний хэм хэмжээнд нийцүүлэн, үгсийн дүрмийнхээ дагуу нэг мөр болгон жигдэлж,

¹ Үгийн учир. 2003. Уб., 166 х

² Үгийн учир -II (Зарим ормол үгийн толь). 2006. Уб., 174 х

³ Үгийн учир -III (Зарим ормол үгийн толь). 2013. Уб., 165 х

ярих бичихдээ нэгдэлтэй хэрэглэх ёстой. Хэдийгээр харь хэлний үг, нэр томьёог авахдаа монгол хэлнээ үгчлэн буулгах эсвэл утгачлан орчуулж шинэ үг, нэр томьёо үүсгэхийг чухалчилдаг боловч бид аль алиныг нь хэрэглэх нөхцөл боломжгүй үед, эсвэл олон улсад нэг адил хэрэглэдэг олон улсын шинжтэй үгсийг орчуулалгүй зээлдэн авч хэрэглэсээр ирсэн. Ингэж гадаад үгийг зээлдэн хэрэглэхдээ монгол хэлний бичих, дуудах ёсонд таарч байвал тэр хэвээр нь аваад, хэрэв таарахгүй гажиж байвал ялимгүй өөрчилсхийн авч байв (Адъяа, 2006). Дэлхийн аль ч хэлэнд энэ үзэгдэл түгээмэл байдаг бөгөөд монгол хэлний хувьд эртнээс харилцаатай байсан бусад улс үндэстний хэлнээс монгол хэлэнд орж нутагшсан үг өдий төдий бий.

Сүүлийн жилүүдэд монгол хэлэнд нэвтэрч буй гадаад үгийн дийлэнх буюу 80 орчим хувь нь англи хэлнээс орж буйг судлаачид тооцоолон гаргажээ (Гэрэлмаа, 2012: 63). Тэдгээр үгс нь энгийн амьдралд өдөр тутам хэрэглэгддэг үгс гэхээсээ илүү оноосон нэр, шинжлэх ухааны салбарын тусгай хэрэгцээт нэр томьёо байх нь элбэг байна. Бидний одоо мөрдөж буй үгсийн дүрэмд гадаад үгийг хэрхэн бичих талаар тусгайлан заасан зүйл буй. Мөн тус үгсийн дүрмийг зохиогчид болон холбогдох чиглэлээр судалгаа хийсэн эрдэмтэд гадаад үгийг хэрхэн бичих тухайд нийтлэг хэрэглэх журам боловсруулахын чухлыг дурдаж, өөр өөрийн саналыг дэвшүүлсэн байдаг (Лувсандэндэв, 1959: 71). Гэвч “тухайн үед гадаад хэлний үг монгол хэлэнд нэвтрэхдээ орос хэлээр дамжин орж байсан тул орос хэлний дуудлага, бичлэгт зохицуулсан зүйл их байсныг бодолцож үзэх хэрэгтэй” (Гэрэлмаа, 2012: 64) -г сануулсан судлаачийн бүтээл бас байна.

Бид өөрсдийн бүрдүүлсэн хэрэглэгдэхүүнийхээ хүрээнд тохиолдсон гадаад үгсийг бүртгэн ажиглавал орос, англи хэлээр дамжиж монгол хэлэнд орсон гадаад үгсийг ялгаа зөрүүтэй бичиж байгаа нь цөөн бус тохиолдоно. Иймээс олон хувилбараар бичигдсэн үгсийг бүртгэвэл,

- үгийн үндэс
- залгавар

гэсэн ерөнхий хоёр түвшинд зөрүүтэй бичигдэж байна. Үүнийг дотор нь ангилбал дараах байдалтай.

2.1. Үгийн үндсийн түвшинд зөрүүтэй бичиж буй нь

2.1.1 Гадаад үгийн эгшгийг урт, богино адилгүй бичиж байна. Жишээлбэл:

- абжуур ~ абажур
- карьер ~ карьер
- сенсац ~ сенсац
- вакуум ~ вакум
- гааз ~ газ гэх мэт.

2.1.2 Аливаа үгийн бичлэгийн болон дуудлагын зөрүүгээс шалтгаалан гийгүүлэгчийг дан, давхар харилцан адилгүй бичиж байна. Жишээлбэл:

- аппартмент ~ апартамент,

апликайшн ~ аппликэйшн
продюссер ~ продюсер
дромм ~ дром
террасс ~ терасс
диллер ~ дилер
твиттер ~ твитер гэх мэт.

2.1.3. Сурвалж хэлний бичлэгийн онцлогийг хадгалах гэсэн эрмэлзэл болон дуудлагыг баримтлан кирилл үсгээр буулгах гэсэн оролдлогоос үүдэн бичлэгийн хоёр хувилбар үүсгэсэн байна. Жишээ нь:

алианс ~ альянс
баклавар ~ бакалавр
инфляци ~ инфляц
инновац ~ инновейшнс
кокс ~ кокос
логистик ~ ложистик
миракле ~ миракл
олигархи ~ олигарх гэх мэт.

2.1.4. Тухайн сурвалж хэлний бичлэг, дуудлага болон монголжуулсан дуудлагаас үүдэн бичлэгийн гурван хувилбар үүссэн байна. Жишээ нь:

блокчейн ~ блокчайн ~ блокчэйн
инновац ~ инноваци ~ инновейшнс
интернешнл ~ интернэйшнл ~ интернэшнл
имейл ~ имэйл ~ и-мэйл

2.1.5. Тагнайшсан буюу эс тагнайшсаныг тэмдэглэхэд төвөгтэй байдлаас үүдэн ялгаатай бичиж байна. Жишээ нь:

алтернатив ~ альтернатив
бьюти ~ бюти
дистрибьютор ~ дистрибютер
магистраль ~ магестрал
стиль ~ стийл гэх мэт.

2.2. Нөхцөл залган хэлбэржүүлэх буюу залгаврын түвшинд зөрүүтэй бичиж буй нь

2.2.1. Залгавар залгахдаа -н жийрэглэж буй эсэхээс шалтгаалан адил бус бичиж байна. Жишээ нь:

автобуснууд ~ автобусууд
дипломны ~ дипломын
маскны ~ маскийн
наркозноос ~ наркозоос
теннисний ~ теннисийн гэх мэт.

2.2.2. “-ц” төгсгөлтэй үгэнд залгавар залгахдаа харилцан адилгүй бичиж байна. Жишээ нь:

инновацийн ~ инновацын

инфляцийн ~ инфляцын
корпорацийн ~ корпорацын
редакцид ~ редакцад
сенсацийг ~ сенсацыг гэх мэт.

2.2.3. Тагнайшсан буюу эс тагнайшсаныг ялгахад төвөгтэй байгаагаас нөхцөл залган хэлбэржүүлэхдээ өөр өөрөөр бичиж байна. Жишээ нь:

подвалийг ~ подвалыг
подвальд ~ подвалд
фестивалийн ~ фестивалыг
сошиалийн ~ сошиалын гэх мэт.

2.2.4. Тийн ялгалын нөхцөл залгахад эр эмийг ялгалгүй зөрүүтэй бичиж байна. Жишээ нь:

диспетчерийн ~ диспетчерын
календарийн ~ календарын
институтийн ~ институтын
клубыг ~ клубын
клубийн ~ клубийн
курсийн ~ курсын
олимпийн ~ олимпын
оффисийн ~ оффисын
концессийн ~ концессын гэх мэт.

Хэл бол хөдлөнгө шинжтэй, байнга өөрчлөгдөн хувирч байдаг учир, ямар нэг тусгай дүрмээр зохицуулах шаардлагатай асуудал цаг үргэлж гарч ирсээр байх нь мэдээж. Гэвч аливаа асуудлыг дор бүр нь шийдвэрлэхийг эрмэлзэж, учир шалтгааныг нь олж, болохын дотор журамлан тогтоож байваас зохино.

Бидний хэрэглэгдэхүүний хүрээнд ялгаа зөрүүтэй бичигдэж буй гадаад үгсийн давтамжийг ажиглавал санаандгүй, тохиолдлын шинжтэй гэх аргагүй байгаа тул хамгийн түгээмэл ажиглагдсан бичлэгийн зөрүүг өмнөх хэсэгт дурдсаны дагуу дараах цөөн хэдэн зүйлээр багцлан авч үзэж болохоор байна. Үүнд:

1. Аливаа үгийн бичлэгийн болон дуудлагын зөрүүгээс шалтгаалан эгшгийг урт богино, гийгүүлэгчийг дан, давхар харилцан адилгүй бичиж байгаагаас шалтгаалан олон гадаад үгийг адил бус бичиж байна. Жишээг 2.1.1 болон 2.1.2 дахь зүйлээс үзнэ үү.

2. Тухайн эх сурвалж хэлний бичлэг, дуудлагын онцлогийг тусгах гэсэн эрмэлзэл болон монголжуулан дуудаж хэрэглэх гэсэн оролдлогоос үүдэн бичлэгийн олон хувилбар үүсгэж байна. Жишээг 2.1.3 болон 2.1.4 дэх зүйлээс үзнэ үү.

3. Тагнайшсан буюу эс тагнайшсаныг ялгахад төвөгтэй байгаагаас шалтгаалан ялгаатай бичиж буй үгс маш олон байна. Үүнээс үүдэн “ь” тэмдэгтэй тэмдэггүй бичих буюу “ь”, “и”-г хольж бичих тохиолдол түгээмэл ажиглагдана. Жишээлбэл: глобал ~ глобаль, дефолт ~ дефольт, дижитал ~ дижиталь, сигнал ~ сигнал гэх мэт.

4. Орос хэлнээс авч хэрэглээд, бичлэг дуудлага нэлээд тогтсон байх боломжтой үгсийг зөрүүтэй бичсээр байна. Энэ нь тухайн үгс монгол хэлний үгсийн санд бүрэн нутагшаагүй байгаагийн илрэл биз ээ. Жишээлбэл, план ~ палан, йог ~ иог, гени ~ ген, абажур ~ обагур, бинзен ~ бензин гэх мэт.

5. Бид орос хэлээр дамжуулан авч хэрэглэж ирсэн үгсээ англи хэлний нөлөөгөөр дахин өөрөөр уншиж бичих болжээ. Жишээлбэл, гибрид ~ хайбрид, логистик ~ ложистик гэх мэт.

3. Гадаад үгийн зөрүүтэй бичлэгийг залруулан жигдлэх санал

Бидний хийсэн бүртгэл, зөрүүтэй бичлэг үүсэж буй шалтгааныг үгийн үндэс болон залгаврын түвшинд ангилбал ялгаа зөрүүтэй бичсэн нь 53% буюу 805 үг байв. Үүнээс хэлний мэргэжилтнүүд хэрхэн бичихийг нэгэнт журамлан тогтоосон нь 47% буюу 708 үг байх тул түүнийг баримтлан бичиж хэвшвээс зохино.

Мөн монгол хэлээр орчуулан хэрэглэх боломжтой үгсийг оноосон нэрийн үүргээр латин үсгээр бичсэн нь 193 үг байв. Жишээ нь, consulting, corper, development, drug, fighter, grand, house, loyalty, native, nature, network, open, peace, plaza, palace, regency, residence, royal, safety, sky, smart, tower, town, trade, urban, villa, vista гэх мэт. Бид аливаа зүйлийг аль болох монголоороо нэрлэж хэвшвээс энэ мэт гадаад үгийг хэрэглэн нэр хаягаа “замбараагүй бичиж байна” гэдэг асуудал аяндаа шийдэгдэх юм.

Харин тольд журамлан оруулаагүй ч нийтийн хэвлэлээр түгээмэл хэрэглэгдэж буй, шинэ тутам монгол хэлний үгсийн санд орж ирж буй үгсийг хэрхэх вэ гэдэг асуудлыг шийдвэрлэхэд дор дурдсан саналыг хүргүүлж байна. Үүнд:

- Зөрүүтэй бичиж буй үгсийн дийлэнх нь э, е үсгийн зөрүүгээс үүсэж буй тул англи хэлний e (э)-г ихэвчлэн дуудлагыг харгалзан “э”-ээр бичье. Жишээлбэл, таеквондо - таэквондо, твиттер - твиттэр, фэйсбүүк - фэйсбүүк, трейд - трэйд гэх мэт.

- Нэг үет үгийг уртаар дуудалгүй тэр хэвээр нь үсэгчлэн буулгая. Гэхдээ тухайн үгийг өөр үгтэй нийлж нэг нэр үүсгэсэн бол дангаар бичигдэхдээ хэрхэн бичдэгийг бодолцож нэгдэлтэй бичвээс зохих мэт санагдана. Жишээлбэл, англи хэлний “web”-ийг “веб” гэж бичнэ хэмээн журамласан ч “website”-ийг “вэбсайт” хэмээн журамлажээ. Энд нэг л “web” байгаа тул “вэб” эсвэл “веб”-ийн алинаар жигдэлснээ ямар ч тохиолдолд барьж бичих.

- Хоёр гийгүүлэгч давхарлан тэмдэглэсэн үгсийн дуудлагын галигийг харвал ихэвчлэн өмнөх эгшгийг уртаар дуудаж, давхарлан орсон гийгүүлэгчийг дан үсгээр дуудахаар галигласан байдгийг бодолцож давхарлан орсон гийгүүлэгчийг дан үсгээр тэмдэглэх. Гэхдээ дан, давхар үетэй үгийг бодолцож байж журамлах. Жишээлбэл, коэффициент (kou'fifnt) - коэффициент, процесс ('pra:ses) процес, конгресс ('ka:ngrəs) конгрес, баррель ('bærəl) барель гэх мэт.

Эдгээр цөөн хэдэн зүйлийг журамлахад л олон гадаад үгийн бичлэгийн зөрүүт жигдлэх боломжтой мэт санагдана. Мөн тусгайлан авч үзвэл зохих түгээмэл бус үгсийг тусгай толиор журамлах хэрэгтэй байна.

Бидний хэрэглэгдэхүүний хүрээнд бүртгэн гаргасан зөрүүтэй бичиж буй үгсийг өмнө дурдсан “Үгийн учир” цуврал болон “Монгол хэлний зөв бичих дүрмийн журамласан толь”⁴-ийн дагуу хэрхэн жигдлэн бичих саналтай байгааг хавсралт хэсгийн харьцуулсан хүснэгтээс үзнэ үү.

4. Судалгааны үр дүн, хэлэлцүүлэг

Бид монгол хэлний үгийн санд нэвтрэн орж ирж буй гадаад үгсийг аль болох монголоор орчуулан хэрэглэхийг эрмэлзэж ирсэн ч олон улсын чанартай эсвэл одоогоор зөв оноон орчуулж чадаагүй байгаа үгсийг хэрхэн бичихийг тусгайлан журамлаагүйгээс “гадаад үгийг зөрүүтэй бичих” гэдэг асуудалтай тулгараад байна. Бидний бодлоор энэ асуудал нь хэн нэг хүний шийдвэрлэх гарын дор зүйл биш тул хэлний мэргэжилтнүүдээс бүрдсэн баг хамт олон ажиллаж, хамтын хүчээр шийдвэрлэх нь зүйтэй. Жишээлбэл, Хятад хэлний орчуулагчдын холбооноос санаачлан хятад хэлний үеийн галиг (2016)-ийг хийж, хятад үгийг монгол хэлээр хэрхэн галиглахыг журамлан тогтоосон нь хятад үгийг хүн бүр өөрийн дураар бичдэг асуудлыг цэгцэлсэн ач холбогдолтой ажил болжээ. Үүний жишгээр солонгос хэлний үгийг монгол хэлнээ хэрхэн буулгахыг мэргэжлийн байгууллага, судлаачдын баг хамт олон журамлан тогтоохоор ажиллаж байгаа аж. Тэгвэл одоо англи болон бусад хэлний үгийг ч мөн адил хэрхэн буулгаж бичихийг журамлан тогтоох ажлыг холбогдох мэргэжлийнхэн нь хийх шаардлагатай байна.

5. Дүгнэлт

Монгол хэлний үгийн санд шинэ орсон гадаад үгийн хэрэглээ ямар байгааг өдөр тутмын сонины жишээ баримтад тулгуурлан судалсан тус ажилд “Өдрийн сонин”-ы 2018 оны нэгдүгээр сарын 20 дугаарын цахим эхийг ашиглан байгуулсан 576739 үгтэй хөмрөгөөс үгийн давтамжийг тооцоологч ТекстСтат (TextStat) программыг ашиглан хийсэн давхардсан тоогоор 10340, давхардаагүй тоогоор 1513 гадаад үгийн индексийг судалгааны хэрэглэгдэхүүн болгон ашигласны үр дүнд дараах дүгнэлтэд хүрлээ. Үүнд:

- Гадаад үгсийг хэрхэн бичих тухай бидний одоогийн хэрэглэж буй үгсийн дүрэмд заасан зүйл заалтыг дахин нягтлах хэрэгтэй болжээ.
- Гадаад үгийн бичлэг нэлээд тогтож, дүрэмжсэн мэт боловч ямар нэгэн залгавар залгах үед эгшиг зохицох ёсыг баримтлалгүй, ихэвчлэн дуудлагын дагуу залгаж буйгаас бичлэгийн зөрүү их гарч, алдаатай, буруу бичиж буй мэт үзэгдэж байна.
- Өнөө үед гадаад хэлнээс монгол хэлний үгийн санд нэвтрэн орж хэрэглэгдэж буй үгсийг “тухайн хэлнийх нь бичлэг, дуудлагыг баримтлан бичнэ” гэж заасныг “дуудлагын галигийг баримтлан бичнэ” хэмээн өөрчилж болох юм.
- “Журамласан толь”-д орос хэлний “-ия” төгсгөлтэй үгийн “-ия”-г нь их төлөв хасах боловч зарим үгийн эцсийн гийгүүлэгч зөөлөрсөн байвал зөвхөн “-я”-г хасна гэж заасан дүрмийг “-ц” болон “с”-ийн дараах “и”-

⁴ <http://toli.gov.mn/>

г хасна гэж зассанаар “ц” болон “ци” төгсгөлтэй үгсийг зөрүүтэй бичдэг байдлыг журамлахад чухал ач холбогдолтой заалт болжээ.

Ном зүй

Балжинням, Н. 2005. *Монгол хэлний гадаад үгийн толь*. Уб., МУИС-ийн Хэвлэх үйлдвэр, 238 х

Гэрэлмаа, Г. 2012. *Хэрэглээний хэл шинжлэл*. Уб., 167 х.

Дамдинсүрэн, Ц., Осор, Б. 1983. *Монгол үсгийн дүрмийн толь*. Уб., Сүхбаатарын нэрэмжит Хэвлэлийн комбинат. 431 х

Лувсанвандан, Ш. 1962. *Орчин цагийн монгол хэлний үсгийн сангийн зарим асуудалд судалгааны өгүүлэл*. Уб.,

Лувсандэндэв, А. 1959. Гадаад үгийг хэрхэн бичих тухай асуудалд. *Монгол хэл бичгийн зарим асуудал*. Уб., 71 х

Өлзийхугаг, Ц. 1979. *Монгол хэлний үсгийн сангийн судлал*. Уб., Ардын Боловсролын яамны хэвлэл.

Төмөртоого, Д. 2018. *Монгол хэлний үгийн гаралын тайлбар толь*. Уб., Адмон хэвлэлийн газар, 446 х

Үгийн учир. 2003. Уб., 166 х

Үгийн учир -II (Зарим ормол үгийн толь). 2006. Уб., 174 х

Үгийн учир -III (Зарим ормол үгийн толь). 2013. Уб., 165 х

Хэрэглээний хэл шинжлэл сэтгүүл. Боть III (18). 2018. Уб., Соёмбо принтинг. 316 х

Хятад хэлний үеийн галиг. 2016. Уб., Адмон Принтинг. 16 х

<http://toli.gov.mn/>

Abstract

Nowadays it is common to use foreign words entered in Mongolian vocabulary without following Mongolian grammar and write them in various ways. The paper aims to clarify the main reasons for this problem and to contribute our proposals for solving the problem. Thus we selected digital version of the newspaper of January, 20, 2018 as a research object creating database of 576739 words. 10340 foreign words (duplicate) and 1513 foreign words (non-duplicate) are collected from the corpus. In this article, we try to clarify orthographic variations of the foreign words in the current daily newspapers and seek for possibilities to solve the problems.

Хавсралт

1. Үгийн үндсийн түвшинд зөрүүтэй бичиж буйг жигдлэх нь:

× абжуур, обажур	✓ абажур	× таэквондо	✓ таеквондо
× актон	✓ актин	× цестиг	✓ цистиг
× бренд	✓ брэнд	× цикль	✓ цикл
× вебсайт	✓ вэбсайт	× эксковатор	✓ экскаватор
× веб	✓ вэб	× аттестачлал	✓ аттестатчилал
× галарей	✓ галерей	× баклавар	✓ бакалавр
× гени	✓ ген	× бактер	✓ бактери
× глобаль	✓ глобал	× барель	✓ баррель
× дижиталь	✓ дижитал	× батерей	✓ батарей
× дромм	✓ дром	× бинзен	✓ бензин
× интернет	✓ интернэт	× вакуум	✓ вакум
× инфляци	✓ инфляц	× гааз	✓ газ
× йог	✓ иог	× гараашийн	✓ гараашны
× карьеер	✓ карьер	× гражийн грашийн	✓ геодези
× корпораци	✓ корпорац	× геодизи	✓ дизель
× коэффициент	✓ коэффициент	× дизел	
× лимитед	✓ лимитэд	× дистрибьютор	✓ дистрибьютер
× маршаллын	✓ маршалын	× дойль	✓ дооли
× менежемент	✓ менежмент	× инженерчилэл	✓ инженерчлэл
× менежэрээс	✓ менежерээс	× интервэнц	✓ интервенц
× монополь	✓ монопол	× кабеин	✓ кабин
× монопольчлох	✓ монополчлох	× карказ	✓ каркас
× монсард	✓ мансард	× кармаа	✓ хармаа
× нет	✓ нэт	× кобалт	✓ кобальт
× олигархи	✓ олигарх	× кокос	✓ кокс
× очер	✓ очир	× колончлогч	✓ колоничлогч
× очерлох	✓ очирлох	× колонь	✓ колони
× оргиналь	✓ оргинал	× компакт	✓ компакт
× план	✓ палан	× конторбанд	✓ контрабанд
× подваль	✓ подвал	× концес	✓ концесс
× програм	✓ программ	× креатин	✓ кератин
× продюссер	✓ продюсер	× ложистик	✓ логистик
× протоколь	✓ протокол	× масштаб	✓ масштаб
× редакци	✓ редакц	× медал	✓ медаль
× ресепшн	✓ ресейпшн	× менежмент	✓ менежмент
× сенсаци, сенсац	✓ сенсац		
× сигнал	✓ сигнал		

× мессэж	✓ мессеж	× стийл	✓ стиль
× метал	✓ металл	× субъект	✓ субъект
× металаас	✓ металлаас	× твиттэр	✓ твиттер
× мехнизмаа	✓ механизмаа	× тексстайл	✓ текстил
× модел	✓ модель	× тролейбус	✓ троллейбус
× можаритор	✓ мажоритар	× трэйд	✓ трейд
× муьлтмедиа	✓ мультимедиа	× фермэр	✓ фермер
× объект	✓ объект	× фестивал	✓ фестиваль
× оффшор, офшоор	✓ оффшор	× фракци	✓ фракц
× паралель	✓ параллель	× фэйсбүүк	✓ фэйсбүүк
× ресепшин	✓ ресейпшн	× хепатит	✓ гепатит
× роял, роял	✓ рояль	× энерги	✓ энерги

2. Залгаврын түвшинд зөрүүтэй бичиж буйг жигдлэх нь:

× автобусууд	✓ автобуснууд	× лазерийн	✓ лазерын
× балетийн	✓ балетын	× магистрийн	✓ магистрын
× вирусаас	✓ вирусээс	× маркын	✓ маркийн
× вирустай	✓ вирустэй	× маскны	✓ маскийн
× гнератортой	✓ генератортай	× медаьлыг	✓ медалийг
× гольфын	✓ гольфийн	× металийг	✓ металлыг
× дипломны	✓ дипломын	× монголбанкинд	✓ монгол банканд
× диспетчерын	✓ диспетчерийн	× мотоцикло	✓ мотоцикло
× доллараас	✓ доллароос	× наркозноос	✓ наркозоос
× индукцын	✓ индукцийн	× нормативийг	✓ нормативыг
× институтын	✓ институтийн	× нормативтэй	✓ нормативтай
× календарын	✓ календарийн	× олигархид	✓ олигархууд
× клубыг	✓ клубийг	× олимпийн	✓ олимпын
× клубын	✓ клубийн	× офицерийн	✓ офицерын
× колончлолын	✓ колоничлолын	× оффисийн, оффисын	✓ оффисын
× компьютерын	✓ компьютерын	× панзын	✓ панзны
× компьютерууд	✓ компьютерүүд	× пионерийн	✓ пионерын
× конгрессийн	✓ конгрессын	× плиткатай	✓ плиткээр
× концессийн	✓ концессын	× процессийг	✓ процессыг
× корпорацийн	✓ корпорацийн	× редакторлох	✓ редакторлах
× курсыг	✓ курсийн	× сошиалийн	✓ сошиалын
× лабораторгүй	✓ лабораторигүй	× тарифийг	✓ тарифыг
× лаборатороор	✓ лабораториор	× тарифийн	✓ тарифын
× лабораторын	✓ лабораторийн	× фестивалыг	✓ фестивалийг
× лагериудад	✓ лагериудад		

КОМПЬЮТЕРЫН ҮГ ЗҮЙД ЗОРИУЛСАН
МОНГОЛ ХЭЛНИЙ БҮТЭЭВРИЙН АНГИЛАЛ

Т.ПУРЭВСҮРЭН*

Хураангуй: Тус өгүүлэлд монгол хэлний бүтээврийг компьютерт таниулж, монгол хэлний үгийн бүтцийг автоматаар задлах чадвартай программ хангамжийг хөгжүүлэхийн тулд хэл шинжлэлийн талаас шийдвэрлэвэл зохих, шаардлагатай нөхцөлүүдийг загварчлах талаарх саналаа дурдахдаа монгол хэлний бүтээврийг хэрхэн ангилж, таниулах нь илүү боломжтой талаар өгүүлэв.

Түлхүүр үг: цахим хөмрөг, үг зүйн задлал, бүтээвэр, үндэс, нөхцөл, компьютер.

1. Удиртгал

Хэл нь нэг талаас хүний тархины байгууламжид өөрийн бүтэц, байраа олсон заяамал зүйл бөгөөд нөгөө талаас нөхцөлт болон нөхцөлт бус рефлекс (reflex)-ийн¹ үрээр шинэ мэдлэг хуримтлуулсныхаа үндсэн дээр (тусгай боловсрол шаардахгүйгээр) шууд харилцааны хэрэглүүр болж чаддаг. Тухайлбал, дөнгөж төрсөн хүүхэд ярих чадваргүй байдаг хэдий ч өсөж том болох тусам хэлний тодорхой мэдлэгийг бага багаар олж авсаар эх хэлээ эзэмшдэг. Хэл сурах үйл явц нь хэлний бага түвшнээс их түвшний мэдлэгт шилжих замаар явагдана. Үүний адилаар компьютерт хэлийг таниулахдаа хэлний нэгж түвшин бүрээр нь нэг бүрчлэн, тодорхой нарийн таниулж өгдөг нь хүүхдийн хэл сурах үйл явцтай дүйнэ. Өөрөөр хэлбэл, хүн төрөлхтний хэл эзэмших зүй тогтлыг компьютерт зааж, тухайн арга зүйгээр боловсруулсан алгоритмын дагуу компьютер дуурайн сурах юм. Иймээс компьютерт зориулсан эх хэлний боловсруулалт (natural language processing) гэдэг нь нэг талаас хүүхэд хэлд орох, хүний хэл сурах үйл явцын хуулбар гэж хэлж болно. Энэхүү хуулбарыг компьютерт зөв ойлгуулах нь монгол хэлний үгийн бүтцийг таниулж, үг зүйн задлалын загвар буй болгохоос эхэлж буй.

1.1. Судалгааны зорилго

Монгол хэлний бүтээврийг компьютерт таниулж, монгол хэлний үгийн бүтцийг автоматаар задлах чадвартай программ хангамжийг хөгжүүлэхийн тулд хэл шинжлэлийн талаас шийдвэрлэвэл зохих, шаардлагатай нөхцөлүүдийг загварчлах зорилготой билээ.

* ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглээний хэл шинжлэлийн салбарын ЭШДЭА, доктор (Ph.D)

¹ Гадаад ертөнцийн үйлчлэлд организмын үзүүлэх харну үйлдэл, почроогч.

1.2. Судалгааны асуулт

Монгол хэлний бүтээврийг компьютерт хэрхэн ойлгуулах бэ? гэсэн асуудлын хүрээнд уламжлалт хэл шинжлэлийн бүтээлүүдэд суурилан хэлний үндсэн мэдлэгийг компьютерт таниулахад чиглэнэ.

1.3. Судалгааны арга

Монгол хэлний бүтээврийг компьютерт таниулах үг зүйн задлалын алгоритмаа боловсруулахдаа бүтэц хэл шинжлэлийн онол болон хэл шинжлэлийн уламжлалт аргуудын нэг задлаг, нийлэг аргад түшиглэн загварчлалын аргыг голчлон, магадлалын онолын дагуу түүвэрлэлт (гар аргаар хадсан хөмрөгөөсөө үгийн бүтцийн хэлбэрийг түүвэрлэн сонгох), таамаглалын арга (гар аргаар хадсан хөмрөгт үндэслэн боловсруулсан программаа тулгуурлан монгол хэлний үгийн бүтцийг магадлан шинжилж, бүдүүвчлэх)-аар, машин орчуулгын үндсэн аргууд болох дүрэм болон жишээнд суурилах зэрэг тусгай аргуудыг хослуулан хэрэглэж, хийсвэрлэн дүгнэж, оюун дүгнэлт хийх логикийн ерөнхий аргад тулгуурлан монгол хэлний үг зүйн олонлогийн загвар гаргав.

2. Судалгааны хэсэг

Монголчууд монгол кирилл цагаан толгойг хэрэглэх болсноор монгол үгийн үндсэнд залгавар бүтээвэр залгахад үгийн үндэс эвдэрдэг, мөн ихэнх нөхцөлийг үгийн үндсэнд шууд залган бичдэг зэрэг онцлогтой болсон бөгөөд монгол хэлний үгийн үндэс эвдрэх эсэх нь тухайн үгийн төгсгөл болон залгавар бүтээврээсээ шалтгаалдаг билээ. Кирилл үсгийн энэ онцлогоос үүдэн монгол хэлний үгсийг бүлэглэх зарчмын дагуу ангилж, зөв бичих зүйг журамласан бүтээл бол Ц.Дамдинсүрэн, Б.Осор нарын “Монгол хэлний үсгийн дүрмийн толь” (УБ.,1983) болно. Энэхүү бүтээлд монгол хэлний үгсийг нэр, үйл хэмээн хуваагаад нэрийн хувиллыг 29 дүрэм, үйлийн хувиллыг 18 дүрэмд хураангуйлсан нь хожим компьютерт зориулсан монгол хэлний үг зүйн задлалын судалгааны суурь болсон бол дэлхий дахинд машин орчуулгын хөгжилтэй уялдан 1960-аад оны үед өрнөдөд компьютерын үг зүй (computational morphology) хэмээх нэр томьёо бий болж, автоматаар үг зүйн задлал хийх анхны ажлууд хийгдэж эхэлжээ.

Дэлхийн олон хэлний хэв шинжээс хамаараад судлаачид компьютерын үг зүйд зориулсан нэлээд олон аргыг боловсруулсан байдаг. Тэдгээрээс залгамал бүтэцтэй хэлэнд ихэвчлэн хэрэглэдэг төлөөлөх чанартай аргуудыг дурдвал: Төгсгөлөг төлөвт үг зүй (Finite-state morphology), хоёр түвшинт үг зүй (Two level morphology), Марковын загвар (Markov model), бүх хувиллуудыг агуулсан үгийн сан ашиглах (Full-form lexicon), Лемма үгийн сан (Lemma lexicon) гэх мэт нэлээд олон аргыг дурдаж болно. Компьютерын үг зүйн дээрх аргуудаас монгол хэлний кирилл үсгийн бичвэрт анх туршсан арга нь үгийн бүх хувиллуудыг багтаасан үгийн сан ашиглах арга байв. Энэ аргад суурилсан “Monspell” программ нь 96000 үгийн сантай байсан ба үүнээс үйл үгийн 293 (1117 залгавар), нэр үгийн 23 (нийт

50 залгавар) төрлийн залгавартай туслах сан байгуулсныхаа үндсэн дээр монгол хэлний үгийн алдаа шалгаж, засах үйлдлийг гүйцэтгэх чадвартай (Ганбат, 2003), мөн түүнчлэн Лемма үгийн сан ашиглах аргад суурилсан монгол хэлний үг үсгийн алдаа шалгах “Ангууч” (Спикер Групп. 2003) зэрэг программууд байв.

Бүх хувиллыг агуулсан үгийн сан ашиглах арга нь үгийг хувилгахдаа тухайн үгийг сангаас бүтцээр нь хайж сонгодог бол үгийг задлахдаа хувилсан хэлбэрээр нь хайж задалдаг учраас буруу задлах, буруу хувилгах боломжгүй, ганц л хариу гаргадаг үр дүнтэй арга хэдий ч санд байхгүй үгсийг задалж чадахгүй. Бидний гар аргаар бүрдүүлсэн жишиг хөмрөгийн үгийн сантай адил тогтмол үгийн сангийн хүрээнд л алдаагүй ажиллах боломжтой.

Иймээс алдаа шалгах “Monspell” программын үгийн сангийн хэмжээ нь харьцангуй бага байсан учраас олон нийтэд түгэн дэлгэрч чадаагүй юм. Харин лемма үгийн сан ашиглах арга нь дээрх аргын эсрэг арга гэж хэлж болно. Өөрөөр хэлбэл, цахим хөмрөгөөс үгийг тухайн хэлний үг бүтэх ёсны дагуу нэг бүрчлэн хайж олоод үгийг дүрмийн дагуу хувилгах бөгөөд үгийн бүтцийн задлал хийхдээ үндэс, залгаврын хэлбэрийг салангид буюу тус тусын сангаас хайх замаар гүйцэтгэдэг учраас тусгай хөмрөгийн үгийн сангийн хүрээнд үр дүнтэй боловч энэ аргыг ашигласан “Ангууч” алдаа шалгах программ нь хэлний талаас кирилл үсгийн асуудлуудыг тусгасан үг зүйн задлалын алгоритм бичигдээгүй байсан үед зохиогдсон. Тиймээс машинаар бүртгэн тооцоолсон үгийн хэлбэрүүдийн хувьд хөмрөгийн хэмжээ ихсэх тусам алдаа гарах магадлал нь нэмэгдэж байлаа. Иймээс мөн л нийтийн хэрэгцээг төдийлөн хангаж чадсангүй. Эдгээр арга нь төрөл бүрийн сэдвийг хамарсан, найруулгын төрлүүдийг багтаасан их хэмжээний хөмрөгийн суурин дээр хэрэглэхэд үр дүнтэй бөгөөд монгол хэлний цахим хөмрөг байгуулах ажил хараахан хийгдэж эхлээгүй байхад дээрх программууд зохиогдсон учраас хэрэглэгчдийн сонирхлыг татаж, хэл судлаачдын шаардлагыг хангаж чадалгүй түүх болон үлдсэн юм. Гэвч дээрх аргуудад суурилсан судалгаа нь кирилл үсгийн материалыг компьютерт таниулах судалгаанд шинэ эхлэл болж, дараагийн судлаачдад өөр аргыг туршин судлах боломж, Монгол улс дахь компьютер хэл шинжлэлийн судалгааны үүдийг нээх нэгэн туршлага болсон гэдгийг тэмдэглэх хэрэгтэй.

Монгол хэлний үг бүтэх ёсны дагуу хувилж, хэлбэржсэн үгийг задлан, бүтцийг шинжлэх зарчим нь харилцан урвуу хамааралтай. Лавшруулбал, төгсгөлөг автомат нь нэг автоматаар энэ хоёр үйлдлийг гүйцэтгэхдээ программын хувьд оролт, гаралтыг нь солиход л хангалттай байдаг учраас залгамал бүтэцтэй хэлэнд энэ нь илүү нийцэж тохирдог. Жишээлбэл: “гэрэл+ийн” нь “гэрлийн” гэсэн хувилсан хэлбэртэй байх ба задлал хийх үед “гэрэл+ийн” гэсэн хэлбэрээрээ гарах бол “гэрэл+ийн” хэлбэрийг буцаан хувилгаж “гэрлийн” хэмээх хэлбэрийг бүтээж чадах юм. Энэ зарчмаар монгол хэлний үгийг хувиргаж, бүтцээр задалж чадаж байх хэдий ч үндэс эвдрэх, бүтээврийн хувилбар, жийрэг авиа, тогтворгүй “н” зэрэг асуудлуудыг шийдвэрлэж, монгол хэлний үгийн бүтцийн олонлогийг оновчтой тодорхойлж чадвал энэ нь залгамал бүтэцтэй хэлний үг зүйн задлалын сонгодог аргын нэг болж чадна. Гэвч хэл зүйн дүрмийг загварчлахад сэтгэхүйн

хязгааргүй байдал, хэлний нэгжүүдийн хувьсал өөрчлөлт зэрэг гадаад, дотоод хүчин зүйлүүдийн нөлөөллөөс болж үүсдэг хэл зүйн олон хувиргал бүрийг бүртгэн гаргах нь хамгийн чухал. Цаашилбал хэлний өнгөн бүтцийн асуудалтай холбогдож, журамласан хэл зүйг зөрчиж, хэлний хэмнэх ёстой холбогдон, хуурмаг адилтгалаар үүссэн буруу хэлбэржилт ч гэх юм уу, зөв бичих зүйд “дүрмийн гажилт” гэх ухагдахуунаар илэрхийлэгддэг үзэгдлүүдийг тооцон загварчилж, магадлах нь компьютерын үг зүйн судалгааны тулгамдсан асуудал болдог. Энэ талаарх монгол хэлний судалгааны хувьд Ц.Дамдинсүрэн, Б.Осор нарын боловсруулсан зөв бичих зүйн тольд дурдсан “дүрмийн гажилт”-уудыг л тодорхой мэдэж байхаас бус тухайн чиглэлээр тусгайлсан судалгаа тун бага байна. Тодруулбал, доктор Ц.Ганбат “Графематикийн боловсруулалт хийх явцад үйл үгийн 293, нэр үгийн 23 залгаврыг ашигласан. Гэхдээ үүний 15% (нэр үгийн 60%) Ц.Дамдинсүрэн, Б.Осор нарын зөв бичгийн дүрмийн хэвлэмэл толь бичигт баримтажсан байдаг. Харин туршилт, судалгаагаар үлдэх 85% (нэр үгийн 40%)-ийг нь компьютероор боловсруулах явцад гүйцээх шаардлагатай болсон” (2003: 59) хэмээн тэмдэглэснээс үзэхэд “дүрмийн гажилт” хэмээх ухагдахуунд хамаарах үзэгдлүүдийг хэр хамарсан нь тодорхой харагдаж байна. Хэлний иймэрхүү асуудлууд нь “мэдлэгт суурилсан ухаалаг компьютер бүтээх”-д нөлөөлж байсан, нөлөөлсөөр ч байна.

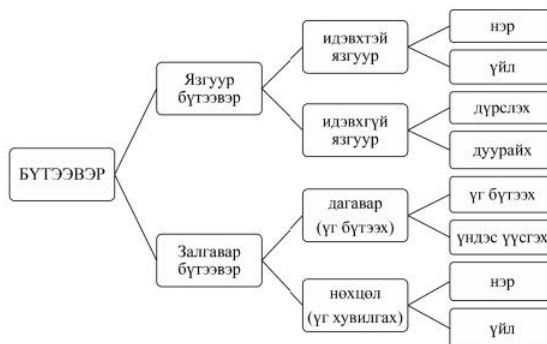
Монгол хэлний хэл зүйн талаарх бүтээлүүдээс үзэхэд, дорнын хэл зүйн уламжлал нь Панины хэл зүйд үндэслэн бичигдсэн Сажа бандида Гунгаажалцаны “Зүрхэн толь” (13-р зуун), өрнийн уламжлал нь ром-европын хэл зүйн уламжлалд түшиглэн бичигдсэн Я.Шмидтийн (1831) хэл зүйгээс эхлэлтэй агаад дээрх хоёр уламжлалд суурилсан судалгааны бүтээлүүд нэлээд гарч, монгол хэлний хэл зүйн судалгааны онолын бат суурь хэдийн бүрэлджээ. Уламжлалт хэл зүйд, монгол хэлний хэл зүй нь үг зүй болон өгүүлбэр зүй гэсэн хоёр дэд салбарт хуваагдана. Үг зүй нь хэл зүйн үгийн бүтэх хэлбэр (үгийн бүтэц), хувирах зүй тогтол (үгийн хувилал), үгсийн аймгийн онцлог шинж (үгсийн ангилал) буюу хэл зүйн үгийг хэлбэр, бүтцийн талаас нь утгатай нь холбож судалдаг хэл зүйн салбар. Товчоор хэлбэл, “Үг зүй нь үгсийн хувиллын тухай дүрмийн хураамж” (ОЦМХЗ, 1983: 103) хэмээх ерөнхий тодорхойлолтод хүрсэн байна. Дээрх нөхцөл бүрэлдэхэд хамгийн их нөлөөлж, “хэлийг бүтэц-тогтолцоот чанарын үүднээс судлах” дэгийг монгол хэл судлалд нэвтрүүлж, бүтээврийн утга, үүрэг, байр, харьцааг бүтэц хэл шинжлэлийн үүднээс судлан, орчин цагийн монгол хэлний үг зүйн байгууллын ерөнхий тогтолцоог гаргасан академич Ш.Лувсанвандангийн суурь судалгааны ерөнхий зарчимд тулгуурлан “монгол хэлний үг зүй”-г компьютерт таниулахдаа Монгол улсын сургалтад зааж буй нэр томъёогоор нь хэрэглэв. Монгол хэл судлал нь их эрдэмтний “Хэл бол дохионы тогтолцоо” мөн хэмээх үзэл баримтлалыг дагаж, хэлний нэгжүүд, тэдгээрийн дотоод бүтэц нь харилцан бие биетэйгээ эсрэгцэхийн зэрэгцээ бие биеэ нөхсөн харьцаанд тулгуурладаг бүтэц хэл шинжлэлийн онолын зарчмыг баримталсаар байна. Орчин үеийн хэл шинжлэлийн хүчирхэг онолын нэг хэмээгдэж буй Н.Чомскийн түгээмэл хэл зүй (universal grammar) ч үүнд хамаарна. Хэлний нийтлэгийн тухай асуудал нь анх хэлийг хэв шинжээр нь ангилж болно хэмээх санаа төрсөн германы эрдэмтэн А.Шлегелийн санаанаас уламжлаад уг

санааг дэлгэрүүлэн, нарийвчлан судалж, хэл шинжлэлийн онолын суурийг тавьсан Вильгелм Гумбольдтын саналаас улбаатай. Учир нь, “Хүн төрөлхтний сэтгэхүй адил, сэтгэлгээ ондоо” байдаг нь нэгэнт батлагдсан зүйл. Сэтгэлгээний ялгаа нь үндэстнүүдийн хэлний адил бус дохионы тэмдгээр илэрч, сэтгэхүйн адил шинж нь адил бусын хэлний дохиог тухайн хэлний дохионд хөрвүүлж, дэлхий нийтээр ойлголцож чаддагт оршино. Дэлхийн хэлнүүд нь гүн бүтцэдээ адил, өнгөн бүтцэдээ адилгүй. Өөрөөр хэлбэл, зарчим (principles) адил, хэмжигдэхүүн² (parameters) адил бус. Энэ нь л Чомскийн зарчим ба хэмжигдэхүүний онол (principles and parameters theory)-ын үндэслэл болсон бөгөөд түгээмэл хэл зүйн талаарх ойлголтыг улам тодруулж өгч байдаг. Энэхүү онолын талаар судлаачид “Хэлний тухай мэдлэг нь бүх хэлэнд байдаг нийтлэг зарчим хийгээд нэг хэл нөгөө хэлнээсээ ямар ялгаатайг илэрхийлж байдаг хэмжигдэхүүнээс бүрддэг”, “Түгээмэл хэл зүй нь хэрэглээний тухай биш мэдлэгийн тухай онол” (Цэрэншил, 2011: 5) хэмээн тодорхойлж байна. Иймээс энэ сургаал нь хүний сэтгэхүйтэй холбогдоно. Монгол хүний сэтгэхүйн үйл явц нь аливаа юм үзэгдлийг ерөнхийгөөс тусгай, бүхлээс хэсэг рүү нь шилжүүлэн таних замаар өрнөхийн зэрэгцээ мэдлэг нь баруунаас зүүнш, дээрээс доош гэсэн шаталсан гэсэн чиглэлтэй. Иймээс монгол хэлний үг зүйн задлалын загварыг гаргахдаа энэ шинжийг харгалзан үзэх нь чухал билээ. Тухайлбал, монгол хэл нь залгамал бүтэцтэй хэл учраас хэл зүйн байгуулал нь галт тэрэгний цуваа адил ар араасаа угсран орж, залгалдан бүтдэг. Галт тэрэгний цувааг холбоход бүх тэрэг буюу түүчээ тэргээ хаана байрлуулахаас шалтгаалж, цувааны явах чиглэл өөрчлөгддөг бол монгол хэлний хэл зүйн байгууллын цувааны “бүх тэрэг” нь бүтээвэр (язгуур бүтээвэр) болно.

2.1. Монгол хэлний бүтээврийн ангилал

“Үгийн бүтцээр цаашид үл задрах хэлний хамгийн бага утгат нэгжийг бүтээвэр гэнэ” (Ш.Лувсанвандан, Б.Бямбасан, Ц.Өнөрбаян) хэмээх тодорхойлолт өнөөдөр нэгэнт хэвшин тогтжээ.

Орчин цагийн монгол хэлний бүтээврийг хоёртын системийн дагуу:

гэж ангилдаг (ОЦМХ, 2004: 102-117).

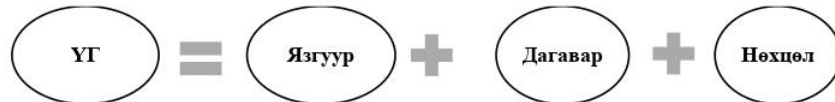
² Монгол улсад судалгааны эхэн үедээ “хэрэглэгдэхүүн” хэмээн орчуулж байв.

Язгуур бүтээвэр нь байрлалын хувьд үгийн бүтцийн хамгийн эхэнд байрлаж, утгын хувьд үгийн сангийн хамгийн гол утгыг агуулж, хэлбэрийн хувьд цаашид утгат хэсэг болж үл задрах, тооны хувьд хамгийн их (залгавар бүтээврүүдээсээ) бүтээвэр юм. Язгуур бүтээврийг бүтэц, байрлалд нь тулгуурлан идэвхтэй, идэвхгүй язгуур, мөн залгавар бүтээвэртэй харьцах харьцаагаар нь идэвхтэй язгуураа нэр, үйл, идэвхгүй язгуураа дүрслэх болон дуурайх язгуур гэж ангилдаг. Залгавар бүтээвэр нь байрлалын хувьд язгуурын дараа байрлах бөгөөд хойно хойноосоо залгалдан орох учраас язгуур бүтээврийн араас хэд хэдэн залгавар бүтээвэр угсран ордог. Монгол хэл судлаачид нэг үгийн бүтцэд арваад тооны залгавар бүтээвэр орох боломжтой, хамгийн түгээмэл тохиолдол нь нэг үгийн бүтцэд хоёроос таван залгавар бүтээвэр орно гэж үздэг (ОЦМХ, 2004: 109). Үгийг бүтээж, хувиргаж байгаа бүтээврүүд нь байрлал, үүргээрээ харилцан адилгүй байдгаас залгавар бүтээврийг утга, үүрэг, байрын шинжид нь тулгуурлан үг бүтээх дагавар, үг хувилгах дагавар буюу нөхцөл хэмээн ангилна. Үг бүтээх дагавар бүхэн үгийн үндэс болж чаддаг бол язгуур бүтээвэр бүхэн үгийн үндэс болж чадахгүйн дээр язгуур нь хэзээ ч хоосноор илэрдэггүй. Идэвхтэй язгуур нь гадаад хэлбэрээрээ үгийн үндэстэй тохирох мэт харагдах боловч үндэс үүсгэх тэг бүтээвэр (\emptyset), нөхцөлийн өмнө тохиолдож, тухайн язгуураа нэр юм уу, үйл үндэс болгох үүрэг хүлээж байдаг. Жишээ нь: Аав+ \emptyset +аар, ном+ \emptyset +ыг, хар+ \emptyset +аарай, ол+ \emptyset +оосой гэх мэт.

Дээрх тодорхойлолтуудад түшиглэн монгол хэлний үгийн бүтцийн загварыг гаргавал:

гэсэн хамгийн ерөнхий загвар гаргаж болох бөгөөд энэ загвараа дахин нэг шатаар ахиулан томъёолбол:

Монгол хэлний үгийн бүтцийн ерөнхий загвар нь дээрх байдлаар тодорхойлогдох боловч үгийн үндсийг хэрхэн авч үзэж, томъёолох асуудал үгийн бүтцийн алгоритм боловсруулах явцад шийдвэрлэх ёстой үндсэн асуудал юм.

Сүүлийн үеийн хэл зүйн бүтээлүүдэд үгийн үндсийг өргөн явцуу хоёр утгаар тайлбарлаж байна. Өргөн утгаараа “Үндэс гэдэг нь ямар нэг залгавар бүтээвэр авч үг бүтээх ба үг хувилгах, эсвэл байгаа хэлбэрээрээ үг холбох үүрэгтэй үгийн бүтцийн нэг хэсэг” (ОЦМХ, 2004: 111), явцуу утгаараа “Ямар нэг нөхцөл авч хувилах үгийн бүтцийн нэг хэсгийг үндэс гэнэ” (Өнөрбаян, 2004: 134-135) хэмээн тодорхойлж байгаа бол уламжлалт хэл зүйн бүтээлүүдэд үндсийг “Монгол хэлэнд биеэ даасан тухайн утгатай бөгөөд янз бүрийн бүтээвэр залгаж цаашид хувилгаж болох үгийн тийм хэсгийг үндэс гэдэг” (ОЦМХЗ, 1983: 113), “...өгүүлбэрийн доторх үгийн хоорондын харьцааг заах үг хувилгах залгавар буюу нөхцөл авч чадах үгийн

тийм хэлбэр...” (Лувсанвандан, 1980: 22), “Монгол хэлний үндэс бол үг хувилгах, үг бүтээх суурь болж байна” (Чойжинжав, 1989: 60), “Монгол хэлэнд биеэ даасан тухайн утгатай бөгөөд янз бүрийн бүтээвэр залгаж, цаашид хувилгаж болох үгийн тийм хэсэг” (Лувсандэндэв, 2002: 80), “...хэл зүйн харьцаанд байгаа цааши хувиргаж болох үгийн хэсэг” (Бямбасан, 2006: 59) зэргээр тодорхойлоод байр, харьцаа, хэлбэр, үүргээр нь нэр, үйл, ганц хувилбарт, олон хувилбарт үндэс, үг бүтээх үүрэгтэй үгийн сангийн үндэс, үгийг холбох болон хувилгах үүрэгтэй хэл зүйн үндэс гэх мэтээр ангилж байна. Хэл зүйд үгийн үндсийг ингэж ойлгож байгаа бол компьютерын үг зүйд (computational morphology) үгийн үндэс гэдгийг хэрхэн ойлгодог, яаж таниулдаг вэ? гэх асуудал зүй ёсоор урган гарна.

Хүмүүс хэлэлцэхдээ эх хэлнийхээ үг бүтэх ёсыг нарийвчлан тунгааж ярьдаггүй хэдий ч төрөлх хэлнийхээ зүй тогтлын дагуу зөв ярьж чаддаг нь хэл сэтгэхүйн шүтэн барилдлагад түшиглэсэн заяагдмал зүйл болно. Тодруулбал, дээр дурдсан хүний нөхцөлт бус рефлекс, нийгмийн харилцааны нөлөө (танин мэдэхүйн үйл явц)-өөр эх хэлээ сурах үйл явц өрнөхдөө хэл зүйн зүй тогтол нь учир зүй (логик)-н хэм хэмжээнд захирагдан, хэлний тогтолцоогоор хязгаарлагдаж байдаг. Хүн үгийн бүтцийн төвөгтэй дарааллыг сэтгэхүйн үйлдлийнхээ тусламжтайгаар оюун дүгнэлт гаргаж, зөв бурууг нь тогтоох чадвартай байдаг. Харин зөв бурууг нь тодорхойлох боломжгүй нөхцөлд дахин өөр арга хайх замаар боловсруулалт хийж, шинэ боломжийг эрэлхийлэх чадвартай байдаг бол компьютер буюу машин нь хүний суулгаж өгсөн мэдээллийн дагуу үйлдлийг гүйцэтгэхдээ логикийн үндсэн хуулиудын нэг болох гурав дахийг үгүйсгэх зарчмаар ажиллана. Өөрөөр хэлбэл машин зөв буруу, үнэн худал гэсэн боломжийг л шалган гаргахаас бус, дээрх зөв, буруу гэсэн сонголтын алгоритмд байхгүй үр дүнг хүн адил сэтгэн, оюун дүгнэлт хийх боломжгүй. Хэдий ийм ч байрлал хэл шинжлэлийн аргад түшиглэн хэлний түвшин бүрийн бүтцийн загварыг багтаасан өргөн, хүртээмжтэй мэдлэгийн суурин дээр хиймэл оюун ухаан (artificial intelligence)-ы тусламжтайгаар монгол хэлний үгийн бүтцийг компьютерт таниулах боломжтой. Эндээс хиймэл оюун ухаан гэж юу болох хийгээд өргөн, хүртээмжтэй мэдлэгийн хадгалалттай болох асуудал үүснэ. Энгийнээр, хиймэл оюун ухаан гэдгийг оюунлаг үйлдэл хийх чадвартай хэрэгсэл (техник, программ зэрэг), өргөн, хүртээмжтэй мэдлэг гэдгийг амьдралын туршид олж авсан мэдээлэл буюу туршлага гэж ойлгож болно. Өөрөөр хэлбэл, хуримтлуулсан туршлагадаа тулгуурлан тухайн нөхцөл байдалд тохирох хамгийн оновчтой арга замыг сонгох чадвар бүхий мэдлэг. Ийм мэдлэгт тулгуурлан мэдээллийг оюунлагаар боловсруулан хувиргах үйл явцыг гүйцэтгэх хэрэгсэл. Энэ нь эргээд л хэлний мэдлэгийг багтаасан мэдээллийг компьютерт үүсгэх (үүсгэсэн мэдээллээс компьютер суралцан, оюунлаг үйлдэл хийх /хүн адил сэтгэх/-тэй холбогдож байна.

Иймээс юуны түрүүнд компьютерт “нэгж мэдээлэл” гэдэг бол нэг хоосон зай (space)-аас нөгөө хоосон зайн хооронд (үгийн язгуур, үндэс, дагавар, нөхцөл гэх мэтээр аль нь ч байж болно) буй тэмдэгт (код)-ийг хэлнэ. Тухайлбал, компьютер гадаад хэлбэр бүтцээр нь хоосон зайн хооронд буй тэмдэгтийг л нэгж гэж ойлгож буй болохоос монгол хэлний залгамал бүтэц, үг бүтэх ёсны тухай ойлголтыг таньж мэдсэн хэрэг биш юм. Эндээс л хэлний үг зүйг компьютерт таниулахын

тулд компьютерын үг зүйн нарийвчилсан судалгаа хийх, судалгаагаа өргөжүүлэх шаардлага зүй ёсоор урган гардаг. Нэг талаас байрлал, бүтцийн зөв магадлалаар дамжин утгыг таниулах боломжтой бол нөгөө талаас компьютер бүтцийн энэхүү тогтолцоонд суурилан анхан шатны утгын боловсруулалтыг хийж чадах учраас эх хэл боловсруулалтын суурь асуудлын нэг үг зүйн түвшинг хэрхэн шийдвэрлэхээс судалгааны цаашдын ахиц хамаарна.

2.1.1. Үндэс сонгосон зарчим

Хэл шинжлэлийн үүднээс хамгийн энгийн болоод товчоор “*Үгийн үндэс гэдэг нь залгавар бүтээврийн өмнө тохиолдох үгийн хэлбэр*” бол компьютер хэл шинжлэлийн үүднээс монгол хэлний үгийн бүтэц дэх нэгжүүдийн байрлал, харьцаа, үүрэг зэрэгт нь үндэслэн “*Монгол хэлний үгийн үндэс гэдэг нь нэр болон үйлийн нөхцөлөөр хувираагүй байгаа үгийн хэлбэр*” хэмээн тодорхойлж байна. Мөн цааш нь үгийн үндэс үгийн сан болон хэл зүйн үндэс, хэл зүйн үндэс үг хувилгах, үг холбох (Өнөрбаян, 2004: 138) хэмээн ангилдаг уламжлалт зарчмаа баримтлан авч үзвэл үг хувилгах үндэс гэдэг нь үг зүй, үг холбох үндэс нь өгүүлбэр зүйтэй холбогдоно. Харин компьютер хэл шинжлэлийн үүднээс бидний тодорхойлон, компьютерт ойлгуулж буй “*үгийн үндэс гэдэг нь уламжлалт хэл зүйн ойлголтоор “язгуур+дагавар” бүтцээс тогтсон, өөрөөр хэлбэл үгийн хвилаагүй байх хэлбэр*”-ийг хэлнэ. Жишээ нь: *мал, малчин, малтай, малгүй, малархаг, нугал-, нугар-, нугач-* гэх мэт нь бүгд үгийн үндэс болно. Иймээс эхний удаад монгол хэлний дагаврыг нэг бүрчлэн таниулалгүй үгийн үндэстээ багтаан оруулсан бөгөөд нөхцөлийн асуудлыг шийдвэрлэснийхээ үндсэн дээр дараагийн алхамд (цаашдын судалгаа) үг бүтээх дагаврын асуудлыг авч үзэхийг зорилгоо болгосон учраас үг бүтээх дагавар бүхэн “үгийн үндэс” хэмээх ухагдахуундаа багтаж буй. Эндээс үндсийн загвараа ерөнхийгөөр томъёолбол:

- Нэг үгийн бүтцэд хэд хэдэн дагавар дараалан орох боломж байх учраас “*дагавар_{1-н}*” хэмээн гэмдэглэсэн бөгөөд хамгийн сүүлийн буюу тухайн үгийн бүтэц дэх төгсгөлийн дагавраар үгийн үндсийг тооцно. Жишээ нь: *мэдэгдэл, намаржаа, үйлдвэрлэл, хэлэлцүүлэг, тариачин* гэх мэт.

- Монгол хэлний үгийн үндэс нь доорх хэлбэрүүдээр илэрнэ:

1. Идэвхтэй язгуур+үндэс үүсгэх дагавар (\emptyset бүтээвэр). Жишээ нь: *намын=ном+ \emptyset +ын, орлоо=ор+ \emptyset +лоо* гэх мэт

2. Идэвхтэй язгуур+үг бүтээх дагавар. Жишээ нь: *авцаа=ав+цаа, өгцөө=өг+цөө* гэх мэт.

3. Идэвхгүй язгуур+үг бүтээх дагавар. Жишээ нь: *хугар=хуга+r, хагал=хага+l, нугач=нуга+c* гэх мэт.

Кирилл үсгээр бичихэд нэг үгийн үндэс арын залгавар бүтээврээсээ болоод хэд хэдэн янзаар бичигддэг. Жишээ нь: *өвөл, өвлийн, өвлөөр, морь, морины, мориор, боловсор, боловсрох, боловсруул* гэх мэт.

Эндээс үүнийг хэрхэн шийдвэрлэх вэ? гэдэг асуудал үүсэж байна. Энэ асуудлын талаар кирилл үсгийг компьютерт таниулах ажлыг анхлан гүйцэтгэсэн эрдэмтдийн нэг Чойжинжав “*Ийм зүйлийг хоёр аргаар шийдвэрлэж болно. Нэг нь, ийм хувилбар хэлбэрийг тэдгээр үгийн уг хэлбэр морь, гэрэл, арга-тай адил болгох, адил гэж машинд таниулах арга. Нөгөө нэг нь, энэ хувилбаруудыг уг хэлбэртэй нь зэрэгцүүлэн тольд оруулах арга болно.*” (1989: 338) хэмээн тэмдэглэжээ. Монгол хэлний үгийн үндсийг таниулсан судалгаанаас үзэхэд, үгийн уг хэлбэр болон хувилбар хэлбэрийг зэрэгцүүлэн оруулж *бодол-д, бодл-ууд, говь-д, гови-уд, дархан-д, дархн-ы, дарха-д, дарх-чууд* зэрэг аргаар Ш.Чоймаа, Э.Мөнх-Учрал, Б.Багзолбоо нар шийдвэрлэсэн. Энэ хэлбэрээр үгийг таниулахад үгийн сангийн хэмжээ зохиомлоор ихсэх бөгөөд 1000 үгийн үндэс 1600 гаруй (Чойжинжав) болж ихэснэ. Үгийн үндсийг уг хэлбэрээр (*уул, барь, өвөл, боловсор* гэх мэт) нь таниулж, хувилбарыг нь дүрмээр шийдвэрлэсэн судалгааг Ж.Пүрэв, Ч.Алтангэрэл нар хийж, монгол хэлний үгийн бүтцийг задалж байна. Кирилл үсгээр бичигдэж буй үгийн үндсийг дээрх хоёр аргаар шийдвэрлэж байгаа бөгөөд бид үгийн үндсийн хувилбарыг санд оруулалгүй, тухайн үгийн уг хэлбэрээр нь үгийн үндсийг тогтоон, нөхцөл залгах үед тохиолдох үндсийн хувилбар хэлбэрийг кирилл үсгийн дүрмээрээ шийдвэрлэх аргыг нь голчлон баримталж, зарим нэгэн онцгой хувилалтай үгс (төлөөний нэрийн үндэс гэх мэт)-ийн хувьд үгийн үндсийн үндсэн хэлбэр болон хувилбар хэлбэрээр нь оруулах аргыг хэрэглэв.

Үгийн үндсийн хувилбарыг санд оруулахгүй байх буюу нэгдүгээр арга нь түүхэн хэл шинжлэлийн судалгааг голчлолгүйгээр хам цагийн судалгааг чухалчлан, монгол бичгээ анхааралгүйгээр Монгол улсын албан ёсны бичиг үсэг болох кирилл үсэг болоод хүчин төгөлдөр мөрдөж буй кирилл үсгийн зөв бичих дүрмээ дагавал илүү тохиромжтой төдийгүй цаашид монгол хэлний зөв бичгийн алдаа шалгах программ найруулах суурь болох, төрөл бүрийн шатны сургалтад хэрэглэх, орчин цагийн монгол хэлний үгийн бүтцийг нийгэм нийтэд таниулахад үр дүнтэй, хялбар зэрэг давуу талтай юм. Харин үндсийн олон хувилбарыг нь зэрэгцүүлэн оруулах арга нь зарим нэгэн тусгай хувилалтай үгсийн талаарх мэдлэгийг хүмүүст олгохын зэрэгцээ энэ хэлбэрийг сонирхон судлагчид болон судлаачид судалгааны хэрэглэгдэхүүнээ бүрдүүлэхэд харьцангуй хялбар болно.

а) Нэр үндэс

Монгол хэлний үгийн үндсийг хоёртын системээр ангилдаг уламжлалт зарчим ёсоор нэр болон үйлийн нөхцөлөөр хувилах чадамжид нь үндэслэн нэр үндэс, үйл үндэс хэмээн хуваав. Мөн хэл зүйн бүтээлүүдэд “*Нэрийн нөхцөл залгаж болох үндсийг нэрийн үндэс гэнэ*” (ОЦМХ, 2004: 111) хэмээн тодорхойлж буй бол “*Нэрийн нөхцөлийн өмнө тохиолдож буй үгийн бүтцийн хэсгийг нэр үндэс*” хэмээн машинд ойлгуулна. Монгол хэлний үгийн бүтцийн онцлогоос шалтгаалан нэг үгэнд хэд хэдэн нөхцөл давхарлан орох боломжтой бөгөөд нөхцөл бүр өөрийн

тогтсон байртай. Жишээ нь: Нэр үндэс=олон тоо+тийн ялгал+хамаатуулах нөхцөлөөр дараалан хувилна гэсэн ерөнхий зүй тогтолтой. Тухайн тохиолдолд үгийн төгсгөлөөс урагш чиглэлд шалгасаар (энэ нь хүний сэтгэхүйн эсрэг чиглэсэн үйлдэл бөгөөд монгол хэлний үг бүтэх ёстой урвуу пропорциональ хамааралтай) хамгийн сүүлд тохиолдож буй нөхцөлийн (энэ нь үгийн бүтцийн хувьд хамгийн эхний нөхцөл ба нэр үндсийн хувьд “тооны нөхцөл” байна) өмнөх үгийн бүтцийн хэсгийг үндэс гэж үзнэ.

Уламжлалт хэл зүйн бүтээлүүдэд үндсийг ганц болон олон хувилбарт үндэс хэмээн ялгадаг. Жишээ нь: “гэр” гэдэг үг нь гэрийн, гэрт, гэрийг гэх мэтээр үндсийн ганц хэлбэрээр хувирч байгаа бол “би, чи, тэр” зэрэг биеийн төлөөний үг нь миний, намайг, надад, чамд, чамаас гэх мэтээр хэл зүйн нэг айгаар хэлбэржихдээ би-, мин-, нам-, над-, чам- зэрэг олон хэлбэрээр хувилна. Үндсийн олон хувилбар үүсэх байдал нь бусад үгсийн аймгаасаа илүүтэй төлөөний үгэнд түгээмэл тохиолддог. Монгол хэлний төлөөний үгс харьцангуй удаан хувьсан өөрчлөгддөг учраас өвөг монгол хэл, эртний монгол хэл, дундад эртний монгол хэл, сонгодог бичгийн хэл зэрэг хэлний хөгжлийн олон үе шатыг туулан өнөөдрийг хүрэхдээ зарим талаар эртний шинжээ ихээхэн хадгалж үлдсэн нь үндсийн олон хувилбар үүсэх шалтгаан болжээ. Монгол хэлний төлөөний үгийн гарал, бүтэц, хэл зүйн хэлбэрүүдийн талаар Г.И.Рамстедтээс эхлээд гадаад, дотоодын олон эрдэмтэд (В.Л.Котвич, Н.Поппе, Д.Төмөртоогоо, Л.Болд, Хүрэлбаатар, Хасбаатар, Намсрай зэрэг) түүхэн хэл зүйн үүднээс харьцуулан судалж, үндсийн хувилбаруудыг тодорхойлсон байдаг. Эдгээр эрдэмтдийн судалгаа болон одоо үеийн монгол хэлний судалгаанаас үзэхэд, аливаа хэлний төлөөний үг нь тухайн хэлнийхээ хөгжлийн зүй тогтол, хувьсал өөрчлөлтийг хамгийн ихээр хадгалж үлддэг, бусад үгсийн аймгаа бодвол харьцангуй удаан хувьсан өөрчлөгддөг өвөрмөц шинж бүхий үгс байдаг учраас үндсийн олон хувилбарыг тус тусад нь бүртгэн хөмрөгтөө оруулах нь цаашид монгол хэлний төлөөний үгийн бүтцийн онцлогийг тодруулахад хэрэгтэй хэмээн үзэж, би-, мин-, нам-, над-, чи-, чин-, чам-, энэ, үүн-, үүг-, түүг-, тэр, түүн- гэх мэтээр тус тусад нь үндэс болгон хөмрөгтөө орууллаа.

Мөн олон хувилбарт үндэс үүсгэдэг бас нэгэн бүлэг нэр үгст монгол хэл судлалд тогтворгүй “н”, үгийн эцсийн “н”, хөдлөх үндэс үүсгэх “н” гэх мэтээр нэрлэж, авиа зүйн үүднээс хэлний үзүүрийн “н” гийгүүлэгчээр төгссөн үгс хэмээн ялгадаг бүлэг үгс орно. Эртний монгол хэлний хэлний үзүүрийн “н” гийгүүлэгчээр төгссөн үгс нь монгол хэлний хөгжлийн олон үе шатыг туулан орчин цагийн монгол хэлэнд уламжлахдаа зарим үг нь эцсийн “н” гийгүүлэгчээ гээж, зарим нь хэвээр хадгалж үлджээ. Тухайн үг тогтворгүй “н”-ээр төгссөн эсэхийг үг зүйд тийн ялгалаар хувилгаж, өгүүлбэр зүйд тодотгол болох зэргээр нь шалган таньж болдог (компьютерт тодорхой нөхцөлийг нарийн зааж өгсөн тохиолдолд дээрх зүй тогтлын дагуу хувилгана). Жишээ нь: сэлэмний иш гэдэг үгийн “сэлмэн” үг хувилгах үндэс, сэлмэн эвэр гэдэг холбоо үгийн “сэлмэн” нь үг холбох үндэс болох бөгөөд үндсийн уг хэлбэр нь сэлэм юм. Эдгээр бүлэг үгсийг орчин цагийн монгол хэлний толь бичгүүдэд мод(он), сэмж(ин), сэлэм(сэлмэн) (Цэвэл, 2013: 694-695, МХДТТ III, 2008: 1836-1838) гэж гэмдэглэсэн байгаа бөгөөд толь бичгийг баримжаа болгон

эдгээр үгсийг ялган хувилгаж болох хэдий ч хэлний харилцан нөлөөлөл, адилтгах ёсны дагуу эртний монгол хэлэндээ “н”-гүй байсан үгс орчин цагийн монгол хэлэнд тогтворгүй “н”-ээр төгссөн үгийн тоонд орох болсон нь нэлээдгүй байна. Жишээ нь: цэцэг, уул, хэв гэх мэт. Монгол бичигт хэлний үзүүрийн -н гийгүүлэгч болон хэлний угийн -н(нг) гийгүүлэгчийг ялган тэмдэглэдэг байсан бол одоогийн мөрдөж буй кирилл үсэгт ялгалгүй нэг авиа (н)-гаар тэмдэглээд, үгсийн дүрмээрээ зохицуулж өгсөн. Иймээс орчин цагийн монгол хэлэнд тогтворгүй “н”-ийн асуудлыг журамласан хэл зүйн үүднээс авч үзэхэд хэцүү, системд орж чадаагүй нь илэрхий нөхцөлд эдгээр бүлэг үгсийг шийдвэрлэхдээ, уламжлалаа даган толь бичигт тулгуурлан хэлний үзүүрийн буюу тогтвортой “н”-тэй бүлэг үгс болон хэлний угийн буюу хамрын -н(нг)-ээр төгссөн бүлэг үгсийг “Үндсийн сан”-даа ялган тэмдэглэх зарчмыг баримтлав. Тогтворгүй-н-тэй болох шатандаа яваа үгсийг үгсийн дүрмээрээ зохицуулж, хөмрөгөөс машин суралцах аргаар шийдвэрлэв. Ийнхүү бүртгэл болон дүрмийн аргыг хослуулсны үндсэн дээр тусгай хувилгалтай бүлэг үгсийг үгийн санд нэг бүрчлэн тэмдэглэх боломжтой.

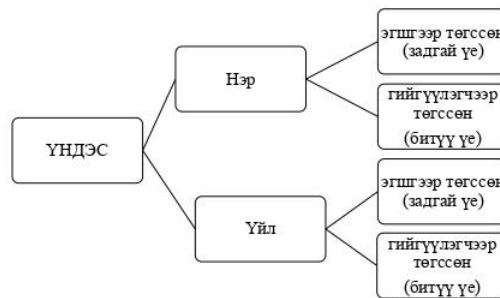
Орчин цагийн монгол хэлний нэр үндэс нь үндсийн нэгээс дөрвөн хувилбар үүсгэх ба ихэнх нэр үндэс нь гэр, мал гэх мэтээр ганц хувилбартай байгаа бол зарим нэгэн нэр үндэс нь олон тооны нөхцөлөөр хувилахдаа нөхөр-нөхөд, ноён-ноёд, хөвгүүн-хөвгүүд гэх мэтээр 1-2 үндсийн хувилбар, тогтворгүй “н” болон төлөөний үгс нь 1-4 үндсийн хувилбар үүсгэж байна. Хөмрөгт тухайн үгийн үндсийн хувилбар бүрийг нэг бүрчлэн бүртгэж программчлах боломжтой хэдий ч үг зүйн задлал хийх явцад үгийн үндсийг уул хэлбэрээр нь дахин сэргээх асуудал үүсэхийн зэрэгцээ үндсийн олон хувилбар нь хэрэглэгчдийг төөрөлдүүлэх, ялангуяа бичиг үсгээ сурч буй бага ангийн сурагчдад системтэй мэдлэг олгоход хүндрэл учруулах талтай. Иймээс үгийн үндсийг үндсэн хэлбэрээр нь (нөхөр, ноён, гар, уул, мод гэх мэтчилэн) сонгох нь чухал. Хэлбэржсэн үгийг бүтээхэд тухайн үгийн үндсийн төгсгөлөөс шалтгаалан тохирох нөхцөлийг сонгодог учраас төгсгөлийн авиа нь эгшиг, гийгүүлэгчийн алианаар төгссөнг шалгах замаар программчлалын 1-р шат явагдана. Иймээс бүх үндсийг эгшиг, гийгүүлэгчээр төгссөн үндэс хэмээн ялгаж, хувиллыг шийдэх замыг компьютерт ойлгуулах “Дүрмийн сан” байгуулав.

б) Үйл үндэс

Хэл зүйн бүтээлүүдэд “*Үйлийн нөхцөл залгаж болох үндсийг үйл үндэс гэнэ*” (ОЦМХ, 2004: 111) хэмээн тодорхойлж буй бол “*Үйлийн нөхцөлийн өмнө тохиолдож буй үгийн бүтцийн хэсгийг үйл үндэс*” гэж компьютерт ойлгуулна. Үйл үндсийн хувьд үндсийн олон хувилбар үүсэх нь нэр үндсээ бодвол харьцангуй цөөн төдийгүй хувилбар нь бага байна. Нэр үндсийн хувьд 1-4 үндсийн хувилбар үүсэх боломжтой байсан бол үйл үндэс нь дуул-/дуула-, ань-/ани- зэрэг 2 хувилбар, оч-/очи-/очъ-, аж-/ажъ-/ажи- гэх мэтчилэн 3 хувилбартай тохиолдох хэдий ч дээр дурдсан зарчмын дагуу *дуул-, ань-, оч-, аж-, хаа-* гэх мэтээр сонгон авч, бүтцээр задлах бөгөөд тиймээс үндсийн хувилбарыг сонгохгүй.

Хэл зүйн бүтээлүүдэд хэв, байдлын (зарим) нөхцөл нь байрын хувьд үг бүтээх дагаврын урд тохиолддог учраас энэ шинжид нь тулгуурлан дагавар (Г.Д.Санжеев, Ш.Лувсанвандан, Б.Базылхан зэрэг) эсвэл нөхцөл (Б.Бямбасан, Ц.Өнөрбаян зэрэг) гэж үзэх хоёр хандлага байдаг. Энэ үзэгдэл нь үйл үгэнд төдийгүй нэр үгэнд ч мөн тохиолдоно. Жишээ нь: *хүнийрхүү, өөриймсүү* гэх мэтээр тийн ялгалын дараа тэмдэг нэр үүсгэх дагавар орж буй бол хэв, байдлын нөхцөлийн дараа *хамтралжуулалт, тулалдаан* гэх мэтээр нэр үг бүтээх дагавар орох нь бий. Ийм маягаар бүтсэн үгс нь орчин цагийн монгол хэлний үгийн санд хэдийн өөрсдийн зохих байраа эзэлж, хэв, байдал, тийн ялгалын нөхцөлийн дараа үг бүтээх дагавар орсон гэхээсээ илүүтэй үгийн сангийн шинэ нэрлэлт үүсгэж буй нэгж хэмээн ойлгож хэрэглэх болсныг “Монгол хэлний үндсэн хөмрөг”-төө түшиглэн тооцоолов. Баримтаас үзэхэд иймэрхүү бүтэцтэй үгсийн давтамж нь *байгууллага* (41), *байгууламж* (7), *жагсаалт* (60), *багтаамж* (30), *хэлэлцээ* (29), *хүнийрхүү* (9), *өөриймсөг* (14) зэргээр үг бүтээх дагаврын үүргээрээ элбэг тохиолдож буй учраас иймэрхүү тохиолдлыг “үгийн сангийн нэгж” хэмээн үзэж хөмрөгт тусад нь нэгж үг болгон авав. Харин үйлийн хэв, байдлыг нөхцөл хэмээн үзэж, монгол хэлний үгийн үндсийн загварыг гаргахдаа эдгээр нөхцөлийн хувиллын олонлогийг гаргалаа. Энэ нь нэг талаас үйл үг бүхэн хэв, байдлын нөхцөлөөр хэлбэржихдээ тухайн үг хэвийн нөхцөлүүдээр зэрэг хувилах чадамжтай байдаг, нөгөө талаас хэв, байдлын нөхцөлүүд нь үг бүтээх дагаврын өмнө тохиолдох чадвартай боловч эдгээр нөхцөлөөр хувилсан үйл үг нь үгийн сангийн шинэ нэрлэлтийг үүсгэдэггүй, зөвхөн үйл үгийн хэл зүйн харьцаа заах чадамжтай байдаг. Мөн сургалтад эдүгээ хэв, байдлын нөхцөлийг үйлийн нөхцөлийн бүлэгт хамааруулан зааж буй зэргийг харгалзан үзсэн нь судалгаагаа онолын болон хэрэглээнд зэрэг ашиглах боломжийг тооцоолж, хөмрөгөө эл хоёр чиглэлдээ нийцүүлэн бүрдүүлж буйд оршино. Энэ бүхнээс үүдэн хэв, байдлын айг нөхцөлийн бүлэгт хамааруулан үзэж, алгоритмчилсон нь хэв, байдлын айгаар (ялангуяа хэвийн нөхцөл) хувилсан үйл үгсийн хамаат хүрээ (өгүүлбэрийн цөм болоод өнгөн бүтэц)-г тогтоон загварчлах өгүүлбэр зүйн шатны боловсруулалт хийхэд шаардагдах мэдээллийг давхар хангана.

Иймээс бид дээрх зарчмыг баримтлан монгол хэлний үгийн үндсийг хоёртын системийн дагуу нэр үндэс, үйл үндэс хэмээн ангилдаг уламжлалаа даган загварчилбал:

гаргах ба энэ нь үндсийн олонлогийн ерөнхий загвар болно.

2.1.2. Нөхцөлийг шийдвэрлэсэн зарчим

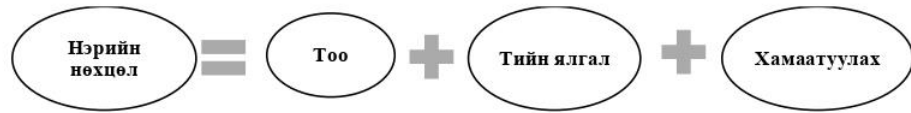
“Үгийн үндсэнд залгаж, төрөл бүрийн хийсвэр харьцаа заах үүрэгтэй залгавар бүтээврийг нөхцөл гэнэ” (Өнөрбаян, 2004: 127) хэмээн хэл зүйн бүтээлүүдэд тодорхойлж байгаа бөгөөд байрын хувьд үг бүтээх дагаврын дараа тохиолдож, үг хувилгах болон холбох үүрэгтэй, утгын хувьд хэл зүй, хэл зүйн үгийн сангийн утгатай, тооны хувьд язгуур болон дагавраасаа цөөн залгавар бүтээвэр ажээ. Судалгааны бүтээлүүдэд нөхцөлийг ямар үгийн үндсэнд залгаж байгаад нь тулгуурлан нэрийн нөхцөл, үйлийн нөхцөл гэж ангилдаг бол компьютер үгийн үндсийг танихдаа эхлээд үгийн бүтцийн хувьд зүүнээс баруунш чиглэсэн байдлаар буюу үгийн төгсгөлөөс эхлэн шинжилж, нэрийн нөхцөлөөр хувилсан уу?, үйлийн нөхцөлөөр хувилсан уу? гэдэгт нь үндэслэн тогтооно. Энэ нь компьютер монгол хэлний үгийн бүтцийг тогтоохдоо хүний сэтгэхүйн үйлдлээс эсрэгээр ажиллахыг заана. Түүнчлэн нөхцөл нь үгийн сангийн шинэ утга үүсгэхгүй зөвхөн харьцааны утгыг өөрчилдөг учраас өгүүлбэрийг холбогч гол тулгуур нь болж өгдөг. Тодруулбал, хүмүүс харилцахдаа үгийн сангийн үгээр бус өгүүлбэрийн үг буюу хэл зүйжсэн үгээр л хэлэлцэж байж сая ойлголцдог, иймд үг нөхцөлийн хослол нь өгүүлбэр бүтээх гол бааз болно. Хэлний тогтолцоот чанарын үүднээс авч үзвэл, хэлний махбодууд нь ч гэсэн тогтолцооныхоо хүрээнд өөрийн дотоод зохион байгуулалтын горимоороо өөр хоорондоо шүтэн барилдаж бүтнэ. Иймээс үг (үгийн үндэс), нөхцөлийн хослол гэдэг нь цаанаасаа өгөгдсөн зүйл бөгөөд дурын үгийг дурын нөхцөлөөр хувилгах боломжгүй.

Монгол хэлний үгийн бүтцийн олонлогийн мэдээлэлд үг, нөхцөлийн хоорондын харьцаа нь чухал нөлөөтэй. Харин компьютер хэлний уг чанарыг хамаарахгүй ажиллаж, үгийг бүтээж, хувилгах бүрэн боломжтой, бас хэлний бүтэц, тогтолцоо, дүрэм журамд нийцсэн зүй зохист мэдлэгийг компьютерт зөв ойлгуулж чадвал хэлний хууль ёсонд нийцүүлэн хувилгах ч боломжтой. Тиймээс, хэлний нэгжүүдийн бүтэц, байрлал, уялдаа холбоог зөв таниулах шаардлагатай.

Хэл зүйн бүтээлүүдэд монгол хэлний нөхцөлийг үгийн бүтцийн байрлалд тулгуурлан, бүтцийн онцлогт нь түшиглэн хоёртын системийн дагуу ангилсан (Ш.Лувсанвандан, П.Бямбасан, Чингэлтэй, М.Базаррагчаа, Ц.Өнөрбаян гэх мэт) байх бөгөөд нэрлэлтийн тухайд (жишээлбэл, үйлийн холбох нөхцөлийн нэг болох тодотгон холбох нөхцөлийг үйлт нэр, цагт нэр, тэмдэг үйл үг гэх мэт) бага зэрэг зөрөхөөс бус бүтэц, байр, утга, үүргийн хувьд, тодруулбал, мөн чанарынхаа хувьд тийм ч их зөрүүтэй саналгүйгээр монгол хэлний нөхцөлийг нэрийн нөхцөл, үйлийн нөхцөл гэсэн хоёр том бүлэгт хуваан үзэцгээдэг.

а) Нэрийн нөхцөл

“Нэр үгийн үндсэнд залгаж, төрөл бүрийн хийсвэр харьцаа заах үүрэгтэй залгавар бүтээврийг нэрийн нөхцөл гэнэ”. Монгол хэлний нэр үгс нь тоо, тийн ялгал, хамаатуулах айгаар хувилах ба эдгээр хэл зүйн айнууд нь тогтсон байртай.

б) Үйлийн нөхцөл

“Үйл үгийн үндсэнд залгаж, төрөл бүрийн хийсвэр харьцаа заах үүрэгтэй залгавар бүтээврийг үйлийн нөхцөл гэнэ”. Монгол хэлний үйл үг нь:

гэсэн хэл зүйн айтай хэмээх монгол хэл судлалын бүтээлүүд дэх ерөнхий тодорхойлолтод түшиглэн, компьютерт ойлгуулах монгол хэлний үгийн бүтцийн олонлогийн ерөнхий загварыг:

хэлбэртэйгээр гаргаж болно. Энэ загвар нь монгол хэлний үгийн бүтцийг компьютерт таниулахад зориулан гаргаж буй загвар учраас бидний авч үзсэн “үгийн үндэс” хэмээх ойлголтод үг бүтээх дагавар нь багтаж буй билээ.

3. Судалгааны дүгнэлт

“Монгол хэлний үг зүйн олонлогийн загвар”-ыг гаргахдаа монгол хэлний үгийн бүтцийн үндсэн нэгж болох бүтээврийн байрлалд түшиглэн, “үгийн үндэс, нөхцөл” хэмээн авч үзсэн болно. Тодруулбал, бидний компьютерт таниулж буй “үгийн үндэс” гэдэг нь уламжлалт хэл зүйн бүтээлүүдийн “язгуур болоод үг бүтээх дагавар”-тай дүйнэ. Нөхцөл нь “үг хувилгах дагавар” юм. Иймээс монгол хэлний үгийн бүтэц дэх нэгжүүдийн байрлал, харьцаа, үүрэг зэрэгт нь үндэслэн “Монгол хэлний үгийн үндэс гэдэг нь нэр болон үйлийн нөхцөлөөр хувираагүй байгаа үгийн хэлбэр” хэмээн тодорхойлов.

Залгамал бүтэцтэй монгол хэлний үг бүтэхдээ дагавар нөхцөлийг ар араасаа угсруулан залгаж, галт тэрэгний цуваа мэтээр үг бүтээнэ. Иймээс үгийн үндэс гэдэг нь нэг талаасаа тухайн үгийн бүтцийн сүүлийн дагавар юм уу, нөхцөл байна. Кирилл үсгийн онцлогоос үүдэн “үгийн үндэс” эвдрэх эсэх нь төгсгөлийн авианаасаа шалтгаалдаг болсон учраас үгийн үндсийг уул хэлбэрээр нь буюу үндэс эвдрээгүй байх хэлбэрээр нь сонгох зарчим баримталж, хувилбар хэлбэрийг дүрмээр шийдэв.

Ном зүй

- Батзолбоо, Б.** 2012. *Монгол хэлний үг хувиллын компьютер загвар ба бичвэрийг хөрвүүлэх систем* (компьютерын ухаан, программ хангамжийн чиглэлээр докторын зэрэг горилсон бүтээл). Уб., 138 тал
- Бямбасан П.** 2006. *Монгол хэлний онол бүтцийн асуудалд*. Уб., “Бодьмөр принтинг” ХХК. 408 тал.
- Болд, нар.** 2008. *Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь*. III боть. Уб., “Соёмбо принтинг” хэвлэх үйлдвэр. 1855 тал.
- Ганбат, Ц.** 2003. *Монгол хэлний бичвэр боловсруулах зарим асуудалд* (мэдээлэл, програм хангамжийн чиглэлээр докторын зэрэг горилсон бүтээл). Уб., 74 тал.
- Дамдинсүрэн, Ц., Осор, Б.** 1983. *Монгол үсгийн дүрмийн толь*. Уб., Д.Сүхбаатарын нэрэмжит хэвлэлийн комбинат. 431 тал.
- Лувсанвандан Ш.** 1980. *Монгол хэл шинжлэлийн асуудлууд I*. Уб., Улсын дээд, тусгай, дунд техник мэргэжлийн боловсролын хорооны хэвлэл. 282 х.
- Лувсанвандан Ш.** 1999. *Орчин цагийн монгол хэлний бүтэц*. Уб., M&D хэвлэлийн газар. 193 х.
- Лувсандэндэв, А.** 2002. *Монгол утга зохиолын хэл бүрэлдэн тогтсон нь*. Уб., “Соёмбо принтинг” хэвлэлийн үйлдвэр. 520 х.
- Орчин цагийн монгол хэл зүй.** 1983. Өвөр монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо.
- Орчин цагийн монгол хэл.** 2004. Уб., МУБИС.
- Өнөрбаян Ц.** 2004. *Орчин цагийн монгол хэлний үг зүй*. Уб., 348 х.
- Пүрэвсүрэн, Т.** 2015. *Монгол хэлний цахим хэмрэг байгуулах асуудалд*. ӨМИС-ийн Монгол судлалын дээд сургууль, эрдмийн зэрэг горилсон бүтээл. Хөх хот. 163 х.
- Цэвэл, Я.** 2013. *Монгол хэлний товч тайлбар толь*. Уб., “Мөнхийн үсэг” ХХК. 1311 х.
- Цэрэнпил, Д.** 2011. *Түгээмэл хэл зүй ба Монгол хэл*. Уб., Удам соёл ХХК. 163 х.
- Чойжинжав.** 1989. *Монгол хэлний судлал* (нэгдүгээр дэвтэр). Өвөр монголын Их сургуулийн хэвлэлийн хороо. 410 х.

Abstract

In the article, the author made proposals for modeling the necessary conditions to develop software that can automatically split the structure of the Mongolian words from the linguistic side making the morpheme of Mongolian language to recognize by the computer.

**“ШИНЖЛЭХ УХААНЫ ТҮЛХҮҮР НЭР ТОМЬЁОНЫ ЦАХИМ ТАЙЛБАР
ТОЛЬ” ИННОВАЦЫН ТӨСЛИЙН СУРГАЛТ, ХЭЛЭЛЦҮҮЛЭГ БОЛЛОО**

ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглээний хэл шинжлэлийн салбараас санаачлан, тус салбарынхан үндсэн гүйцэтгэгчээр оролцож буй энэхүү төсөл нь 2018 онд ШУА-ийн Тэргүүлэгчдийн газрын дэмжлэгтэйгээр хэрэгжиж эхэлсэн. Уг төсөл нь шинжлэх ухаанд суурилсан нэр томьёог боловсруулж, зүй зохистой жигдлэн хэвшүүлэхэд анхаарч цаашид нэр томьёоны цахим сантай болоход чиглэгдэж байгаагаараа онцлог юм.

Төслийн хүрээнд ШУА-ийн харьяа хүрээлэн, төвүүдийн судалгаанд идэвхтэй хэрэглэгддэг англи, монгол түлхүүр нэр томьёог бүртгэн цуглуулах, оноон тогтоож тодорхойлох, олон улсын стандартад нийцүүлэн шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр боловсруулж буй бөгөөд үүнтэй холбоотой сургалт, хэлэлцүүлгийг 2019 оны 1 дүгээр сарын 22, 23-ны өдрүүдэд зохион байгуулав. Сургалт, хэлэлцүүлэгт хамрагдсан судлаачид нь төсөлд гэрээт гүйцэтгэгчээр оролцож, дээрх зорилгыг биелүүлэхэд хамтран ажиллаж байна.

Төслийн үр дүнд шинжлэх ухааны салбар бүрийн нэр томьёог монгол хэлний хэм хэмжээнд нийцсэн үг хэллэгээр оноож, вэбд суурилсан нэр томьёоны тайлбар толь бичгийг боловсруулан, цахим орчинд нээлттэй хэрэглэх боломжтойгоор нийтийн хүртээл болгоно.

**“МОНГОЛ ХЭЛТЭН АРД ТҮМНИЙ НЭР ТОМЬЁОГ ЖИГДЛЭХ,
НЭГДСЭН САН ҮҮСГЭХ АСУУДАЛ” СЭДЭВТ ОЛОН УЛСЫН ЭРДЭМ
ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХУРАЛ БОЛЛОО**

ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэн, Монгол Судлалын төв, Токиогийн Гадаад судлалын Их сургууль хамтран “Монгол хэлтэн ард түмний нэр томьёог жигдлэх, нэгдсэн сан үүсгэх асуудал” сэдэвт олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлыг 2019 оны 8-р сарын 15-аас 18-ны өдрүүдэд Улаанбаатар хотноо амжилттай зохион байгууллаа. Тус хуралд Монгол, Япон, БНХАУ, ОХУ-ын эрдэмтэн судлаачид оролцож

- Монгол нэр томьёог оноох, тогтоох
- Монгол хэлтэн ард түмний нэр томьёог жигдлэх
- Монгол хэлтэн ард түмний нэр томьёоны сан байгуулах асуудлын хүрээнд 25 илтгэл хэлэлцүүлж, санал бодлоо солилцов.

Мэдээллийн технологийн хөгжил хувьсгал эрчимжиж, шинжлэх ухаан салбар бүрдээ өргөжин тэлж буй өнөө үед нэр томьёог оноох, жигдлэх, хэрэглэх асуудлыг дахин авч үзэх, монгол хэлтэн ард түмний оролцоог тэгш хангасан нэр томьёоны нэгдсэн сан үүсгэх талаар эрдэмтэд судалгааны сүүлийн үеийн үр дүн, мэдлэг мэдээллээ солилцож, хамтын ажиллагаагаа улам бататган өргөжүүллээ.